

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Вишня В.Б., доктор технічних наук, професор, начальник кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, Начальник 3-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності, Міністерство ДНДІ МВС України

Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, Перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи, Національна академія прокуратури України

Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, керівник експертної групи з питань реформування правоохоронних органів, Офіс Президента України

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплицька Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту, Національний університет «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 6 від 23.12.2021 р.)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:[342.5:316.77]

DOI <https://doi.org/10.15421/392172>

Наджафлі Емін,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ «ДИГІТАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ» ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ

THE CONCEPT OF “DIGITALIZATION OF STATE POWER” AS THE BASIS OF THE CONCEPT OF THE DIGITAL STATE

Метою статті є напрацювання дефінітивної основи концепції цифрової держави, стрижнем якої виступає поняття «дигіталізація державної влади», а також розкриття його ознак. У статті звертається увага на те, що під дигіталізацією державної влади розуміється складова частина дигіталізації суспільних відносин, яка має закономірний, доцільний, нормативно упорядкований характер, спрямовується на сферу функціонування спеціального об'єкта (системи органів державної влади), передбачає інтеграцію функцій державної влади й інформаційно-комунікаційних технологій із метою створення якісно нового, цифрового середовища функціонування державної влади та її взаємодії із суспільством, виявляється в цілеспрямованому й комплексному впливі інформаційно-комунікаційних технологій на діяльність системи органів державної влади з метою доцільного перетворення її інституційних, функціональних і нормативних складових частин і досягнення цими параметрами якісно нового стану, в межах якого реалізація державної влади максимально синхронізується з волевиявленням суспільства й перебуває під його постійним контролем. Основними ознаками дигіталізації державної влади є такі:

- 1) ініціативний, упорядкований і цілеспрямований характер;
- 2) інноваційний характер;
- 3) наявність спеціального об'єкта (система органів державної влади й порядок їх функціонування);
- 4) наявність спеціальних суб'єктів – органів державної влади, що ініціюють, реалізують і контролюють процеси дигіталізації; суб'єктів громадянського суспільства, які сприяють ініціюванню дигіталізації, впровадженню її моделей, аналізують її перебіг і результати; міжнародних організацій, які сприяють проведенню дигіталізації, надають органам державної влади необхідні рекомендації та інформаційно-аналітичну допомогу, забезпечують трансляцію передового досвіду дигіталізації державної влади);
- 5) нормативно-правовий характер;
- 6) перманентний характер;
- 7) забезпечувальне значення для функціонування всієї системи державної влади;
- 8) перетворювальний ефект інформаційно-комунікативних технологій у дигіталізації державної влади;
- 9) поєднання традиційних форм державного владарювання з новими формами е-врядування, що дозволяють забезпечити повноцінну участь народу в здійсненні публічної влади, зробити її постійною;
- 10) надання більшості державних послуг в електронній формі;
- 11) фіксація нових – цифрових прав людини й цифрових обов'язків держави, які корелюються між собою;
- 12) процесуальний характер, який означає, що дигіталізація державної влади передбачає такі складові частини: технологічну (впровадження технологій), нормативну (законодавче забезпечення), трансформаційну (зміна інститутів і функцій органів державної влади), суспільну (сприйняття суспільством згаданих трансформативних новацій у системі державної влади);
- 13) реалізація управлінських процесів в електронній формі, їх формалізація, стандартизація та суттєве прискорення, мінімізація паперових носіїв в офіційному документообороті відповідно до принципу *paperless*;
- 14) високий рівень систематизації офіційних даних, що є в розпорядженні органів державної влади, підтримання їх в актуальному стані, мінімізація суб'єктивного чинника під час користування та розпорядження ними.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні технології, громадянське суспільство, цифрова держава, дигіталізація державної влади, сервісна функція держави.

The aim of the article is to develop a definitive basis for the concept of the digital state, the core of which is the concept of “digitalization of state power”, as well as the disclosure of its features. The article draws attention to the fact that the digitalization of state power means a component of digitalization of public relations, which has a natural, appropriate, regulatory nature, is aimed at the functioning of a special object (system of public authorities), provides integration of public authorities and information-communication technologies in order to create a qualitatively new, digital environment for the functioning of state power and its interaction with society, is manifested in the purposeful and comprehensive impact of information and communication technologies on the system of public authorities in order to transform its institutional, functional and regulatory components and achieve these parameters of a qualitatively new state, within which the implementation of state power is maximally synchronized with the will of society and is under its constant control. The main features of digitalization of state power are as follows:

- 1) proactive, orderly and purposeful nature;
- 2) innovative nature;
- 3) the presence of a special facility (system of public authorities and the order of their operation);
- 4) the presence of special entities – public authorities that initiate, implement and control the processes of digitalization; subjects of civil society that contribute to the initiation of digitalization, implementation of its models, analyze its course and results; international organizations that promote digitalization, provide the necessary recommendations and information and analytical assistance to public authorities, ensure the transmission of best practices in the digitalization of public authorities);
- 5) regulatory and legal nature;
- 6) permanent character;
- 7) security value for the functioning of the entire system of state power;
- 8) the transformative effect of information and communication technologies in the digitalization of state power;
- 9) the combination of traditional forms of government with new forms of e-government, which allow to ensure the full participation of the people in the exercise of public power, will make it permanent;
- 10) provision of most public services in electronic form;
- 11) fixation of new – digital human rights and digital responsibilities of the state, which correlate with each other;
- 12) procedural nature, which means that the digitalization of state power involves the following components: technological (technology implementation), regulatory (legislative support), transformational (change of institutions and functions of public authorities), social (public perception of these transformative innovations in public administration);
- 13) implementation of management processes in electronic form, their formalization, standardization and significant acceleration, minimization of paper media in the official document flow in accordance with the principle of paperless;
- 14) a high level of systematization of official data available to public authorities, keeping them up to date, minimizing the subjective factor in their use and disposal.

Key words: *information and communication technologies, civil society, digital state, digitalization of state power, service function of the state.*

Незаперечним трендом сучасного суспільно-го розвитку та його невід’ємною ознакою представники різних наук нині цілком обґрунтовано визнають дигіталізацію як окремих сегментів суспільного життя (економіки, бізнес-структур, освіти, медицини тощо), так і всього комплексу суспільних відносин у цілому. За словами провідних зарубіжних учених, «нова соціальна, культурна й економічна парадигма набуває реальних контурів. Головною рушійною силою цього процесу є тривала революція в галузі інформаційного менеджменту, дигіталізація та напрочуд швидкий розвиток електронних мереж» [1, с. 142].

Відповідно, натепер такі терміни, як «дигіталізація» («діджиталізація»), «цифровізація» та «цифрова трансформація» поступово набувають не просто чергової понятійної «моди» в суспільних науках, але стають найбільш затре-

буваними своєрідними символами політико-економічного й правового дискурсів на численних колективних наукових заходах, дискусіях, форумах тощо [2, с. 25; 3, с. 55; 4, с. 17], а також окреслюють ключові й пріоритетні вектори найбільш перспективних наукових пошуків. Тим часом з явищами, що позначаються вищезгаданими поняттями, які іноді ототожнюються [4, с. 19; 5, с. 95; 6, с. 7, 49; 7, с. 131; 8, с. 187; 9, с. 345; 10, с. 32; 11, с. 1, 14], а іноді розрізняються [12; 13, с. 3, 15] окремими дослідниками, пов’язується передусім можливість упровадження різноманітних перспективних новітніх технологій, інноваційних процесів, проривних інновацій [14, с. 61; 15], перехід суспільства до якісно нової моделі розвитку, а також фундаментальні (насамперед інституційні й функціональні) зміни, що їх мають зазнати традиційні соціальні інститути, у тому числі такі, як держава й право.

Крім того, усвідомлюється, що саме дигіталізація може допомогти Україні впоратися з економічною кризою, стимулюючи розвиток найбільш передових (креативних) галузей і секторів економіки, а також сприятиме інтеграції з європейськими й глобальними системами [3, с. 178; 16, с. 100–151], прискоренню виконання конституційного імперативу щодо реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі й в Організації Північноатлантичного договору [17]. Основна спрямованість і прагматичний характер такого курсу цілковито вписується в цифрову парадигму розвитку України, її економіки, суспільства, держави й права.

Варто також звернути увагу на те, що специфіка реалізації прагнень держави втрутитися в процеси дигіталізації полягає в тому, що наразі вони перебувають під виразним впливом численних саморегулятивних норм, комплекс яких утворює цілковито автономний від права анклав соціонормативного регулювання. Такі норми «дозволяють створити особливу форму регулювання. Інтернет-спільнотою давно використовуються неформалізовані, вироблені самими Інтернет-користувачами й власниками інтернет-ресурсів кодекси професійної етики, які, безумовно, впливають на розвиток цифрової економіки й повною мірою не досліджені» [18, с. 168].

Поряд із зазначеною особливістю складність реалізації інтервенціоністського прагнення держави до процесів дигіталізації та до сфери застосування її «продуктів» полягає в умовах сучасної України, по-перше, у відсутності тривкого й сталого вітчизняного досвіду розв'язання правотворчих і правозастосовних проблем у цій сфері, по-друге, у наявності неоднозначного й важко запозичуваного регулятивного механізму щодо аналогічних процесів у країнах Західної Європи, на які прагне орієнтуватися Україна, розв'язуючи свої правотворчі проблеми у сфері дигіталізації, а також, по-третє, у відсутності надійної та ґрунтовно опрацьованої доктринально-правової основи для реалізації державою відповідного прагнення. Нарешті, до цих об'єктивних перешкод варто додати й те, що держава й право (що в сучасному світі постає здебільшого як право державне, право як «продукт» держави) в Україні самі стають об'єктами

тієї ж таки дигіталізації, а це парадоксальним чином поєднується з незавершеною правовою реформою, проведення якої має здебільшого дискретний характер.

Водночас аналіз комплексу різноманітних проблем щодо дигіталізації суспільних відносин у контексті правового регулювання спонукає до з'ясування не лише дефінітивної складової частини дигіталізації як складного суспільного явища, не лише виокремлення його сутнісних рис та особливостей, а й до оцінки його ваги, ролі й місця в контексті змінюваних правових регуляторів, а також організації та діяльності всієї системи органів державної влади. Закономірно, що з урахуванням цього слід «розвивати дослідження взаємовідносин суспільства й держави, громадянських та адміністративних практик із застосуванням цих нових інформаційних технологій» [19].

У вітчизняній юридичній науці різноманітні аспекти правового опосередкування дигіталізації суспільного життя розглядалися в публікаціях В.В. Антонюка, Р.М. Бірюкова, Р.В. Войтовича, О.С. Гиляки, С.О. Довгого, М.С. Долінської, М.Я. Линецької, А.П. Заїкіна, А.Ю. Каламайка, В.С. Куйбіди, В.М. Кузьменка, П.В. Куфтирєва, М.І. Лахижи, О.М. Литвинова, Г.Ю. Разумєя, К.В. Савон. Водночас устояного поняття «дигіталізація державної влади» в юриспруденції не напрацьовано, що зумовлює всебічне розкриття ознак такого поняття та напрацювання усталеної дефініції.

Метою статті є напрацювання дефінітивної основи концепції цифрової держави, стрижнем якої виступає поняття «дигіталізація державної влади», а також розкриття його ознак.

Інформаційно-комунікативні технології стають не просто інструментом забезпечення дигіталізації державної влади, а сприяють формуванню своєрідного «перетворювального» ефекту. В його основі лежать уявлення про системність державної влади й державного управління. Останнє не уявляється поза широким застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, які виконують не просто забезпечувальну роль, а стають ферментом перетворення всієї практики державного управління. Йдеться про комунікативний аспект впровадження таких технологій у ході дигіталізації: активне їх упровадження сприяє формуванню прозорого

інформаційного середовища, в якому функціонують органи державної влади, вони стають відкритішими для суспільства, взаємодія із суспільством набуває більш гнучких і проактивних форм, широко впроваджуються та застосовуються на практиці нормативно визначені елементи електронної демократії [20, с. 109].

Якщо існує загальноприйнята концепція цифрової економіки [21, с. 73], то цього, на жаль, не можна нині стверджувати про концепцію формування цифрової держави, принаймні на українських теренах. Досі спостерігається неузгодженість основних понять і категорій у сфері дигіталізації між собою та з нормами Європейського Союзу (далі – ЄС), їх розпорошеність у значній кількості нормативно-правових актів; констатується недостатній рівень гарантування захисту персональних даних і неврегульованість прав громадян, інших фізичних осіб у мережі Інтернет; наявна також розрізненість нормативно-правових актів і відсутність уніфікованого підходу до визначення процедур застосування тих чи інших видів цифрових технологій у публічному управлінні [22, с. 93].

Проте, оскільки в основі обох концепцій – цифрової економіки й цифрової держави – лежать фундаментальні засади й уявлення про суть, зміст і специфіку дигіталізації як складного суспільного процесу, що має багато вимірів (економічний, організаційний, політичний, правовий тощо), то варто підходити до вироблення концепції цифрової держави з урахуванням загальнотеоретичних засад, відправних посилок, які акумулюватимуть найсучасніші напрацювання з теорії та практики дигіталізації, виявивши можливості їхньої юридикації з тим, щоб «запропонувати цим змінам сучасний, системний та адекватний підхід для того, щоб забезпечити належне регулювання цієї сфери з метою використання її на благо суспільства» [23, с. 44].

Важливим елементом такого підходу є розв'язання питання нормативної визначеності поняття дигіталізації, зокрема з розміщенням його поряд з іншими питаннями, пов'язаними з дигіталізацією державної влади й економіки, в єдиному кодифікованому акті, «та уніфікування їх із відповідними термінами, які застосовуються в документах ЄС» [22, с. 93–94]. На наш погляд, тлумачення такого поняття має відповідати «широкому» розумінню дигіталізації

як процесу й водночас деталізуватися в понятті «дигіталізація державної влади».

У контексті концепції цифрової держави можна запропонувати таке узагальнене «робоче» бачення поняття та ознак дигіталізації державної влади.

Під дигіталізацією державної влади слід розуміти складову частину дигіталізації суспільних відносин, що має закономірний, доцільний, нормативно упорядкований характер, спрямовується на сферу функціонування спеціального об'єкта (системи органів державної влади), передбачає інтеграцію функцій державної влади й інформаційно-комунікаційних технологій із метою створення якісно нового, цифрового середовища функціонування державної влади та її взаємодії із суспільством, виявляється в цілеспрямованому й комплексному впливі інформаційно-комунікаційних технологій на діяльність системи органів державної влади з метою доцільного перетворення її інституційних, функціональних і нормативних складових частин і досягнення цими параметрами зазначеного об'єкта якісно нового стану, в межах якого реалізація державної влади максимально синхронізується з волевиявленням суспільства (завдяки дигіталізованим інститутам прямої демократії) та який перебуватиме під постійним контролем із боку громадянського суспільства.

Основними ознаками дигіталізації державної влади можна вважати такі:

- ініціативний, упорядкований і цілеспрямований характер (на відміну від спонтанного процесу дигіталізації у сферах економіки, медицини, освіти тощо);
- інноваційний характер (інформаційно-комунікативні інновації, привнесені у сферу державного управління, модифікують здійснення державної влади, переорієнтують її на інші пріоритети, стимулюють реалізацію сервісної функції, зумовлюють перетворення самого державного управління на інновативний соціально зумовлений процес);
- наявність спеціального об'єкта (система органів державної влади й порядок їх функціонування);
- наявність спеціальних суб'єктів – органів державної влади, що ініціюють, реалізують і контролюють процеси дигіталізації; суб'єктів громадянського суспільства, які сприяють ініці-

юванню дигіталізації, впровадженню її моделей, аналізують її перебіг і результати; міжнародних організацій, які сприяють проведенню дигіталізації, надають органам державної влади необхідні рекомендації та інформаційно-аналітичну допомогу, забезпечують трансляцію передового досвіду дигіталізації державної влади);

- нормативно-правовий характер (виключно право регулює дигіталізацію цієї сфери суспільних відносин, участь позаправових регуляторів виключається);

- перманентний характер (дигіталізація розглядається як безперервний процес насичення діяльності державної влади новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, їх постійного оновлення, заміщення застарілих технологій новітніми тощо);

- забезпечувальне значення для функціонування всієї системи державної влади (інформаційно-комунікаційні технології перетворюються на невід’ємний та обов’язковий елемент функціонування державної влади та її інформаційного забезпечення);

- перетворювальний ефект інформаційно-комунікативних технологій у дигіталізації державної влади (ці технології змінюють своє центральне призначення – із забезпечувального елемента, інструмента державного управління на такий компонент технології державної діяльності, який здатен змінювати саму природу державної влади (на засадах її партисипативності, доступності, транспарентності, підконтрольності й підзвітності інститутам громадянського суспільства);

- поєднання традиційних форм державного владарювання з новими формами е-врядування, що дозволяють забезпечити повноцінну участь народу в здійсненні публічної влади, зробить її постійною (інститути е-демократії);

- надання більшості державних послуг в електронній формі (оптимізація сервісних функцій держави);

- фіксація нових – цифрових – прав людини й цифрових обов’язків держави (подолання цифрової нерівності, забезпеченість цифрової грамотності населення та цифрових компетентностей корпусу державних службовців), які корелюються між собою;

- процесуальний характер, який означає, що дигіталізація державної влади передбачає такі

складові частини: технологічну (впровадження технологій), нормативну (законодавче забезпечення), трансформаційну (зміна інститутів і функцій органів державної влади), суспільну (сприйняття суспільством згаданих трансформативних новацій у системі державної влади);

- реалізація управлінських процесів в електронній формі, їх формалізація, стандартизація та суттєве прискорення, мінімізація паперових носіїв в офіційному документообороті відповідно до принципу *paperless*;

- високий рівень систематизації офіційних даних, що є в розпорядженні органів державної влади, підтримання їх в актуальному стані, мінімізація суб’єктивного чинника під час користування та розпорядження ними.

Отже, дигіталізація державної влади натеper виступає основним пріоритетом цифрової трансформації та провідним напрямом реформування публічної влади в Україні [24, с. 99]. Так, з управлінсько-правового погляду дигіталізацію можна розглядати як драйвер нових парадигм, концепцій і підходів до публічного управління [25, с. 37], як таку публічно-управлінську інновацію, яка впроваджена в суспільну практику механізмами інформаційного суспільства й виступає забезпечувальною ланкою всього комплексу публічно-управлінських відносин [26, с. 130]. По суті, вона ж виступає новим етапом розвитку системи публічної влади, є самим змістом її реформування; дає можливість значного підвищення його обґрунтованості й ефективності в межах загального тренду на становлення цифрового суспільства в Україні, так само як і у всьому світі.

Безумовно, процес, що відбувається як дигіталізація державної влади, ґрунтується на інтеграції функцій цієї влади й інформаційно-комунікаційних технологій і спрямований «на трансформацію соціально-економічних і політичних відносин в інформаційному суспільстві й сприяє виникненню нової цифрової культури взаємодії між бізнесом, владою, громадою та навколишнім середовищем» [27]. Дигіталізація управлінських процесів як основа оптимізації діяльності органів державної влади на організаційному рівні повинна стати міцним організаційним підґрунтям у державному будівництві, на основі якого здійснюють свою державотворчу діяльність органи державної

влади й місцевого самоврядування [28, с. 388; 29, с. 23–28].

Цілком виправдано розглядати дигіталізацію системи органів державної влади не як ординарний управлінський процес, а як систему заходів, охоплених правовою реформою. Безумовно, остання далеко не вичерпується та не може вичерпуватися дигіталізацією, але дигіталізація має становити її невід'ємний та обов'язковий за сучасних умов реформування елемент. Тому особливого значення набуває дослідження теоретико-прикладних аспектів взаємозв'язку й взаємодії правової реформи й дигіталізації державної влади, його потенціалу й перспективних векторів використання в ході реалізації істотних, прогресивних правових змін, перешкодування права (правової системи, системи права, системи законодавства) тощо [30, с. 40].

У контексті правової реформи й з огляду на невідповідні темпи розвитку технологій і суспільного життя процес дигіталізації системи органів державної влади та його законодавча регламентація повинні здійснюватися швидше [31, с. 11], а право в цілому повинно істотно «надолужити» своє відставання у сфері опосередкування суспільних відносин, охоплених дигіталізаційними процесами. Зазначене тим більше важливо для такої специфічної сфери суспільних відносин, як сфера організації та здійснення державної влади, формування та діяльності органів державної влади, їх взаємовідносин як між собою, так і з громадянами держави, що цілковито лежать у площині врегулювання правовими приписами.

На думку відомих українських учених-юристів Ю.В. Бауліна й В.Я. Тація, широкий пласт наукових проблем лежить у площині дигіталізації правової системи України [32, с. 28]. Тож і правовий зміст дигіталізації у сфері державної влади має визначатися, на нашу думку, з урахуванням змісту тих процесів, які охоплюються таким явищем, з урахуванням можливостей і перспектив їх юридикації – як первинного урегулювання за допомогою норм права, так і зміни чинної моделі такого регулювання шляхом його «добудови» чи «перебудови» правовими приписами, що регулюватимуть та охоронятимуть відповідні суспільні відносини, тобто на основі правових концептів, «які виникають та існують у зв'язку зі створенням і використанням інформаційних технологій» [33, с. 27].

Успіхові дигіталізації в цій сфері, безумовно, повинна сприяти єдина й скоординована державна правова політика, спрямована на розв'язання таких першочергових проблем, як: усунення законодавчої невизначеності у сфері електронної демократії [34], а також розширення шляхів її реалізації; подолання недосконалості нормативно-правової бази, що регулює сферу розвитку електронної демократії та підзвітності громадянину суб'єктів владних повноважень із використанням сучасних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій; підвищення рівня залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесів удосконалення державної політики у сфері дигіталізації державної влади, а також до імплементації її окремих інструментів; забезпечення суб'єктів реалізації цієї політики даними щодо доступності використання нових інструментів електронної демократії; забезпечення достатньої електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, підвищення рівня розвитку інформаційної інфраструктури; забезпечення розроблення, додержання та контролю над єдиними стандартами електронної ідентифікації громадян і підходів до створення, зберігання та використання електронних даних незалежно від використання систем і технологій; подолання цифрової нерівності в суспільстві шляхом розвитку інфраструктури доступу до Інтернету незалежно від географічних, майнових, соціальних та інших ознак та особливостей; забезпечення високого рівня цифрових компетентностей у діяльності державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб тощо. Підвищення ролі й значення права в реалізації курсу на дигіталізацію державної влади відповідає засадам верховенства права й цілям і принципам правової держави, якою на конституційному рівні визнано Україну.

У межах такої державної політики мають бути залучені такі передумови дигіталізації, як економічні (спроможність держави забезпечити заходи зі створення, впровадження та існування е-урядування як комплексної системи); науково-технічні й технологічні (наявність високорозвинутої науково-технічної бази галузі інформаційно-комунікаційних технологій, інфраструктури телекомунікаційних систем, створення інтегрованого інформаційно-телекому-

нікаційного середовища державних структур, їх технічного забезпечення та супроводження); організаційні (чітко структурована й організована система державної влади, прозоро визначені функції органів усіх рівнів і гілок влади, дієва система стандартизації в системі інформаційних ресурсів, проведення адміністративної реформи з урахуванням результатів систематизації інформаційних потоків) [35, с. 285]. Їх використання в комплексі сприятиме оптимальному досягненню цілей і завдань дигіталізації державної влади.

Природно, що органи державної влади під час оновлення державної політики під впливом дигіталізації «насамперед зосередилися на впровадженні електронного урядування, покращенні якості, швидкості й зручності надання численних адміністративних послуг онлайн, інвентаризації даних багатьох державних реєстрів, створенні й впровадженні проєктів електронного судочинства» [6, с. 5]. Тому, зокрема, на Мінцифри покладатиметься завдання формування та реалізації державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства; формування та реалізації державної політики у сфері розвитку цифрових навичок і цифрових прав громадян; формування та реалізації державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкомовного доступу до Інтернету й телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; формування та реалізації державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг; формування та реалізації державної політики у сфері електронних довірчих послуг; формування та реалізації державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії [36]. Відповідно, пріоритетами законодавчого забезпечення цієї державної політики, якщо судити з аналізу предмету видання парламентського Комітету з питань цифрової трансформації, є законодавчі засади цифровізації та цифрового суспільства в Україні; Національна й державні програми інформатизації; програми ЄС «Єдиний цифровий ринок» (Digital Single Market, EU4Digital) та інші програми цифрового співробітництва; інновації у сфері цифрового підприємництва, розвиток екосистеми стартапів; дослідницькі центри у сфері цифрових техноло-

гій; цифрова індустрія та телекомунікації; електронне урядування та публічні електронні послуги; електронна демократія; електронні довірчі послуги й цифрова ідентифікація; державні інформаційно-аналітичні системи, електронний документообіг; державні інформаційні ресурси, електронні реєстри й бази даних; електронна комерція (електронна торгівля, електронний бізнес); віртуальні активи, блокчейн і токенизація; смартінфраструктура (міста, громади тощо); розвиток сфери «відкритих даних»; радіочастотний ресурс; розвиток орбітальної економіки; законодавчі засади адміністрування, функціонування та використання мережі Інтернет в Україні; кібербезпека й кіберзахист, у тому числі у сфері критичної інфраструктури; технічний і криптографічний захист інформації; розвиток цифрових компетентностей, цифрові права [37].

Як свідчить обсяг компетенції урядових і парламентських суб'єктів дигіталізації, коло питань, охоплених державною політикою дигіталізації, вкрай широке. У заповненні нормативних та інституційних «лаун» дигіталізації державної влади дійсно зроблені перші кроки. Разом із тим ці процеси слід щільніше пов'язувати й синхронізувати з процесами модернізації та демократизації всієї системи органів державної влади, яка все ще далека від стабільності, упорядкованості й прогнозованості свого функціонування.

Крім того, відповідна державна правова політика в такій сфері має бути раціонально вивіреною та добре продуманою, аби уникнути ризиків того, що дигіталізація економіки й суспільства, яка зараз активно декларується на різних політичних рівнях, стане самоціллю та буде обмежуватися лише деякими (переважно поверховими) змінами в процесах взаємодії органів державної влади з бізнесом, що є найбільш зацікавленою рушійною силою цифрового прогресу. Головне, чого слід домогтися, – це те, щоб пов'язані з дигіталізацією зміни приводили до такого зростання «якості» діяльності державної влади, яке було б відчутно й позитивно сприйнято й громадянами, і громадянським суспільством у цілому [38, с. 10].

Висновки:

1. Концепція формування електронної держави в Україні ще остаточно не склалася, проте становлення та кристалізація основних якісних

її параметрів має відбуватися в контексті розвитку вітчизняної правової доктрини на основі аналізу актуальних і перспективних трендів поглиблення дигіталізації системи державної влади. Своєю чергою така дигіталізація розглядається не як ординарний управлінський процес, а як система заходів, охоплених правовою реформою. Остання далеко не вичерпується та не може вичерпуватися дигіталізацією, але дигіталізація має становити її невід'ємний та обов'язковий за сучасних умов реформування елемент.

У зв'язку із цим існує необхідність розробки й реалізації єдиної та скоординованої державної правової політики, покликаної забезпечити: усунення законодавчої невизначеності у сфері е-демократії, а також розширення шляхів реалізації е-демократії; подолання недосконалості нормативно-правової бази, що регулює сферу розвитку е-демократії та підзвітності громадянину суб'єктів владних повноважень із використанням сучасних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій; підвищення рівня залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесів удосконалення державної політики у сфері дигіталізації державної влади, а також до імплементації її окремих інструментів; суб'єктів реалізації цієї політики даними щодо доступності використання нових інструментів е-демократії; достатню взаємодію державних електронних інформаційних ресурсів, підвищення рівня розвитку інформаційної інфраструктури; розроблення, додержання та контролю над єдиними стандартами е-ідентифікації громадян і підходів до створення, зберігання та використання електронних даних незалежно від використання систем і технологій; подолання цифрової нерівності в суспільстві шляхом розвитку інфраструктури доступу до Інтернету незалежно від географічних, майнових, соціальних та інших ознак та особливостей; підвищення рівня цифрових компетентностей у діяльності державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб.

2. Під дигіталізацією державної влади розуміється складова частина дигіталізації суспільних відносин, що має закономірний, доцільний, нормативно упорядкований характер, спрямовується на сферу функціонування спеціально-

го об'єкта (системи органів державної влади), передбачає інтеграцію функцій державної влади й інформаційно-комунікаційних технологій із метою створення якісно нового, цифрового середовища функціонування державної влади та її взаємодії із суспільством, виявляється в цілеспрямованому й комплексному впливі інформаційно-комунікаційних технологій на діяльність системи органів державної влади з метою доцільного перетворення її інституційних, функціональних і нормативних складових частин і досягнення цими параметрами якісно нового стану, в межах якого реалізація державної влади максимально синхронізується з волевиявленням суспільства (завдяки дигіталізованим інститутам прямої демократії) та перебуває під його постійним контролем.

3. Основними ознаками дигіталізації державної влади є такі:

1) ініціативний, упорядкований і цілеспрямований характер (на відміну від спонтанного процесу дигіталізації у сферах економіки, медицини, освіти тощо);

2) інноваційний характер (інформаційно-комунікативні інновації, привнесені у сферу державного управління, модифікують здійснення державної влади, переорієнтують її на інші пріоритети, стимулюють реалізацію сервісної функції, зумовлюють перетворення самого державного управління на інновативний соціально зумовлений процес);

3) наявність спеціального об'єкта (система органів державної влади й порядок їх функціонування);

4) наявність спеціальних суб'єктів – органів державної влади, що ініціюють, реалізують і контролюють процеси дигіталізації; суб'єктів громадянського суспільства, які сприяють ініціюванню дигіталізації, впровадженню її моделей, аналізують її перебіг і результати; міжнародних організацій, які сприяють проведенню дигіталізації, надають органам державної влади необхідні рекомендації та інформаційно-аналітичну допомогу, забезпечують трансляцію передового досвіду дигіталізації державної влади);

5) нормативно-правовий характер (виключно право регулює дигіталізацію цієї сфери суспільних відносин, участь позаправових регуляторів виключається);

6) перманентний характер (дигіталізація розглядається як безперервний процес насичення діяльності державної влади новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, їх постійного оновлення, заміщення застарілих технологій новітніми тощо);

7) забезпечувальне значення для функціонування всієї системи державної влади (інформаційно-комунікаційні технології перетворюються на невід'ємний та обов'язковий елемент функціонування державної влади та її інформаційного забезпечення);

8) перетворювальний ефект інформаційно-комунікативних технологій у дигіталізації державної влади (ці технології змінюють своє центральне призначення – із забезпечувального елемента, інструмента державного управління на такий компонент технології державної діяльності, який здатен змінювати саму природу державної влади (на засадах її партисипативності, доступності, транспарентності, підконтрольності й підзвітності інститутам громадянського суспільства);

9) поєднання традиційних форм державного владарювання з новими формами е-врядування, що дозволяють забезпечити повноцінну участь народу в здійсненні публічної влади, зробіть її постійною (інститути е-демократії);

10) надання більшості державних послуг в електронній формі (оптимізація сервісних функцій держави);

11) фіксація нових – цифрових – прав людини й цифрових обов'язків держави (подолання цифрової нерівності, забезпеченість цифрової грамотності населення та цифрових компетентностей корпусу державних службовців), які корелюються між собою;

12) процесуальний характер, який означає, що дигіталізація державної влади передбачає такі складові частини: технологічну (впровадження технологій), нормативну (законодавче забезпечення), трансформаційну (зміна інститутів і функцій органів державної влади), суспільну (сприйняття суспільством згаданих трансформаційних новацій у системі державної влади);

13) реалізація управлінських процесів в електронній формі, їх формалізація, стандартизація та суттєве прискорення, мінімізація паперових носіїв в офіційному документообороті відповідно до принципу *paperless*;

14) високий рівень систематизації офіційних даних, що є в розпорядженні органів державної влади, підтримання їх в актуальному стані, мінімізація суб'єктивного чинника під час користування та розпорядження ними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко Н.Л. Інтернет як ресурс демократизації українського суспільства : дис. ... д-ра соціолог. наук : 22.00.04. Київ, 2021. 417 с.
2. Піжук О.І. Цифрова трансформація економіки України: обмеження та можливості : монографія. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 504 с.
3. Струтинська І.В. Цифрова трансформація як імператив інноваційного розвитку бізнес-структур : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Запоріжжя, 2020. 487 с.
4. Грибанов Ю.И. Цифровая трансформация социально-экономических систем на основе развития института сервисной интеграции : дисс. ... д-ра экон. наук : 08.00.05. Санкт-Петербург, 2019. 355 с.
5. Кривицький Ю.В. Штучний інтелект як інструмент правової реформи : потенціал і можливі напрями використання. *IX-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В.В. Копейчикова* : зб. матеріалів, м. Київ, 20 листопада 2019 р. / Редкол. : А.М. Завальний, Ю.В. Кривицький, Н.В. Лазнюк. Київ : НАВС, 2019. С. 94–99.
6. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України : монографія / за ред. С.В. Глібка, А.В. Стріжкової. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. 184 с.
7. Доронін І.М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
8. Костецька Т.А. Розвиток цифрової трансформації в Україні як умова забезпечення муніципальних прав і свобод. *Діджиталізація та права людини* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Хмельницький, 30 березня 2021 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Л. Юзькова, 2021. С. 187–190.
9. Николаєва В.І. Державне управління розвитком системи соціальної роботи в умовах транзитивного суспільства : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Маріуполь, 2021. 589 с.
10. Тертичний Я.С. Детермінанти розвитку електронної комерції в умовах глобальної дигіталізації : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02. Вінниця, 2021. 206 с.
11. Костинєць Ю.В. Управління розвитком ринку послуг на засадах маркетингу в умовах цифрової трансформації економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Київ, 2021. 38 с.
12. Словарний запас : дигіталізація. URL: <http://www.strelka.com/ru/magazine/2015/02/03/vocabulary-digitalisation>.
13. Щербина А.О. Адміністративно-правове регулювання використання персональних даних суб'єктами владних повноважень в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 232 с.

14. Юринець З.В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Львів, 2016. 519 с.
15. Пилипенко В.П. Державна політика інноваційного розвитку в трансформаційний період : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2021. 201 с.
16. Давимука С.А., Федулова Л.І. Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього» НАН України, 2017. 528 с.
17. Про внесення змін і доповнень до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>.
18. Левицька Н.О. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 165–169.
19. Пономарев С.В. «Электронное правительство»: административные и гражданские практики в современной России : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2014. 202 с.
20. Талапина Э.В. Модернизация государственного управления в информационном обществе: информационно-правовое исследование : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.13. Москва, 2015. 469 с.
21. Данніков О.В., Січкаренко К.О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 17. С. 73–80.
22. Берназюк О.О. Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2021. 541 с.
23. Стефанчук Р.О. Інформаційні технології та право: quo vadis? *Право України*. 2018. № 1. С. 30–50.
24. Ракіпов В.Р. Стратегічне управління територіальним розвитком в умовах цифрової трансформації : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Херсон, 2021. С. 198.
25. Демощенко Г.В. Цифрова трансформація муніципального управління: напрями розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. Спецвипуск № 1. С. 36–38.
26. Токар М.Ю. Діджиталізація як оптимізація взаємодії публічної влади і громадських організацій. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. Спецвипуск № 1. С. 130–132.
27. Кузьменко В.М. Цифровізація публічних послуг органів самоорганізації населення в Україні : дис. ... д-ра філософії : 281 «Публічне управління та адміністрування». Дніпро, 2020. 218 с.
28. Журавель Я.В. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації органів виконавчої влади в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 517 с.
29. Кисіль Л.Є. Деякі питання організаційно-правових засад оптимізації державного управління. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2012. Вип. 12. С. 23–28.
30. Кривицький Ю.В. Правова реформа: теоретико-прикладні виміри актуалізації проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 37–41.
31. Антонюк В.В. Елементи діджиталізації адміністративного судочинства України. *Діджиталізація та права людини* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Хмельницький, 30 березня 2021 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 9–12.
32. Баулін Ю.В., Тацій В.Я. Завдання вітчизняної кримінально-правової науки в умовах реформування кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 17–30.
33. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Сутність IT-права: пошук парадигми. *Право України*. 2018. № 1. С. 18–29.
34. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 797-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>
35. Дніпров О.С. Парадигма виконавчої влади в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 498 с.
36. Положення про Міністерство цифрової трансформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
37. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.
38. Бардах О.Ю. Цифрова трансформація взаємодії влади та бізнесу: орієнтація на результат. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8. Спецвипуск № 1. С. 10–11.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.5(438)

DOI <https://doi.org/10.15421/392173>

Марчук М. І.,

доктор юридичних наук, доцент,

*завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА У ВЗАЄМВІДНОСИНАХ ІЗ ПАРЛАМЕНТОМ

THE PRESIDENT'S POWERS OF THE REPUBLIC OF POLAND IN RELATIONS WITH THE PARLIAMENT

Стаття присвячена дослідженню повноважень Президента Республіки Польща у взаємовідносинах із Сеймом і Сенатом як палатами польського парламенту. Зазначаються основні підходи до визначення конкретних повноважень Президента в польській конституційній доктрині, Конституції та поточному законодавстві.

Наводиться домінуюча доктринальна класифікація повноважень Президента Республіки Польща щодо Сейму й Сенату, відповідно до якої в окремі блоки виділено: повноваження, пов'язані з призначенням виборів і скликанням першого засідання Сейму й Сенату; повноваження, пов'язані зі скороченням каденції Сейму; повноваження в законотворчій сфері, а також можливість звернутися до Сейму, Сенату чи Національних зборів із посланням.

Аргументується наукова позиція, відповідно до якої повноваження Президента Республіки Польща, пов'язані з призначенням виборів і скликанням першого засідання Сейму й Сенату, хоча й впливають на роботу польського парламенту, проте не відіграють суттєвої ролі, оскільки мають процедурний (організаційно-технічний) характер. Водночас констатується, що на відміну від процедурних прав можливість впливати на період, протягом якого парламент може здійснювати свою діяльність, і на терміни його повноважень, безперечно, є важливим повноваженням.

Акцентується, що обсяг повноважень Президента Республіки Польща в законотворчій сфері є досить широким і передбачає право законодавчої ініціативи, право відкладального вето, а також можливість звернення до Конституційного Трибуналу з поданням про конституційність ухваленого закону.

Зроблено висновок, що з огляду на обов'язок Президента підписати закон, відповідність якого Основному закону засвідчена Конституційним Трибуналом, вимога посвідчення його главою держави виконує лише роль політичного запобіжника, особливо в умовах тотальної імплементації в національну правову систему Польщі системних рішень із права Європейського Союзу.

Окремо звертається увага на можливість Президента Республіки Польща звернутися до Сейму, Сенату чи Національних зборів із посланням як на дієвий інструмент донесення його позиції з окремо взятого питання в рамках механізму належної співпраці між владними суб'єктами.

Ключові слова: державна влада, президент, парламент, повноваження, каденція, законодавча ініціатива, послання, імплементація, легалізм.

The article is devoted to the research of the President's powers of the Republic of Poland in relations with the Sejm and the Senate as the chambers of the Polish Parliament. The main approaches to defining the specific President's powers in the Polish constitutional doctrine, the Constitution and current legislation are described.

The dominant doctrinal classification of the President's powers of the Republic of Poland in relation to the Sejm and the Senate is given; the separate parts, such as powers related to setting elections and convening the first meeting of the Sejm and the Senate; powers related to the Sejm term reduction; powers in the legislative sphere, as well as the opportunity to appeal to the Sejm the Senate or the National Assembly with a message, are highlighted due to the classification.

The scientific position is argued, according to which the President's powers of the Republic of Poland that are related to setting the elections and convening the first session of the Sejm and the Senate influence on the Polish Parliament work, but do not play a significant role, because they have a procedural (organizational and technical) character. At the same time, it is stated that, the opportunity to influence on the period, over which the

parliament can carry out its activities, and the terms of its powers is undoubtedly an important power in contrast to procedural rights.

It is emphasized that the scope of the President's powers of the Republic of Poland in the legislative sphere is quite wide and includes the right of legislative initiative, the right of suspensive veto, as well as the opportunity to appeal to the Constitutional Tribunal on the approved law constitutionality.

It is concluded that due to the President's obligation on signing a law, which constitutionality to the Main Law is certified by the Constitutional Tribunal, the requirement to certify it by the head of state represents only as a political safeguard, especially in the context of total implementation of EU systemic decisions into the national legal system of Poland.

The special attention is paid to the opportunity of the President of the Republic of Poland to appeal to the Sejm, the Senate or the National Assembly with a message as an effective tool for bringing his position on a particular issue within the mechanism of proper cooperation between authorities.

Key words: *state power, president, parliament, powers, cadence, legislative initiative, message, implementation, legalism.*

Постановка проблеми. Хоча роль Президента Республіки Польща із самого початку роботи над Конституцією 1997 р. формально і пов'язувалося з його належністю до виконавчої гілки влади, проте, одночасно, він мав гарантувати стабільність та ефективність усієї державної системи [1, s. 75]. Саме тому повноваження Президента Республіки Польща проникають також до сфер законодавчої та судової влади. Так, він підписує закони, має право на законодавчу ініціативу та особливий вплив на стан судової влади [2, s. 330].

Водночас, з огляду на закріплену чинною Конституцією Республіки Польща форму правління, на особливу увагу заслуговують саме його повноваження у взаємовідносинах із Сеймом та Сенатом як палатами польського Парламенту, оскільки саме вони суттєво впливають «на його політичну позицію в державному владному механізмі» [3, s. 151].

Стан дослідження проблеми. Системне осмислення повноважень Президента Республіки Польща у його взаємовідносинах із палатами польського Парламенту, на жаль, ніколи до цього часу не поставало як пріоритетний напрям досліджень українських науковців. В означеному контексті слід хіба що згадати дисертаційне дослідження О. Новикова «Конституційно-правовий статус Президента Республіки Польща», у якому автор переважно зосереджує свою увагу на ролі Президента Польщі в системі вищих органів влади під час та після вступу країни в ЄС [4]. У розрізі ж досліджуваної нами тематики вказаний автор розглядає лише політичну практику використання Президентом Республіки Польща інституту законодавчого вето [5].

Окрім аспекти порівняльного характеру щодо повноважень Президентів України та Республіки

Польща у сфері законотворчості розкриваються також у більш пізній роботі М. Голембовського [6]. Окрім даного дослідника ми опиралися на наукові праці таких знаних польських авторів, як В. Скшидло, Є. Чяпала, Р. Мояк, Р. Баліцький, В. Соколевич та інших.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні наявних у польській конституційній практиці підходів щодо окреслення повноважень Президента Республіки Польща у взаємовідносинах із Сеймом і Сенатом як палатами Парламенту. Досягнення мети опосередковується через вирішення таких завдань, як виявлення залежності повноважень Президента Республіки Польща від його місця та ролі в механізмі здійснення влади, виділення окремих блоків повноважень Президента Республіки Польща щодо Сейму та Сенату, з'ясування особливостей впливу ідеї легалізму на наявні трактування обсягу повноважень Глави Польської держави у його взаємовідносинах із Парламентом.

Наукова новизна дослідження опосередковується потребою системного осмислення конституційно-правового регулювання наявних у польського Президента повноважень у його взаємовідносинах з Парламентом з метою встановлення можливостей подальшого упровадження позитивного зарубіжного досвіду в означеній сфері у владний механізм української держави та підтверджується відсутністю у вітчизняній науковій літературі ґрунтовних праць з означеної тематики.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширенішою класифікацією повноважень Президента, яка наводиться в польській спеціалізованій літературі, є їх поділ за відносинами Президента з іншими вищими державними органами, тобто:

а) повноваження, пов'язані з відносинами Президента і парламенту;

б) повноваження, пов'язані з відносинами Президента й уряду;

в) повноваження, що стосуються судової влади;

г) інші повноваження [7, s. 34–36].

При цьому повноваження Президента Республіки Польща щодо Сейму й Сенату поділяються на:

а) повноваження, пов'язані з призначенням виборів та скликанням першого засідання Сейму та Сенату (вищезазначені повноваження містяться в главі IV Основного закону під назвою «Сейм і Сенат»);

б) повноваження, пов'язані зі скороченням каденції Сейму;

в) повноваження в законотворчій сфері;

г) можливість звернутися до Сейму, Сенату чи Національних зборів із посланням [8, с. 246].

Положення про призначення виборів містяться у ст. 98 Конституції Польщі [9], у ч. 2 якої зазначено, що вибори до Сейму й Сенату призначаються Президентом Республіки на день не пізніше ніж за 90 днів до закінчення чотирьох років від початку строку повноважень Сейму і Сенату з установленням дати виборів на неробочий день, що припадає на 30-денний період до закінчення чотирьох років від початку строку повноважень Сейму й Сенату. Строк повноважень Сейму й Сенату починається з дати проведеного першого засідання Сейму.

Крім того, законодавець передбачає початок такої процедури й у разі скорочення строку повноважень Сейму. Тобто, якщо Президент у випадках, передбачених Конституцією, та після консультації з маршалками (спікерами) Сейму та Сенату видає наказ про скорочення терміну повноважень Сейму, то одночасно з цим мають бути призначені вибори до парламенту. Дата виборів повинна бути не пізніше 45 днів із дня наказу про скорочення строку повноважень Сейму. Аналогічна процедура проводиться, якщо Сейм ухвалить більшістю не менше ніж у 2/3 голосів від загального числа депутатів резолюцію про скорочення строку повноважень. При цьому граничний строк для призначення виборів скорочується до 45 днів. Частина 5 ст. 98 Конституції також передбачає, що перше засідання Сейму, обраного після скорочення терміну повноважень, має бути скликане Президентом не пізніше 15 днів після виборів.

Вищезазначені повноваження, як зазначає Р. Мойак, хоча і впливають на роботу польського парламенту, проте не відіграють суттєвої ролі, оскільки мають процедурний (організаційно-технічний) характер [10, s. 333].

Можливість впливати на період, протягом якого парламент може здійснювати свою діяльність, і на терміни його повноважень, безперечно, є важливим повноваженням (на відміну від раніше зазначених процедурних прав). Чинна Конституція Республіки Польща дозволяє Президенту скоротити строк повноважень Сейму (а отже, і Сенату – каденції обох палат пов'язані між собою) у двох випадках:

а) обов'язковий розпуск Сейму Президентом Республіки Польща (далі – РП) (у ч. 2 ст. 155 закріплено, що Президент скорочує строк повноважень Сейму та призначає вибори) у разі непризначення уряду в порядку, визначеному ст. 154, 155 Конституції;

б) необов'язковий (факультативний) розпуск має місце у зв'язку з розглядом Закону про бюджет. Тобто, якщо протягом чотирьох місяців із дня подання законопроекту про бюджет до Сейму він не буде ухвалений та поданий Президенту на підпис, то це створює для Президента можливість скорочення строку повноважень Сейму (ст. 225 Конституції РП).

Перш ніж видати наказ про скорочення строку повноважень Сейму, Президент повинен проконсультуватися з маршалками обох палат. Однак їх думка з цього приводу не є для нього обов'язковою.

Слід підкреслити, що свого часу творці проекту чинної Конституції 1997 р. відійшли від терміна «розпуск Сейму», який вживався в Малій Конституції 1992 р. [11], на користь терміна «скорочення каденції (строку повноважень)», який позбавляє дії Президента «владного» характеру й підкреслює його «технічну» природу. Таке рішення законодавця можна вважати обґрунтованим у зв'язку з використовуваним способом обчислення остаточного строку повноважень Сейму.

Обсяг повноважень Президента Республіки Польща в законотворчій сфері є досить широким і передбачає право законодавчої ініціативи, право відкладального вето, а також можливість звернення до Конституційного Трибуналу з поданням про конституційність ухваленого закону.

Ст. 118 Конституції Республіки Польща вказує, що законодавча ініціатива належить депутатам,

Сенату, Президенту Республіки й Раді Міністрів, а також групі із сукупно не менше ніж 100 000 громадян, які мають право обирати до Сейму.

Право законодавчої ініціативи Президента не є лімітованим. Чинне обмеження впливає лише з положень ст. 221 Конституції Польщі, що передбачає законодавчу винятковість Ради Міністрів щодо подання проєкту бюджету, тимчасового проєкту бюджету, проєктів щодо внесення змін до Закону про бюджет, Закону про покриття державного боргу та Закону про надання фінансових гарантій державою.

Частина 3 ст. 118 Конституції Польщі одночасно обумовлює, що кожен заявник (у зв'язку з вищезазначеним також і Президент) повинен представити Сейму фінансові наслідки запропонованого законопроєкту. Отже, має місце зміна колишнього правового підходу, оскільки попередні конституційні рішення вимагали цього лише щодо проєктів, поданих Радою Міністрів і Сенатом. Натомість сучасний правовий підхід, з одного боку, сприяє якості та обґрунтованості запропонованих законопроєктів, а з іншого – може сприяти зменшенню їх кількості.

Після схвалення законопроєкту Сеймом і Сенатом Маршалок Сейму передає законопроєкт на підпис Президентові (ст. 122 Конституції Польщі), який підписує його протягом 21 дня з дня направлення і видає наказ про його опублікування в «Офіційному віснику Республіки Польща».

Перед підписанням закону Президент Республіки може звернутися до Конституційного Трибуналу з поданням на предмет відповідності закону Конституції чи скористатися правом відкладального вето, направивши закон (разом із вмотивованим поданням) знову до Сейму. Згідно з новим конституційним регулюванням, Президент не має права повертати Закон про бюджет та Закон про тимчасовий бюджет (ч. 1 ст. 224 Конституції Польщі), а строк їх підписання скорочується до 7 днів.

У випадку звернення Президента Республіки Польща до Конституційного Трибуналу з поданням на предмет відповідності закону Конституції останній у своєму рішенні може підтримати думку Президента або вирішити, що ухвалений парламентом акт відповідає Конституції. Конституція зобов'язує Президента підписати закон, щодо якого Конституційний Трибунал ухвалив рішення, що він відповідає Основному закону, однак не визначає кінцевого терміну, до якого він повинен

це зробити. З положення ч. 6 ст. 122 Конституції Польщі, однак, видно, що направлення закону на розгляд Конституційному Трибуналові призупиняє лише строк підписання закону, тому Президент (після того, як Конституційний Трибунал визнає конституційність цього акта) має стільки днів для його підписання, скільки залишається до закінчення 21-денного строку, з урахуванням часу, що минув до дати направлення закону до Трибуналу [12, s. 32].

Якщо Конституційний Трибунал визнає, що закон не відповідає Конституції, то Президент відмовляється його підписувати. Якщо Конституційний Трибунал визнає неконституційним лише деякі положення закону, поданого Президенту на підпис, але при цьому він (Конституційний Трибунал) не заявляє, що вони нерозривно пов'язані з текстом усього Закону, і акт без неконституційних положень може діяти в наявному правовому порядку, тоді Президент може (після консультації з Маршалком Сейму) підписати закон, за виключенням положень, які визнані неконституційними, або повернути акт до Сейму з метою усунення невідповідностей, виявлених Конституційним Трибуналом.

У разі направлення законопроєкту на повторний розгляд Сейм повинен схвалити його повторно більшістю у 3/5 голосів за явки принаймні половини встановленої законом кількості депутатів. Заново ухвалений закон має бути повторно підписаний Президентом протягом 7 днів (ч. 5 ст. 122 Конституції РП).

Повернення законопроєкту до Сейму для повторного розгляду (вето) може відбуватися лише разом із вмотивованим поданням Президента. При цьому законодавець не визначає, яким критеріям має відповідати обґрунтування або якими мають бути умови для накладання вето главою держави.

Концептуально оцінюючи роль Президента Республіки Польща в законодавчому процесі, доходимо висновку, що оскільки Президент зобов'язаний підписати закон, щодо якого Конституційний Трибунал ухвалив рішення, що він відповідає Основному закону, то процедура ухвалення закону по суті закінчується саме на рівні парламенту, а вимога посвідчення його главою держави виконує лише роль політичного запобіжника, особливо в умовах тотальної імплементації в національну правову систему Польщі системних рішень із права ЄС.

Президент також може звернутися до Сейму, Сенату або Національних зборів із посланням (ст. 140 Конституції РП). Через те, що палата, обрана для оголошення послання, не може відмовитись його вислухати, виникає необхідність включити це подання до порядку денного чергового засідання. Конституція унеможливає обговорення послання Президента. Однак невизначеним залишається питання, чи повинен глава держави їх оголошувати особисто або через обрану особу, тому будь-які сумніви, що виникають, можуть бути вирішені лише практикою. Однак варто, мабуть, погодитися з В. Соколевичем, який заявляє, що «загально-визнаним є той факт, що послання має бути виголошене особисто» [13, s. 47], оскільки лише в такому випадку воно вбачається дієвим інструментом донесення позиції Президента з окремо взятого питання у рамках механізму належної співпраці між владними суб'єктами.

У підсумку ми доходимо **таких висновків:**

1) в реаліях наявної системи управління Президент Республіки Польща, швидше, виступає арбітром, який стабілізує політичну систему, а також постає органом так званої «нейтральної» влади і, як правило, не бере постійної участі у здійсненні державної політики (що, на нашу думку, потребує не лише доктринального осмислення на українському ґрунті, але й практичного втілення у владному механізмі нашої

держави). Такий стан речей цілком і повністю поширюється і на сферу його взаємовідносин із Парламентом Республіки Польща;

2) повноваження Президента Республіки Польща, пов'язані з призначенням виборів та скликанням першого засідання Сейму та Сенату, хоча і впливають на роботу польського парламенту, проте не відіграють суттєвої ролі, оскільки мають організаційно-технічний характер;

3) чинна Конституція Республіки Польща дозволяє Президенту скоротити строк повноважень Сейму (а отже, і Сенату – каденції обох палат пов'язані між собою) що, на відміну від процедурних прав, є значимим повноваженням та, навіть, певною гарантією належної роботи Парламенту;

4) з огляду на обов'язок Президента Республіки Польща підписати закон, відповідність якого Основному закону встановлена Конституційним Трибуналом, вимога посвідчення його главою держави виконує лише роль політичного запобіжника, особливо в умовах тотальної імплементації в національну правову систему Польщі системних рішень з права ЄС;

5) можливість Президента Республіки Польща звернутися до Сейму, Сенату чи Національних зборів із посланням вбачається дієвим інструментом донесення його позиції з окремо взятого питання у рамках механізму належної співпраці між владними суб'єктами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Słomka P. Prezydent Rzeczypospolitej po 1989 roku. Ujęcie porównawcze. Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2005. 308 s.
2. Michalska-Badziak R. Administracja centralna. *Prawo administracyjne. Pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*. Wyd. 5 / red. nauk. M. Stahl. Warszawa : Wolters Kluwer, 2013. S. 320–346.
3. Skrzydło W. Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r. Warszawa : Wolters Kluwer, 2009. 235 s.
4. Новиков О.В. Конституційно-правовий статус Президента Республіки Польща : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 206 с.
5. Новиков О.В. Законодавче вето Президента Республіки Польща в політичній практиці країни. *Проблеми законності* : Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. Вип. 87. С. 156–160.
6. Голембовський М. Повноваження президентів України та Республіки Польща у сфері законотворчості: порівняльно-правовий аналіз. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 3. С. 7–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_3_3
7. Ciapała J. Charakter kompetencji Prezydenta RP. Uwagi w kontekście kompetencji w zakresie powoływania sędziów. *Przegląd Sejmowy*. 2008. Nr. 4. S. 34–46.
8. Марчук М.І. Державний лад Республіки Польща: конституційно-правова модель : монографія. Харків : ФОП Бровін О.В., 2019. 527 с.
9. Конституція Польської Республіки / передм. В.О. Шаповала. Київ : Вид. Москаленко О.М., 2018. 84 с.
10. Mojak R. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. *Polskie prawo konstytucyjne* / E. Gdulewicz et al. ; red. nauk. W. Skrzydło. Lublin : Morpol, 2000. S. 296–343.
11. Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym. *Dziennik Ustaw*. 1992. nr 84 poz. 426
12. Balicki R. Uprawnienia Prezydenta w nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – zagadnienia podstawowe. *Przegląd Prawa i Administracji*. 1998. T. XL. Nr 2079. S. 21–40.
13. Sokolewicz W. Pomiedzy systemem parlamentarno-gabinetowym a systemem prezydencko-parlamentarnym: prezydentura ograniczona, lecz aktywna w Polsce i w Rumunii. *Przegląd Sejmowy*. 1996. Nr 3. S. 36–54.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 341.242

DOI <https://doi.org/10.15421/392174>

Фетько І. І.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАННЯ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

LEGAL BASIS OF ESTABLISHMENT OF THE EUROREGIONAL COOPERATION GROUPING

У статті досліджено, що транскордонне співробітництво може провадитись через різні організаційні форми, зокрема й через об'єднання єврорегіонального співробітництва, дане положення підтримується й законодавцем. Окремо зупинившись на положеннях національного законодавства щодо загальних засад і вимоги до створення об'єднання єврорегіонального співробітництва на території нашої держави, то визначено: що Закон України «Про транскордонне співробітництво» встановлює особливості правового статусу окремого виду не підприємницького товариства, як об'єднання єврорегіонального співробітництва. Встановлено, що при державній реєстрації об'єднання єврорегіонального співробітництва відповідно до порядку, котрий визначений у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», то можуть виникнути проблеми, адже цим нормативно-правовим актом не передбачено реєстрацію таких юридичних осіб, як об'єднання єврорегіонального співробітництва. Відповідно до Класифікації організаційно-правових форм суб'єктів господарювання має здійснюватися державна реєстрація як не підприємницьких товариств, але цей класифікатор не передбачає реєстрацію об'єднання єврорегіонального співробітництва. Немало важливим є те, що при провадженні транскордонного співробітництва через організаційну форму об'єднання єврорегіонального співробітництва можуть виникнути певні труднощі, бо на основі аналізу законодавства сусідніх держав-членів Європейського Союзу встановлено відсутність можливості створення об'єднань єврорегіонального співробітництва суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва України із відповідними суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва сусідніх держав-членів Європейського Союзу, оскільки Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами та властями, який регулює відповідне питання, не підписано та не ратифіковано сусідніми державами-членами Європейського Союзу.

Ключові слова: *організаційна форма, об'єднання єврорегіонального співробітництва, транскордонне співробітництво, Європейський Союз, Рада Європи.*

The article examines that cross-border cooperation can be carried out through various organizational forms, including through the euroregional cooperation grouping, this provision is supported by the legislator. Separately focusing on the provisions of national legislation on the general principles and requirements for the establishment of a euroregional cooperation grouping in our country, it is determined that the Law of Ukraine “On Cross-Border Cooperation” establishes the legal status of a particular type non-entrepreneurial company, as an euroregional cooperation grouping. It is established that during the state registration of an euroregional cooperation grouping in accordance with the procedure defined in the Law of Ukraine “On State Registration of Legal Entities, Individuals – Entrepreneurs and Public Associations”, problems may arise, as this normative legal act does not provide registration of such legal entities as the euroregional cooperation grouping. In accordance with the Classification of Organizational and Legal Forms of Business Entities, in accordance with it, state registration should be carried out as type non-entrepreneurial company, but this classifier does not provide for the registration of a euroregional cooperation grouping. It is important that when conducting cross-border cooperation through the organizational form of euroregional cooperation grouping, certain difficulties may arise, because based on the analysis of the legislation of neighboring Member States of the European Union, there is no possibility of creating euroregional cooperation grouping of subjects and participants of cross-border cooperation of Ukraine with relevant subjects and participants of cross-border cooperation of neighboring Member States of the European Union, as Protocol № 3 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities, which regulates the issue, has not been signed or ratified by neighboring Member States of the European Union.

Key words: *organizational form, euroregional cooperation grouping, cross-border cooperation, European Union, Council of Europe.*

Постановка проблеми. Для України, в якій вигідне геополітичне розташування розвитку транскордонного співробітництва з державами-членами Європейського Союзу має важливе значення, бо розцінюється чинником процесу європейської інтеграції. Узагальнивши весь комплекс юридичної літератури, можна умовно виділити, що транскордонне співробітництво може провадитись через різні організаційні форми, зокрема й через об'єднання євро регіонального співробітництва, дане положення підтримується і законодавцем. Важливо детальніше дослідити загальні засади та вимоги до створення об'єднання євро регіонального співробітництва, адже воно може бути дієвим механізмом розвитку транскордонного співробітництва з державами-членами Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти засад та вимог до створення об'єднання євро регіонального співробітництва досліджувались такими вченими, зокрема: С.В. Бестужева, І.В. Бутирська й М.А. Рубіш, І.А. Галіахметов, Я.Я. Калат і Н.А. Мікула, В.П. Корбін і Л.В. Савош, А.О. Краснейчук, М.О. Кроленко, В.Т. Ланго, В.В. Лоскутова, В.В. Маркович, Л.А. Мельник, В.П. Приходько, І.Б. Прус, О.А. Синьокий, О.Л. Софій, А.Ю. Стрижакова, І.Р. Тимченко, В.В. Толкованов та інші. Однак дослідження вимог до створення об'єднання євро регіонального співробітництва сконцентровані переважно навколо економічних, політологічних, історичних, соціальних питань, а також питань міжнародних відносин і державного управління, а аналіз наукових розробок вітчизняних вчених-юристів дає підстави встановити, що на даний час юридичною наукою не достатньо уваги приділяється дослідженню організаційних форм провадження транскордонного співробітництва.

Мета статті. Дослідити загальні засади й вимоги до створення об'єднання євро регіонального співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Положення національного законодавства визначають порядок створення об'єднання євро регіонального співробітництва, на території нашої держави. Тому варто окремо зупинитися на положеннях національного законодавства щодо створення об'єднання євро регіонального співробітництва (органу транскордонного співробітництва)

на території нашої держави. Так, частина 3 статті 9 Закону України «Про транскордонне співробітництво» визначає, якщо угода про транскордонне співробітництво передбачає розміщення органу транскордонного співробітництва на території нашої держави, то такий орган створюється як юридична особа. Частиною 1 статті 9-1 закону визначено, що об'єднання євро регіонального співробітництва утворюються угодою про транскордонне співробітництво, як юридична особа, організаційно-правова форма є непідприємницьке товариство, що не має мети одержання доходу (прибутку) з метою подальшого розподілу серед засновників (учасників) та між членами, працівниками, (окрім оплати їх праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органу управління та інших осіб, котрі пов'язані з ними [1]. Стаття 83 Цивільного кодексу України визначає, що товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), котрі мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Цивільний кодекс України товариства поділяє на підприємницькі та непідприємницькі товариства, стаття 85 під непідприємницьким товариством визначає, що це є товариства, які не мають на меті одержувати прибуток для його наступного розподілу між учасниками. Особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом. Тобто, кодексом не вказується на особливість щодо створення непідприємницького товариства, надаючи перевагу спеціальним, профільним законам, котрими регулюються окремий вид непідприємницького товариства. Закон України «Про транскордонне співробітництво» є саме таким, що встановлює особливості правового статусу окремого виду непідприємницького товариства, як об'єднання євро регіонального співробітництва. У Цивільному кодексі України містяться загальні вимоги щодо створення юридичної особи приватного права. Статтею 80 Цивільного кодексу України визначено, що юридична особа приватного права виникає з моменту її державної реєстрації. Однак, цьому процесу передують розроблення і прийняття установчих документів. А в окремих випадках, за необхідності отримати певний дозвіл, мається на увазі, що наявним має бути два або більше юридичних фактів. Створювати будь-яку юридичну особу приватного права

є багатостадійним процесом, котрим охоплюються, як фактичні дії засновника, мається на увазі розроблення установчих документів та держави в особі певного органу влади (перевірення дій засновників), відповідно і юридичні дії вищезазначених осіб [2].

Якщо суб'єкти транскордонного співробітництва, тобто територіальна громада, її представницький орган та їх об'єднання, місцевий орган виконавчої влади нашої держави хочуть створити об'єднання євро регіонального співробітництва на території України, то ними готується проект угоди про створення і статут об'єднання євро регіонального співробітництва. Частина 3 статті 8 Закону України «Про транскордонне співробітництво» стосовно угоди про транскордонне співробітництво передбачає типову форму, що має затверджуватись центральним органом виконавчої влади, котрим забезпечується формування та реалізація державної регіональної політики. Крім того, положення цієї статті передбачають реєстр угод про таке співробітництво [1].

Типова угода про утворення об'єднання євро регіонального співробітництва і типовий статут такого об'єднання має затверджувати Кабінет Міністрів України. Однак, із аналізу положень статті 179 Господарського кодексу України, котрою регулюються договірні положення, то тут варто відзначити, що типові умови розробляються уповноваженими органами публічної адміністрації і не можуть змінюватися за домовленістю сторін [3]. Таким чином, у суб'єктів транскордонного співробітництва нашої держави можуть виникнути питання стосовно форми типової угоди і яким чином суб'єкти транскордонного співробітництва нашої держави можуть виконати вимогу закону стосовно підготовки її проекту. Думається, що такі законодавчі неточності мають бути усунуті.

Кожен вид непідприємницького товариства має відповідну процедуру з приводу його заснування і реєстрації. Врахувавши вимоги національного законодавства, то можемо виділити основні етапи стосовно створення об'єднання євро регіонального співробітництва на території України. Для створення об'єднання євро регіонального співробітництва суб'єктам транскордонного співробітництва, тобто територіальній громаді, її представницькому органу та їх

об'єднанням, місцевому органу виконавчої влади України, котрі взаємодіють з територіальною громадою та відповідним органом влади сусідньої держави у межах своєї компетенції, котра встановлена чинним законодавством України та угодами про транскордонне співробітництво провести установчі збори. Результат установчих зборів суб'єкти транскордонного співробітництва оформлюють протоколом. У протоколі відображаються дані про місце і дату проведення установчих зборів, суб'єктів транскордонного співробітництва, котрі брали участь у зборах, вид, мета його діяльності, його назва, місце його знаходження, рішення про затвердження статуту, відомості про керівника і органи управління та інші відомості, котрі стосуються створення і діяльності об'єднання євро регіонального співробітництва. Обов'язковою із умов заснування об'єднання євро регіонального співробітництва є затвердження установчого документу, тобто статуту такого об'єднання.

Статут – це юридичний акт, котрий характеризує зведені правила, якими регулюється діяльність об'єднання євро регіонального співробітництва, відносини об'єднання євро регіонального співробітництва із іншими організаціями і громадянами, права та обов'язки у певній сфері суспільних відносин. Статут передбачає собою комплекс правил, котрі прийняті об'єднанням євро регіонального співробітництва, котрий організовує і врегульовує діяльність такого об'єднання. Врешті, статут не має суперечити національному законодавству держави, котрим регулюється діяльність об'єднання. А його наявність є необхідною умовою створення, реєстрації і діяльності об'єднання зі статусом юридичної особи [4]. Основні вимоги до статуту об'єднання євро регіонального співробітництва закріплені у статті 9-2 закону. Відповідно до положень цієї статті статут об'єднання євро регіонального співробітництва повинен містити відомості про найменування, місцезнаходження, мету, завдання і вид діяльності, умови і порядок прийняття членів, права і обов'язки осіб, котрі є засновниками і членами такого об'єднання, умови і порядок їх виходу, органи управління, їх склад, компетенцію, порядок діяльності, порядок призначення, обрання і затвердження членів органів управління, їх заміщення, зупинення, припинення, порядок

відкликання їх повноважень, порядок внесення змін до статуту, джерела надходжень і порядок використання коштів і іншого майна, порядок здійснення контролю та ведення звітності, підстави та порядок, в тому числі і вирішення майнових питань при ліквідації об'єднання єврорегіонального співробітництва. Установчі документи об'єднання єврорегіонального співробітництва, тобто угода про його створення і статут складаються на мові держави, де має місце його знаходження і мовами членів такого об'єднання, однак, тексти установчих документів мають однакову юридичну силу [1].

Далі, уповноважений представник суб'єктів транскордонного співробітництва, тобто територіальної громади, її представницького органу, або їх об'єднання, місцевого органу виконавчої влади України, котрі планують утворити об'єднання єврорегіонального співробітництва, надсилає, проекти установчих документів об'єднання єврорегіонального співробітництва для погодження центральним органом виконавчої влади, котрий реалізовує державну регіональну політику, а саме, Міністерство розвитку громад та територій. Слід відзначити, що особливої уваги, звісно, потребує аналіз установчих документів об'єднання єврорегіонального співробітництва на відповідність положенням Конституції України. Міністерство розвитку громад та територій разом із Міністерством закордонних справ нашої держави на протязі місця з моменту надходження здійснює перевірку і погоджує угоду про створення об'єднання єврорегіонального співробітництва, тільки за умови, що вона не суперечить статі 157 Конституції нашої держави і міжнародним зобов'язанням нашої держави, котрі стосуються сфери транскордонного співробітництва. Тобто, перевіряють угоду про створення об'єднання єврорегіонального співробітництва на предмет обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України [5]. Погоджена угода Міністерством розвитку громад та територій разом із Міністерством закордонних справ нашої держави про створення об'єднання єврорегіонального співробітництва підписується і схвалюється на найближчому пленарному засіданні місцевої ради, де місцевою радою приймається рішення про створення об'єднання та затвердження статуту.

Наступним етапом створення об'єднання єврорегіонального співробітництва є його державна реєстрація. Частиною 19 статті 9-2 Закону України «Про транскордонне співробітництво» визначено, що об'єднання єврорегіонального співробітництва підлягає державній реєстрації за місцезнаходженням відповідно до порядку, котрий визначений у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [1]. Однак, цим нормативно-правовим актом не передбачено реєстрацію таких юридичних осіб як об'єднання єврорегіонального співробітництва. Відповідно до Класифікації організаційно-правових форм суб'єктів господарювання 2004 року [6] має здійснюватися державна реєстрація як непідприємницьких товариств. Однак, цей класифікатор не передбачає реєстрацію об'єднання єврорегіонального співробітництва. Враховуючи це, то об'єднання єврорегіонального співробітництва може бути зареєстроване тільки, як «інша організаційно-правова форма» це положення застосовується, як виняток, у разі неможливості віднести суб'єкта до будь-якої із визначеної у Класифікації організаційних форм, відповідно до частини 2 статті 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [7].

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань» суб'єктами транскордонного співробітництва, тобто територіальною громадою, її представницьким органом, або їх об'єднанням, місцевим органом виконавчої влади України, для реєстрації об'єднання єврорегіонального співробітництва надаються такі документи, як: заява про державну реєстрацію юридичної особи об'єднання єврорегіонального співробітництва; рішення засновників (примірник оригіналу або його копія, відповідно, копія рішення засновників має бути засвідчена нотаріально), інколи рішення про заснування може бути рішенням державного органу про заснування об'єднання єврорегіонального співробітництва; реєстр осіб, котрі були учасниками установчих зборів; статут об'єднання єврорегіонального співробітництва, відповідно, цей документ має бути пронумерованим, прошитим та підписаним; відомості про керівний орган,

заяву про включення до Реєстру непідприємницьких товариств (на розсуд заявника) [7].

Наказом Міністерства юстиції України № 3268/5 «Про затвердження форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» затверджену форму заяви від 18 листопада 2016 р. [8]. Така заява підписується заявником, заявником може бути як засновник, так і уповноважена ним особа. Якщо заява про реєстрацію надається поштовим відправленням то, справжність підпису повинна бути засвідчена нотаріально.

Підготувавши весь необхідний пакет документів, то наступний етап це є подача пакету документів для здійснення реєстрації до державного реєстратора за місцем знаходження об'єднання євро регіонального співробітництва. Також, необхідним є визначити спосіб подачі документів. Є два способи подачі документів, це подача у паперовій або у електронній формі. Подача документів у паперовій формі подається або заявником особисто, або поштовим відправленням. Подача документів в електронній формі відбувається через портал електронних сервісів. Якщо заявник подає документи у паперовій формі, то такі документи приймаються за описом. Відповідно, заявнику надають примірник опису із датою про отримання документів і код доступу у той спосіб, відповідно до котрого вони були подані. Подані документи реєстратору розглядаються в терміни, котрі визначені національним законодавством: подані документи юридичними особами розглядаються протягом доби з моменту отримання документів і здійснення певних реєстраційних дій, однак не враховуються вихідні і святкові дні; подані документи творчими спілками, політичними партіями розглядаються на протязі 30 робочих днів, з моменту дня подачі документів для державної реєстрації; подані документи громадськими об'єднаннями, місцевими осередками громадських об'єднань, котрі мають статус юридичної особи розглядаються не більше ніж три робочі дні.

Якщо у державного реєстратора немає підстави для припинення розгляду наданих документів, котрі підлягають реєстрації або відмови про її проведення, то державний реєстратор вносить запис до Єдиного державного реєстру. Далі формують виписку, а потім здійснюється

їх публікація на порталі електронного сервісу. Заявник за бажанням може отримати виписку з Реєстру в паперовій формі, тільки за тієї умови, що така ж форма була при подачі заявником для реєстрації. Виписка заявнику надається у паперовій формі за підписом особи, котра здійснювала реєстрацію і з печаткою. Врешті, так як об'єднання євро регіонального співробітництва не є платником податку на прибуток, то наступний етап це подача відповідних документів до Державної фіскальної служби для включення до реєстру неприбуткових установ та організацій.

Суб'єктами транскордонного співробітництва, тобто територіальною громадою, її представницьким органом, або їх об'єднанням, місцевим органом виконавчої влади України для включення до реєстру неприбуткових установ та організацій об'єднання євро регіонального співробітництва має податись до Державної фіскальної служби наступні документи, такі як: заява відповідної форми, форма – 1-РН; копія установчого документу, в основному це є статут об'єднання євро регіонального співробітництва. Статут має бути підписаний керівником або представником об'єднання євро регіонального співробітництва, а також при наявності містити печатку. Однак, виключенням є такі установчі документи, котрі оприлюднюються на порталі електронного сервісу відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань».

Врешті, нижче наведемо способи подачі документів: особисто, обов'язково має бути документальне підтвердження, керівника або представника об'єднання євро регіонального співробітництва, а також уповноваженої особи; поштою, тобто рекомендованим повідомлення про вручення поштового відправлення і з описом вкладення; електронною формою засобом електронного зв'язку. Однак, при такій подачі документів має бути дотримана умова реєстрації електронного підпису у порядку, котрий визначений законом для підзвітних осіб, якщо при цьому на порталі електронного сервісу оприлюдненими є установчі документи об'єднання євро регіонального співробітництва відповідно до законодавства; додаток до заяви для проведення державної реєстрації об'єднання євро регіонального співробітництва. Технічним реєстратором Єдиного державного реєстру передається вона

у електронній формі у визначеному порядку до органу Державної фіскальної служби. Також передаються відомості про державну реєстрацію утворення юридичної особи.

Розглядається реєстраційна заява й документи, котрі додані до заяви строком не більше чотирнадцяти календарних днів з моменту їх отримання контролюючим органом. На підставі розгляду і його результату приймається відповідне рішення: об'єднання євро регіонального співробітництва включається до реєстру або відмовляють у включенні об'єднання євро регіонального співробітництва до Реєстру. Рішення закріплюють у відповідній формі у 2 примірниках. Один примірник надається об'єднанню євро регіонального співробітництва, а другий – залишає собі контролюючий орган.

У разі якщо прийняте рішення про відмову у реєстрації, то це не позбавляє права об'єднання євро регіонального співробітництва виправити недоліки і знову подати контролюючому органу необхідні документи для отримання статусу неприбутковості та внесення до Реєстру. Разом із включенням до реєстру, контролюючий орган здійснює присвоєння об'єднанню євро регіонального співробітництва ознаку неприбутковості за окремими групами. Частиною 8 статті 9-4 закону визначено, що оподаткування об'єднання євро регіонального співробітництва здійснюється відповідно до положень Податкового кодексу України стосовно оподаткування неприбуткових установ та організацій [1]. Однак положення Податкового кодексу України не містить норми стосовно об'єднання євро регіонального співробітництва, а це у свою чергу означає втрату певного «пільгового» становища для цього об'єднання на які вони, вочевидь, розраховують.

Однак, варто відзначити, що провадження транскордонного співробітництва через організаційну форму об'єднання євро регіонального співробітництва, то можуть також виникнути певні труднощі, бо на основі аналізу законодавства сусідніх держав-членів Європейського Союзу встановлено відсутність можливості створення об'єднань євро регіонального співробітництва суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва України із відповідними суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва сусідніх держав-членів Європейського Союзу, оскільки Протокол № 3

до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами та властями, який регулює відповідне питання, не підписано та не ратифіковано сусідніми державами-членами Європейського [9].

Висновки й пропозиції. Транскордонне співробітництво може провадитись через різні організаційні форми, зокрема і через об'єднання євро регіонального співробітництва, дане положення підтримується й законодавцем. Окремо зупинившись на положеннях національного законодавства щодо загальних засад та вимоги до створення об'єднання євро регіонального співробітництва на території нашої держави, то визначено: що Закон України «Про транскордонне співробітництво» встановлює особливості правового статусу окремого виду невідприємницького товариства, як об'єднання євро регіонального співробітництва. Встановлено, що при державній реєстрації об'єднання євро регіонального співробітництва відповідно до порядку, котрий визначений у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», то можуть виникнути проблеми, адже цим нормативно-правовим актом не передбачено реєстрацію таких юридичних осіб, як об'єднання євро регіонального співробітництва. Відповідно до Класифікації організаційно-правових форм суб'єктів господарювання здійснюватися державна реєстрація як невідприємницьких товариств, але цей класифікатор не передбачає реєстрацію об'єднання євро регіонального співробітництва. Немало важливим є те, що при провадженні транскордонного співробітництва через організаційну форму об'єднання євро регіонального співробітництва можуть виникнути певні труднощі, бо на основі аналізу законодавства сусідніх держав-членів Європейського Союзу встановлено відсутність можливості створення об'єднань євро регіонального співробітництва суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва України з відповідними суб'єктами й учасниками транскордонного співробітництва сусідніх держав-членів Європейського Союзу, оскільки Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами й властями, який регулює відповідне питання, не підписано й не ратифіковано сусідніми державами-членами Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
4. Місюрак В.Б. Статут громадської організації. URL: <https://pravdop.com/ua/publications/kommentarii-zakonodatelstva/ustav-obshestvennoy-organizacii-royasneniya-yurista/>
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 р. № 97 / Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text>
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
8. Про затвердження форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Наказ Міністерства юстиції України від 18 листопада 2016 р. № № 3268/5 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-16#Text>
9. Protocol No. 3 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities concerning Euroregional Co-operation Groupings (ECGs). Chart of signatures and ratifications of Treaty 206. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/206?module=signatures-by-treaty&treatynum=206>

Худолій Т. І.,

*викладач юридичних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу
«Полтавський фаховий коледж Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого»*

ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ В СИСТЕМІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

PERSONAL DATA IN THE SYSTEM OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF INDIVIDUALS ON THE INTERNET: A GENERAL DESCRIPTION

Забезпечення безпеки персональних даних на сьогодні є не тільки важливим елементом розвитку інформаційного суспільства, а й об'єктивною необхідністю. Інформація про людину наразі перетворилася на особливий товар, що має свою ціну. Ці дані в руках злочинців та шахраїв перетворюється на знаряддя злочину чи товар для продажу конкуруючим компаніям. Інформація в руках кібер-злочинців та шахраїв перетворюється на знаряддя злочину, у руках колишніх друзів – у засіб помсти, у руках інсайдера (від англ. inside – всередині) – у товар для продажу конкуруючим компаніям. Саме тому рівень та якість захисту персональних даних потребує досить серйозного доктринального й практичного дослідження. Необхідність вжиття заходів щодо захисту персональних даних викликана, у тому числі, покращенням технічних можливостей для збирання, обробки та поширення інформації в онлайн-середовищі. Рівень інформаційних технологій нарешті досяг того, коли самозахист інформаційних прав вже не є ефективним засобом протидії зазіхань на приватне життя. Сучасна людина вже фізично не здатна уникнути усього різноманіття очевидних або прихованих засобів та технологій збору й обробки інформації, які застосовуються відносно неї компаніями для досягнення певної комерційної мети.

З розвитком засобів електронної комерції і доступних засобів масових комунікацій зросли також і можливості зловживань, пов'язаних із використанням зібраної й накопиченої інформації про фізичну особу. Це все підштовхує нас до наукових роздумів щодо виявлення конкретних шляхів і механізмів захисту людини в Інтернет-середовищі. Об'єктом дослідження є особливий вид особистих немайнових правовідносин, що виникають у процесі її збирання, обробки й поширення уповноваженими на це суб'єктами в мережі Інтернет. Мета дослідження полягає у дослідженні доктринального та законодавчого підґрунтя збирання, обробки й поширення персональних даних із застосуванням дієвих механізмів забезпечення їх захисту в Україні та за кордоном. Завданням дослідження полягає у виокремленні персональних даних та їх специфічних ознак в системі особистих немайнових прав, визначенні суб'єкт-об'єктного складу правовідносин щодо збирання, обробки, поширення персональних даних, дослідженні фактичної можливості імплементації профільного законодавства провідних країн світу. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності захисту невід'ємних прав та свобод людини в кібер-просторі від неправомірних посягань.

Ключові слова: *персональні дані, захист персональних даних, інформація, імплементація законодавства, особисті немайнові права.*

Ensuring the personal data security today is not only an important element of the development the information society, but also an objective necessity. Information about a person has now become a special product that has its own price. This data in the criminals' and fraudsters' hands turns into a tool of crime or a commodity for sale to competing companies. Information in the hands of cybercriminals and fraudsters becomes an instrument of crime, in the hands of former friends – a means of revenge, in the hands of an insider (from the English inside – inside) – a product for sale to competing companies. That is why the level and quality of personal data protection requires a very serious doctrinal and practical research. The necessity to take measures to protect personal data is caused, inter alia, by improving the technical capacity to collect, process and disseminate information in the online environment. The level of information technology has finally reached the point where self-protection of information rights is no longer an effective means of counteracting invasions of privacy. Modern man is no longer physically able to avoid all the variety of obvious or hidden means and technologies of collecting and processing information that are used against him by companies to achieve a certain commercial goal.

With the development of e-commerce and available media, the possibilities of abuse related to the use of collected and accumulated information about an individual have also increased. All this pushes us to scientific reflection

on identifying specific ways and mechanisms of human protection in the Internet environment. The object of the study is a special type of personal non-property legal relations that arise in the process of its collection, processing and distribution by authorized entities on the Internet. The purpose of the study is to study the doctrinal and legislative basis for the collection, processing and dissemination of personal data using effective mechanisms to ensure their protection in Ukraine and abroad. The task of the study is to identify personal data and their specific features in the system of personal non-property rights, determine the subject-object composition of legal relations for the collection, processing, dissemination of personal data, study the actual possibility of implementing relevant legislation of leading countries. The practical significance of the obtained research results lies in the substantiation of the need to protect the inalienable human rights and freedoms in cyberspace from unlawful encroachments.

Key words: *personal data, protection of personal data, information, implementation of legislation, personal non-property rights.*

Питання про місце особистих немайнових прав в системі цивільного права України належить до числа досить дискусійних та особливо актуальних. Сучасна цивілістична доктрина орієнтується на три основні концепції щодо визначення місця немайнових прав особи у структурі предмета цивільного права [7]. Узагальнюючи їх ідеї, перша визначає відносини, що охоплюють немайнові права індивіда, як самостійний предмет регулювання – це, так звана, радикальна концепція; друга вважає, що цивільному захисту підлягає лише частина немайнових прав – та, що пов'язана з майновими, а прибічники третьої концепції (негативної) розглядають можливість юридичного захисту немайнових прав тільки в разі їх порушення [9, с. 53–57]. У зв'язку з останньою концепцією в ряду дослідників також виникає цілком логічне запитання: чи можуть правовідносини мати правову природу в разі виникнення порушення прав, якщо законодавець не визначає конкретних видів діяльності суб'єктів права для здійснення своїх немайнових прав. Натомість, наприклад, науковець Л.Г. Парашук у своєму дослідженні наголошує на можливості, у тому числі, несвідомої реалізації своїх особистих немайнових прав індивідом: «Здійснення особистих немайнових прав передбачає позитивні або негативні дії з боку особи-носія права, причому доволі часто несвідомі (людина може здійснювати природне право на честь, гідність, свободу, не надаючи значення тому, що вона є учасником правовідносин, об'єктом яких виступає немайнове благо) <...>» [11].

Таким чином, дійсно можемо зробити висновок про суперечливість як радянської, так і сучасної наукової думки щодо генези особистих немайнових прав як правового явища.

Насамперед, даючи визначення особистих немайнових прав, ми враховуємо тяжіння України до адаптації національного законодавства до

законодавства Європейського Союзу. Це питання на міжнародному рівні, зокрема, регулює Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року, Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року та Декларація прав дитини 1959 року тощо.

У сучасній доктрині особисті немайнові права розглядаються як абсолютні, невід'ємні й невідчужувані, та є виявом свободи і недоторканості фізичної особи. Немайнові права (та конкретні блага як їх об'єкти) позбавлені економічного змісту та перебувають у морально-ціннісній площині, але це не позбавляє їх особистої цінності для суб'єктів цивільно-правових відносин.

Зазначену вище дефініцію пропонуємо розширити, додавши декілька характерних ознак поняття. Так, немайнові права можемо розглядати як невіддільні від фізичної особи природні права, які забезпечують її природне існування, соціальне буття, індивідуалізують її у суспільстві й просторі та є виявом особистої свободи й недоторканості, не маючи при цьому економічного змісту.

Невіддільність розуміємо як фактичну неможливість існування особистих майнових прав «окремо» від особи, адже ці права дану особу характеризують й інших відомостей не мають, виходячи зі своєї природної суті.

Щодо природності зазначених прав, ця ознака пояснюється їх природним походженням – індивід наділяється ними від народження та не може бути жодним чином обмежений в їх реалізації з боку держави.

Ще однією ознакою, на яку ми звертаємо особливу увагу в контексті цього наукового дослідження, є індивідуалізація особи у суспільстві й просторі. Другий підрозділ та подальші розділи буде присвячено, зокрема, персональним

даним про особу, завдяки яким здійснюється її індивідуалізація в кіберпросторі – мережі Інтернет. Однак, не можна обійти увагою фізичний соціальний вимір, у якому особа має право на ім'я (в тому числі на зміну імені та на використання свого імені); право на індивідуальність, особисті папери та розпорядження ними; захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- й відеозйомок; свободу творчості (літературної, художньої, наукової та технічної); свободу пересування та вільний вибір місця проживання; вибір роду занять та інше.

Дві наступні індивідуалізуючі ознаки – забезпечення природного існування фізичної особи та її соціального буття – спонукають нас до розуміння їх як двох основних груп особистих немайнових прав, запропонованих законодавцем у виді окремих глав Цивільного кодексу України.

Однією з найємніших складових частин немайнових прав особи (зокрема, конституційного права людини на недоторканість особистого життя) є захист її персональних даних.

Теорія права розглядає персональні дані як зафіксовану на будь-якому матеріальному носії інформацію про конкретну особу, яка ототожнена або може бути ототожнена з нею [4, с. 283].

Дещо схоже поняття закріплено й у вітчизняному законодавстві. Відповідно до абз. 8 статті 2 Закону України «Про захист персональних даних» відомості про фізичну особу є персональними даними у разі якщо фізичну особу, якої вони стосуються, можна конкретно ідентифікувати.

Проаналізувавши дві дефініції, можна з легкістю виокремити відмінну рису – фіксацію інформації про особу на матеріальному носії як ознаку персональних даних у загальноправовому розумінні.

На нашу думку, така особливість дещо звужує зміст досліджуваного поняття з точки зору пересічної особи, так як дані, що ідентифікують чи можуть ідентифікувати особу, можуть міститися, наприклад, у «хмарному середовищі», яке, зазвичай, уявляється як щось нематеріальне. Насправді, хмарне сховище (або просто «хмара») є моделлю збереження даних у комп'ютері. У разі використання хмарних сервісів у користувачів виникають питання, пов'язані із переміщенням власних персональних даних у «хмару», яку, як правило, спільно використовують через загальнодоступну мережу,

а фізичне зберігання охоплює кілька серверів. Фізичне середовище, як правило, належить хостинговим компаніям, які ним керують [5].

Підбиваючи підсумки сказаного вище, можемо зазначити, що права особи відносно її персональних даних входять до складу особистих немайнових прав як об'єктів цивільних правовідносин, закріплених у главах 20–22 Цивільного кодексу України, за всіма ключовими ознаками. І хоча визначення досліджуваного поняття сам Кодекс не містить, його зміст конкретизується в Законі України «Про захист персональних даних».

Серед усього існуючого розмаїття індивідуалізації особливо потребує особа як основний суб'єкт споживання даних з інформаційного простору. Що ж таке індивідуалізація.

З боку правової науки індивідуалізація розглядається в широкому і вузькому сенсі. У широкому – таке явище охоплює собою всі основні і специфічні характерні ознаки фізичної особи, що знаходять свій вияв в її особистих немайнових правах, про які вже йшлося в першому підрозділі [12, с. 410]. Окрім того, що всі немайнові права так чи інакше переслідують мету розвитку й забезпечення виокремлення особи серед інших індивідів, існує також окрема група таких прав, які спрямовані на безпосереднє закріплення індивідуальності людини [10, с. 110]. Серед них, перш за все, право громадянина на ім'я, його право на честь, гідність і ділову репутацію, а також його право на індивідуальну зовнішність і голос (статті 294–300 Цивільного кодексу). Саме ці конкретні права характеризують поняття індивідуалізації у вузькому сенсі [6].

Персональні дані становлять окрему групу індивідуалізуючої інформації про особу. У свою чергу, їх можна згрупувати таким чином:

1) дані-ідентифікатори. До них можемо віднести справжнє ім'я особи, псевдонім, поштова та електронна адреси, будь-який інший унікальний персональний ідентифікатор, IP-адреса, ім'я облікового запису (мережевого профілю), номер соціального страхування, номер водійського посвідчення, номер паспорта (українського та закордонного) та ідентифікаційного коду тощо. Цілком очевидним є той факт, що незаконне збирання й розповсюдження таких даних може мати вкрай тяжкі наслідки у вигляді кримінально- та цивільно-правової відповідальності. Саме

ці дані можуть стати знаряддям вчинення різних кібер-злочинів, про що й стало відомо, наприклад, у травні 2020 року. Тоді було виявлено, що закритий канал в одній із популярних соціальних мереж вже тривалий час здійснює торгівлю персональними даними клієнтів онлайн-банкінгового сервісу «Дія», а саме водійськими посвідченнями українців [8].

2) біологічні та соціологічні ідентифікатори, такі як раса, колір шкіри, стать, вік (40 і старше), віросповідання, національне походження, інвалідність, статус громадянства, генетична інформація, сімейний стан, сексуальна орієнтація та самоідентифікація, стан здоров'я, інфекційні хвороби, військовий або ветеранський статус, політичні переконання або приналежність, статус жертви домашнього насильства, нападу чи переслідування. Такі дані, зазвичай, використовуються в цілях маркетингового просування того чи іншого продукту. Використовуючи, так звану, таргетовану (від англ. *target* – ціль) рекламу в соціальних мережах, компанії застосовують спеціальний рекламний механізм, який дозволяє виділити з усієї аудиторії лише цільову (на основі зібраних даних щодо інтересів, уподобань, категоріальної приналежності тощо) й показати рекламу саме їй [13].

3) будь-які категорії особистої інформації, такі як номер страхового полісу, освіта, зайнятість, історія зайнятості, номер банківського рахунку, номер кредитної картки, номер дебетової картки або будь-яка інша фінансова інформація;

4) комерційна інформація, включаючи відомості про особисте майно (на праві власності та користування), придбані чи отримані продукти та послуги;

5) біометрична інформація. Незважаючи на вкрай особливий характер такої інформації, у світі фактично не існує жодних правових положень, що стосуються захисту біометричних даних. Натомість, юридичні акти спираються на положення, що стосуються захисту персональних даних та конфіденційності в широкому розумінні. Але таке законодавство іноді виявляється слабо адаптованим до біометричних даних [14];

6) будь-яка інша інформація щодо активності у соціальних мережах, зокрема, проте не виключно, історія переглядів, історія пошуку та інформація щодо взаємодії особи з веб-сайтом, додатком чи інтернет-рекламою.

Збирання, обробка і поширення цього типу персональних даних також здійснюється з метою налаштування цільової реклами для популяризації конкретного продукту (див. пункт 2 вище);

7) дані геолокації також з легкістю «допоможуть» вам знайти заклад поблизу, який би міг вас зацікавити, у комбінації з історією вашого пошуку в будь-якому браузері, і «допоможуть» компаніям-перевізникам знайти вас на мапі, навіть, якщо ви цього не бажали.

Науковці розрізняють чотири важливих «домени», які окреслюють взаємодію спеціального суб'єкта із отримуваними даними фізичних осіб, а саме:

- ідентифікація даних – як процес співставлення конкретної особи зі специфічними ідентифікуючими її ознаками;
- розуміння даних – з'ясування мету збору/обробки даних, відсіювання обов'язкових від необов'язкових відомостей;
- рефлексивність даних;
- тактика і використання даних (методи і прийоми застосування й використання персональних даних для вирішення тих чи інших завдань).

Таким чином, здійснивши якісний та кількісний зріз отриманої інформації з будь-якої з перерахованих вище категорій у цьому підрозділі, цілком реальним буде створення повноцінного профілю споживача, що відобразатиме його споживчі вподобання, соціальні характеристики, психологічні тенденції, схильності, поведінкові звички, міжособистісні зв'язки та рівень його інтелектуального розвитку.

Оскільки все більше процесів з соціально-економічної сфери відбувається в режимі онлайн, важливість конфіденційності та захисту персональних даних все більше усвідомлюється як законодавцями, так і пересічними громадянами.

На сьогодні вже понад 120 країн світу в тому чи іншому обсязі ратифікували норми міжнародного законодавства про конфіденційність та захист персональних даних фізичних осіб, зробивши їх частиною національного законодавства, задля забезпечення суворішого захисту та здійснення пильного контролю у цій сфері. Це, у свою чергу, стимулює продовження розвитку й подальшу модернізацію міжнародно-правової нормотворчої діяльності.

Пропонуємо розглянути деякі міжнародно-правові акти щодо забезпечення конфіден-

ційності та захисту персональних даних фізичних осіб і з'ясувати їх значення.

З 2012 року законодавчою базою у сфері захисту персональних даних став так званий Загальний регламент про захист даних (GDPR), який було прийнято з метою посилення стандартів захисту даних в Європейському Союзі та оновлення положень Загальної директиви ЄС. Наприкінці грудня 2015 року між Європейським Парламентом, Радою та Комісією ЄС було досягнуто згоди щодо цього документа. У квітні 2016 року остання версія GDPR була затверджена Радою Європейського Союзу та Європейським Парламентом. Зрештою, офіційний текст GDPR був опублікований в Офіційному віснику ЄС 4 травня 2016 року. Відповідно до статті 99 GDPR, державам-учасницям надається дворічний перехідний період, починаючи з дати його введення в дію (24 травня 2016 року). Таким чином, держави-члени мали привести національне законодавство у відповідність до 25 травня 2018 року.

У 2018 році Загальний регламент про захист даних вийшов на перший план як найперспективніший та найдокладніший засіб правового забезпечення захисту персональних даних й його перманентної безпеки. Цей документ є міжнародним актом про захист конфіденційності, який поширює свою дію на будь-яку юридичну особу, яка обробляє будь-які персональні дані будь-якого громадянина Європейського Союзу.

Цим Регламентом встановлено своєрідний стандарт і сформульовано тенденції, які домінують у цій галузі сьогодні.

Урешті-решт, захист даних фокусується на захисті відомостей та інформації як від внутрішніх, так і від зовнішніх загроз. Він зменшує ризики шахрайства, незаконного розповсюдження (витоку) даних та проявів корупції в державах, де відбулася його ратифікація.

Безумовно, окрім Регламенту, важливість забезпечення права особи на захист власних даних ще раніше підкреслювалася статтею 8 Хартії основних прав Європейського Союзу, якою на держав-членів покладається обов'язок повністю поважати це право та контролювати його дотримання. Оскільки Хартія набула чинності ще у 2000 році, в європейському суспільстві було встановлено прийняття захисту даних як одне з основних прав громадян [3].

Очевидно, що Україна як правова держава тільки тяжіє до активного впровадження новітніх концептів та механізмів захисту прав людини і громадянина в усіх сферах життєдіяльності, зокрема в Інтернет-середовищі. Так, уряд нашої країни, схваливши Концепцію розвитку електронного урядування в Україні [2], зазначив, що одним із пріоритетних напрямків розвитку України є розбудова інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх і спрямованого на формування інноваційної моделі розвитку високотехнологічного суспільства, у якому кожен громадянин має можливість створювати, накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний та безперешкодний доступ, користуватися та обмінюватися ними, щоб надати змогу кожній особі в повній мірі реалізувати свій соціальний потенціал для забезпечення особистого й суспільного розвитку та підвищення якості життя в державі в цілому.

На першому етапі реалізації зазначеної Концепції ідеться про розроблення необхідної нормативно-правової та нормативно-технічної бази, зокрема щодо надання адміністративних послуг в електронній формі, а також єдиних стандартів, протоколів і регламентів взаємодії суб'єктів електронного урядування, їх гармонізація з міжнародними стандартами. Перша частина, що стосується надання адміністративних послуг вже активно реалізується в Україні за допомогою впровадження сервіс-порталу «Дія».

Окрім вищезазначеного, звичайно, вітчизняне законодавство закріплює й основоположні доктринальні поняття та категорії, що використовуються у досліджуваній сфері.

Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка може бути ідентифікована або може бути коректно ідентифікована. Законом також регулюються відносини, пов'язані із захистом персональних даних під час їх обробки. Стаття 2 Закону України «Про захист персональних даних» вводить наступні поняття:

- суб'єкт персональних даних – це фізична особа, стосовно якої відповідно до закону здійснюється обробка її персональних даних;
- база персональних даних – це іменована сукупність упорядкованих персональних

даних, яка існує в електронній формі й/або у формі картотеки;

– володілець бази персональних даних – це фізична або юридична особа, якій законом або за згодою суб'єкта персональних даних надано право на обробку цих даних та яка затверджує мету обробки персональних даних у цій базі даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом [1].

Законодавством країни не встановлено і не може бути встановлено чіткого переліку відомостей про фізичну особу, які є персональними даними, задля можливості застосування положень Закону до різноманітних ситуацій, в тому числі при обробці персональних даних в інформаційних (автоматизованих) базах та картотеках персональних даних, що можуть виникнути в майбутньому, у зв'язку з можливою і невідомою зміною в технологічній, соціальній, економічній та інших сферах суспільного життя.

Не можна однозначно стверджувати, що Україна повністю дотримується взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту персональних даних, але обраний в цій галузі вектор руху, безумовно, помітний і перспективний.

Висновки. Ми живемо в той час, коли проблеми, пов'язані із захистом персональних даних, характеризуються помітно суперечливим підходом як до визначення самого поняття, так і до конкретного механізму реалізації. Безперечно, зростає обізнаність спільноти про важливість захисту даних не лише в контексті захисту приватного життя, але й інших свобод. Цей підхід відображається у багатьох національних та міжнародних документах, перш за все, в Хартії основних прав Європейського Союзу, де захист даних визнається основним, автономним правом. Тим не менше, все важче поважати це загальне припущення, оскільки вимоги внутрішньої та міжнародної безпеки, ринкові інтереси та реорганізація державної адміністрації спрямовуються на зменшення відповідних гарантій або просування основних гарантій до зникнення.

Песимістичність прогнозу в цій сфері може стосуватися строків імплементації міжнародного законодавства (у досліджуваній сфері) в Україні, із погляду на те, як повільно відбувається приведення у відповідність ключових положень національного законодавства до вимог Європейського Союзу та інше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про захист персональних даних : Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI (у редакції від 23 квітня 2021 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 04.08.2021).
2. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p> (дата звернення: 04.08.2021).
3. Хартія основних прав Європейського Союзу : Хартія Європ. Союзу від 07 грудня 2000 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 04.08.2021).
4. Бачило І.Л., Лопатин В.Н., Федотов М.А. Информационное право : учебник / под ред. акад. РАН Б.Н. Топорнина. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 789 с
5. Березко Л.О., Тат'яничук В.П. Децентралізований доступ до хмарного сховища даних / Національний університет «Львівська політехніка», кафедра електронних обчислювальних машин. *Науковий журнал «Комп'ютерні системи та мережі»*. 2019. Т. 1. № 1. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/21037/var1ksm-19-11-16.pdf> (дата звернення: 04.08.2021).
6. Волкова Н.В. Засоби індивідуалізації фізичних осіб (окремі аспекти). *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 39. URL: <http://www.apdr.in.ua/v39/42.pdf> (дата звернення: 04.08.2021).
7. Гражданское право Украины : учебник для вузов МВД Украины : в 2 ч. Ч. 1. / под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. Харьков : Основа, 1996. С. 190.
8. Додаток «Дія» звинуватили у «зливів» персональних даних українців. Влада заперечує. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52636988> (дата звернення: 04.08.2021).
9. Иоффе О.С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права. *Сов. государство и право*. 1966. № 7. С. 57; Суховерхий В.Л. Личные неимущественные права граждан в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712. Свердловск, 1970. С. 8–9.
10. Малейна М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита : монография. Москва : МЗ Пресс, 2000. 242 с.
11. Парашук Л.Г. Аксіологічне осмислення особистих немайнових прав фізичної особи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2. URL: <https://doi.org/10.33270/02202002> (дата звернення: 04.08.2021).
12. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Київ : КНТ, 2008. 626 с.
13. Таргетована реклама в Фейсбук, Інстаграм: замовити таргетовану рекламу в соцмережах. Київ. *Ланет CLICK | Digital-агентство*. URL: <https://lanet.click/smm/target-ads-in-social-networks/> (дата звернення: 04.08.2021).
14. Biometric data and privacy laws (GDPR, CCPA/CPRA). *Thales Group*. URL: <https://www.thalesgroup.com/en/markets/digital-identity-and-security/government/biometrics/biometric-data> (date of access: 04.08.2021).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.15421/392176>

Рябов Д. С.,

*аспірант кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

ON THE REDUCTION OF LEGAL EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE IN ECONOMIC PROCEEDINGS

У статті автор викладає проблематику неправильного застосування національними судами практики Європейського суду з прав людини. Автор зазначає, що чинним Господарським процесуальним кодексом України не передбачено самостійне зменшення судом витрат на професійну правничу допомогу, якщо інша сторона не заявила відповідне клопотання та не довела їх неспівмірність, що повною мірою відбиває закріплення принципу змагальності сторін у господарському судочинстві. Водночас, здійснивши огляд судової практики Верховного Суду, вбачається розбіжність судової практики щодо відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу стороні, на користь якої ухвалене судове рішення. У деяких рішеннях суду видається неправильне застосування судової практики Європейського Суду з прав людини щодо зменшення судових витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають відшкодуванню стороні, на користь якої ухвалене судове рішення. Здебільшого, це справа “East / West Alliance Limited” проти України». З урахуванням указанного автором було проведено дослідження джерел права, якими регламентований порядок здійснення судочинства в Європейському суді з прав людини. За результатами дослідження автором було встановлено, що Європейський суд із прав людини має право зменшити розмір судових витрат, у тому числі й на правову допомогу, що підлягає відшкодуванню стороні, на користь якої ухвалено рішення, якщо суд вважатиме їх розмір несправедливим. Проте положення Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України й Кодексу адміністративного судочинства України не містять повноважень суду щодо самостійного зменшення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають відшкодуванню стороні, на користь якої ухвалено рішення. Автор відзначає, що така практика призводить до порушення таких принципів господарського судочинства, як верховенство права, змагальність сторін і відшкодування судових витрат стороні, на користь якої ухвалено судове рішення. Крім того, автор зауважує, що в такому випадку не можливе застосування частини 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори», оскільки право Європейського суду з прав людини зменшити розмір відшкодування судових витрат встановлено не міжнародним договором, а джерелами «м'якого права», які регулюють порядок здійснення судочинства в Європейському суді з прав людини й, відповідно, не є джерелом права українського законодавства.

Ключові слова: адвокат, професійна правничу допомога, господарське судочинство, судові витрати, Верховний Суд, Європейський суд із прав людини, дискреційні повноваження.

In this article, the author highlights the problems of improper application by national courts of the European Court of Human Rights practices. The author notes that the current Code of Commercial Procedure of Ukraine does not provide for an independent reduction by the court of expenses for professional legal assistance, unless the other party has filed a corresponding petition and proved their incommensurability, which fully reflects consolidation of the adversarial principle of parties in economic proceedings. At the same time, having reviewed the judicial practice of the Supreme Court, there is a discrepancy in judicial practice regarding the reimbursement to the party in favor of which the court has founded of the legal expenses for professional legal assistance. In certain court decisions, there is incorrect implementation of the European Court of Human Rights judicial practices to reduce the reimbursement to the party in favor of which the court has founded of the legal expenses for professional legal assistance. For the most part, this is the case of “East / West Alliance Limited vs. Ukraine”. Considering the above, the author conducted a study of the sources of law that regulate the procedure for legal proceedings in the European Court of Human Rights. Based on the results of this study, the author found that the European Court of Human Rights is entitled to reduce the amount of legal expenses, including those for legal assistance, to be reimbursed to the party in favor of which the court has founded,

if the court considers this amount unfair. However, the provisions of the Code of Commercial Procedure of Ukraine, the Code of Civil Procedure of Ukraine and the Code of Administrative Procedure of Ukraine do not mention that the courts are empowered to independently reduce the amount of legal expenses for professional legal assistance to the party in favor of which the court has founded. The author notes that this practice leads to violation of the following principles of economic legal proceedings: the rule of law, adversarial principle of the parties and reimbursement to the party in favor of which the court has founded of the legal expenses. Moreover, the author notes that in this case, Part 2 of Article 19 of the Law of Ukraine “On International Treaties” cannot be applied, since the right of the European Court of Human Rights to reduce the amount of reimbursement for legal expenses is established not by an international treaty, but by sources of “soft law” that regulate the procedure for legal proceedings in the European Court of Human Rights and, accordingly, is not a Ukrainian source of law.

Key words: lawyer, professional legal assistance, economic proceedings, legal expenses, Supreme Court, European Court of Human Rights, discretionary powers.

Постановка проблеми. Дослідивши практику Верховного Суду, можна побачити розбіжність судової практики Верховного Суду щодо відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві стороні, на користь якої ухвалене судове рішення. У деяких рішеннях Верховного Суду непоодиноким неправильним застосуванням судової практики Європейського Суду з прав людини щодо зменшення розміру відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу стороні, на користь якої ухвалене судове рішення. Своєю чергою є підстави вважати, що викладена проблематика призводить до порушення таких принципів господарського судочинства, як верховенство права, змагальність сторін і відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, оскільки висновки Верховного Суду мають бути враховані судами під час застосування норм права до спірних правовідносин. З урахуванням вказаного вбачається доцільним визначення законодавчих підстав зменшення суми відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу стороні, на користь якої ухвалене судове рішення, як у господарському судочинстві, так і в Європейському суді з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми. Загалом проблемні питання, пов’язані з відшкодуванням судових витрат на професійну правничу допомогу, вивчали такі науковці як: М.О. Думчиков та А.Л. Харченко, В.В. Заборовський та А.В. Стойка, І.О. Гелелецька й В.М. Скиба й інші. Проте деякі позиції науковців суперечливі й викликають наукову дискусію. Відповідно до цього вважаємо, що така тематика актуальна й потребує наукового дослідження.

Мета статті – визначити законодавчі підстави зменшення судових витрат на професійну прав-

ничу допомогу стороні, на користь якої ухвалене судове рішення, в господарському судочинстві й в Європейському суді з прав людини.

Виклад основного матеріалу. У 2017-му році кодифіковані нормативно-правові акти, якими встановлений порядок здійснення судочинства в Україні, зазнали ґрунтовних змін. Зокрема, в новій редакції Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК України), відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, так само як і верховенство права й змагальність сторін, є одними з основних засад (принципів) господарського судочинства [1]. Відтворення принципу верховенства права в господарському судочинстві закріплено в статті 236 ГПК України, в якій зазначено, що судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним та обґрунтованим. Таким чином, рішення суду насамперед має ґрунтуватися на чинних нормах матеріального й процесуального права. В інакшому випадку, якщо рішення суду суперечить чинним правовим нормам, відбувається порушення такого фундаментального принципу правосуддя, як «верховенство права», що є неприпустимим у сучасній правовій державі. Загалом як у теорії, так і на практиці принцип верховенства права полягає в тому, що лише закон має регламентувати порядок здійснення судочинства в господарських судах, а суди й судді повинні діяти виключно в рамках законів [2].

Насамперед відповідно до частини 1 статті 123 ГПК України судові витрати складаються із судового збору й витрат, пов’язаних із розглядом справи. Частина третя цієї статті визначає, що до витрат, пов’язаних із розглядом справи, належать витрати на професійну правничу допомогу. Статтею 126 ГПК України встановлено, що за результатами розгля-

ду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами. Указаною статтею процесуального закону також встановлені цілі розподілу цих витрат і визначені вимоги щодо їх співмірності. Водночас у разі недотримання вимог щодо співмірності суд може за клопотанням іншої сторони зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу адвоката, які підлягають розподілу між сторонами. У такому випадку обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами. Таким чином, вбачається, що суд може зменшити розмір судових витрат на професійну правничу допомогу адвоката, які підлягають розподілу між сторонами, якщо інша сторона заявила відповідне клопотання та довела їх неспівмірність, що повною мірою відбиває закріплення в господарському судочинстві принципу змагальності сторін.

Завдяки цьому звернемося до огляду судової практики Верховного Суду щодо зменшення суми відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу стороні, на користь якої ухвалене судове рішення. Є підстави вважати, що від формування єдиної судової практики з такої тематики напряду залежить дотримання принципу верховенства права в господарському судочинстві, оскільки правові висновки Верховного Суду мають бути враховані судами під час вибору й застосування норми права до спірних правовідносин, що передбачено частиною 4 статті 236 ГПК України.

Крім того, вбачається доцільним також привести висновки Верховного Суду, які були сформувані в порядку цивільного й адміністративного судочинства, оскільки норми процесуального законодавства з такого питання ідентичні.

Так, наприклад, відповідно до правового висновку Великої Палати Верховного Суду, яка висловлена в додатковій постанові від 19 лютого 2020 року по справі № 755/9215/15-ц, для визначення та розподілу судових витрат законодавцем встановлено такі критерії визначення судових витрат:

- 1) їх дійсність;
- 2) необхідність;

- 3) розумність їх розміру з урахуванням складності справи й фінансового стану учасників справи [3].

Поряд із тим Велика Палата Верховного суду дійшла висновку, що в позовному провадженні роль суду визначена як роль арбітра, який надає оцінку тим доказам і доводам, котрі наводяться сторонами у справі, і не може діяти на користь будь-якої зі сторін, і зазначила, що саме зацікавлена сторона має вчинити певні дії, спрямовані на відшкодування з іншої сторони витрат на професійну правничу допомогу, а інша сторона має право на відповідні заперечення проти таких вимог, що виключає ініціативу суду з приводу відшкодування витрат на професійну правничу допомогу одній зі сторін без відповідних дій із боку такої сторони [3]. Так само Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду в Постанові від 09 квітня 2019 року по справі № 826/2689/15 зазначив, що процесуальним законодавством не передбачено обов'язку сторони, яка заявляє клопотання про відшкодування витрат на правничу допомогу, доводити обґрунтованість їх ринкової вартості. Натомість саме на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, покладено обов'язок доведення неспівмірності витрат із наданням відповідних доказів [4]. Крім того, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в Постанові від 18 грудня 2018 року по справі № 910/4881/18 зазначив, що обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, що підлягають розподілу між сторонами [5]. Оскільки клопотань про зменшення розміру витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами, не надходило, Верховний Суд залишив рішення суду без змін. Схожих правових висновків Верховний Суд дійшов у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 червня 2019 року у справі № 910/3929/18 [6] і у справі № 911/4242/15 від 24 листопада 2020 року, в якій суд також зазначив, що саме зацікавлена сторона має вчинити певні дії, спрямовані на відшкодування з іншої сторони витрат на професійну правничу допомогу, а інша сторона має право на відповідні заперечення проти таких вимог, що виключає

ініціативу суду з приводу відшкодування витрат на професійну правничу допомогу одній зі сторін без відповідних дій із боку такої сторони [7].

Проте Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду виніс додаткову постанову у справі № 923/567/17 від 16 травня 2018 року, в якій критично сприйняв розрахунок визначення вартості й обсягу отриманих юридичних послуг у цій справі, мотивуючи це тим, що представник брав участь у справі, починаючи з першої інстанції, і не міг бути необізнаним про позицію позивачів, законодавство, яким регулюється спір у справі, документи й доводи, якими позивачі обґрунтовували свої вимоги й інші обставини й, відповідно, зменшив розмір судових витрат на професійну правничу допомогу в цій справі, оскільки визнав їх неспівмірними зі складністю справи й обсягом наданих адвокатом послуг [8]. Окрім цього, Верховний суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в Постанові від 01 серпня 2019 року по справі № 915/237/18 дійшов висновку, що суд не зобов'язаний присуджувати стороні, на користь якої відбулося рішення, всі його витрати на адвоката, якщо, керуючись принципами справедливості й верховенства права, встановить, що розмір гонорару, визначений стороною та його адвокатом, завищений щодо іншої сторони спору, зважаючи на складність справи, витрачений адвокатом час, і неспіврозмірним у порівнянні з ринковими цінами адвокатських послуг [9]. У цій справі Верховний Суд також зазначив, що під час визначення суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності й необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи й фінансового стану обох сторін [9]. Схожих висновків дійшов Верховний суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду 02 липня 2020 року по справі № 362/3912/18 [10] і Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 201/14495/16-ц у додатковій постанові від 30 вересня 2020 року [11].

Загалом прийняття Верховним Судом рішень про зменшення витрат на професійну правничу допомогу базувалось на практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, Верховний суд

у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в Постанові від 01 серпня 2019 року по справі № 915/237/18 зазначив, що ті самі критерії застосовує Європейський суд із прав людини, присуджуючи судові витрати на підставі статті 41 Конвенції. Зокрема, заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними й неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим (рішення у справі “East / West Alliance Limited” проти України, заява № 19336/04, п. 269) [9; 16].

Отже, звернемось до статті 41 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка має назву «Справедлива сатисфакція». Указана стаття визначає, що, якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї та якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд у разі необхідності надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію [12]. Згідно з Регламентом Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), заявник, який подає вимоги справедливої сатисфакції, повинен водночас дотримати вимог, викладених у практичній рекомендації щодо подання вимог справедливої сатисфакції [13]. Відповідно до цього Європейським судом із прав людини були розроблені практичні рекомендації, які визначають вимоги до справедливої сатисфакції. Згідно з третім розділом цих рекомендацій, справедлива сатисфакція може стосуватися: а) матеріальних збитків; б) моральних збитків та в) витрат. До відшкодування саме витрат, ЄСПЛ висуває низку умов, а саме: суд може призначити відшкодування заявнику витрат, понесених (як на національному рівні, так і під час розгляду справи в самому Суді) у спробі запобігти порушенню чи з метою отримання компенсації після того, як воно сталося. До цих витрат зазвичай відносять вартість юридичної допомоги, судові збори тощо. До них можуть входити витрати на проїзд і проживання, зокрема для участі в слуханнях, які проводяться Судом; суд братиме до уваги вимоги тільки щодо тих витрат, які стосуються визнаних ним порушень. Суд відхилить їх, якщо вони стосуються скарг, в яких не буде визнано порушення, або скарг, визнаних неприйнятними. У такому разі, заявникам варто вказувати

зв'язок між конкретними витратами та скаргами, витрати повинні бути дійсними. Тобто, вони мають бути справді сплачені заявником, або ж він має бути зобов'язаним їх сплатити, відповідно до юридичних чи договірних зобов'язань. Від них віднімаються всі суми, які були виплачені національними органами чи Радою Європи в рамках юридичної допомоги; витрати мають бути необхідними. Тобто, їх сплата мала бути необхідною для запобігання порушенню чи для отримання компенсації після того, як воно сталося; їх сума повинна бути обґрунтованою. Якщо Суд визнає їх надмірними, він призначить суму, яка, на його думку, є розумною; суду мають бути надані докази, такі як докладні рахунки та фактури. Вони повинні бути достатньо детальними, аби Суд міг визначити, наскільки вищенаведені вимоги були дотримані [14].

Поряд із тим, зважаючи на вищевикладене, цікавою є думка В.В. Заборовського й А.В. Стойки, які зауважують, що реформа процесуального законодавства, зокрема що стосується інституту судових витрат у цілому, спирається на законодавство зарубіжних країн та відповідає практиці Європейського суду з прав людини (зокрема, щодо власних повноважень держави на встановлення оптимальності та співмірності судових витрат) [15, с. 116]. Проте варто сказати, що під час здійснення судочинства ЄСПЛ може самостійно змінити розмір відшкодування юридичних витрат, які пов'язані із розглядом справи, якщо суд визнає ці витрати надмірними, на відміну від норм ГПК України, що не передбачає самостійного зменшення судом витрат на професійну правничу допомогу. Зменшення цих витрат можливо лише за тієї умови, яка інша сторона заявила клопотання про зменшення розміру витрат на професійну правничу допомогу та довела їх неспівмірність. Також зауважуємо, що вищеописані рекомендації встановлюють порядок здійснення судочинства у ЄСПЛ, а питання відшкодування судових витрат в господарському судочинстві регулюється нормами ГПК України, а не Регламентом ЄСПЛ і практичними рекомендаціями до нього, оскільки ці норми права регулюють різні види судочинства в різних судах. Таким чином, хоча й згідно із частиною 4 статті 11 ГПК України суд застосовує практику Європейського суду з прав людини як джерело права, порядок від-

шкодування судових витрат в ЄСПЛ є відмінним від встановленого українським процесуальним законодавством. Відповідно до цього вважаємо можливим не погодитись із думкою В.В. Заборовського й А.В. Стойки з приводу того, що реформування процесуального законодавства в Україні відповідає практиці Європейського суду з прав людини (зокрема, щодо власних повноважень держави на встановлення оптимальності та співмірності судових витрат), оскільки нормами українського процесуального законодавства передбачена можливість зменшення витрат на професійну правничу допомогу судом лише за тієї умови, якщо друга сторона заявила відповідне клопотання та змогла довести їх неспівмірність, що повною мірою відповідає принципу змагальності сторін. Відповідно до норм чинного процесуального законодавства, яке регулює порядок здійснення господарського судочинства в Україні, національні суди не наділені повноваженнями зменшувати витрати на професійну правничу допомогу із власної ініціативи, на відміну від ЄСПЛ, де така прерогатива суду закріплена у спеціальних нормах права, які встановлюють порядок розгляду справ в ЄСПЛ.

Слід сказати, що з огляду судової практики Верховного суду, в тому числі й Касаційного господарського суду вбачається, що суди самостійно зменшують розмір витрат на професійну правничу допомогу, що не передбачено нормами ГПК України, керуючись водночас практикою ЄСПЛ. Зокрема, у справі “East / West Alliance Limited” проти України (Заява № 19336/04), якої національні суди керуються в разі зменшення витрат на професійну правничу допомогу, зазначено, що згідно з практикою Суду, заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим (див., наприклад, рішення у справі «Боттацці проти Італії» (Bottazzi v. Italy) [ВП], заява № 34884/97, п. 30, ECHR 1999-V) [16; 17]. Своєю чергою ЄСПЛ під час вирішення питання про відшкодування судових витрат керується Регламентом ЄСПЛ та практичними рекомендаціями до нього, використовуючи термін «справедлива сатисфакція», який зазначений у статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до практичних рекомендацій до Регламенту

ЄСПЛ, які були видані Головою ЄСПЛ згідно з правилом 32 Регламенту, сума судових витрат повинна бути обґрунтованою. Якщо Суд визнає їх надмірними, він призначить суму, яка, на його думку, є розумною [14].

Крім того, вважаємо за необхідне зауважити, що до спірних правовідносин не можна застосувати положення частини 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України», відповідно до якої, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [18]. Так, міжнародним договором, яким у такому випадку є «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод», яку було ратифіковано Україною 17 липня 1997 року, передбачено лише право особи на відшкодування цих витрат, що також і закріплено у частині 4 статті 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в якій зазначено, що витрати учасників судового процесу на професійну правничу допомогу відшкодовуються в порядку, визначеному законом [19]. Вказана норма права закріплена в процесуальних кодексах, якими врегульовано порядок здійснення судочинства в Україні, в тому числі й у Господарському процесуальному кодексі України, де відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення є одним з основних принципів судочинства. Проте, повноваження Європейського суду з прав людини зменшити розмір судових витрат, які підлягають відшкодуванню, передбачено не міжнародним договором, а джерелами «м'якого права», а саме практичними рекомендаціями Європейського суду з прав людини, які визначають вимоги до справедливої сатисфакції. Сказане дає змогу вважати, що повноваження ЄСПЛ самостійно змінити розмір суми судових витрат, яка підлягає відшкодуванню, не передбачено міжнародним договором, а регламентовано джерелами м'якого права, які регулюють порядок здійснення судочинства в ЄСПЛ і, відповідно, не є нормами українського законодавства.

Висновки й пропозиції. Керуючись вищевикладеним зазначаємо, що самостійне зменшення національними судами витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочин-

стві суперечить положенням статті 126 ГПК України, так як розмір гонорару визначається лише за погодженням адвоката з клієнтом, а суд не вправі втручатися в ці правовідносини [3], а Регламент ЄСПЛ і практичні рекомендації до нього регулюють порядок здійснення судочинства в ЄСПЛ, в якому встановлені інші критерії до відшкодування судових витрат. Поряд із тим, вважаємо за необхідне зазначити, що В.В. Заборовський та А.В. Стойка зауважують, що співмірність розміру витрат на оплату послуг адвоката є категорією, яка залежить від кількох чинників і може тлумачитись судом відповідно до його дискреційних повноважень [20. с. 115]. Відповідно до цього І.О. Гелелецька й В.М. Скиба вважають, що питання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу є похідним (тобто таким, що виникає внаслідок та у взаємозв'язку з основним позовом) щодо основної вимоги. Оскільки суд обмежений дискреційними повноваженнями, тому саме сторони (учасники та представники) наділені процесуальним правом оспорування розміру заявлених до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, від їх волевиявлення залежить реалізація цього права [21. с. 66].

Проте, звернемось до поняття «дискреційні повноваження» містяться як у різних джерелах права. 30 липня 2020 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у свої постанові по справі № 826/10085/16, яка ґрунтується на усталеній судовій практиці Верховного Суду зазначив, що дискреційні повноваження – це можливість діяти за власним розсудом, в межах закону, можливість застосувати норми закону та вчинити конкретні дії (або дію) серед інших, кожні з яких окремо є відносно правильними (законними) [22]. На думку М.І. Костенко, дискреційні повноваження – це можливість діяти за власним розсудом, в межах закону, можливість застосувати норми закону та вчинити конкретні дії (або дію) серед інших, кожні з яких окремо є відносно правильними (законними) [23]. Ю.В. Білоусов і М.Б. Рибчак, досліджуючи питання дискреційних повноважень суду дійшли висновку, що дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків, закріплених у встановленому законодавством порядку за судом, які він застосовує на власний розсуд [24. с. 102] На думку О.В. Колесникова, суд повинен використовувати

та розглядати дискреційні повноваження як можливість обирати варіанти поведінки, але в межах, передбачених процесуальним законом [25. с. 64]. Відповідно до цього вважаємо, що суд не обмежений дискреційними повноваженнями в зменшенні судових витрат на професійну правничу допомогу, оскільки згідно з нормами ГПК України, не наділений повноваженнями самостійно зменшувати розмір цих витрат.

Отже, враховуючи розбіжність судової практики Верховного Суду, яка присвячена питанню самостійної ініціативи суду зменшити судові витрати на професійну правничу допомогу, беручи до уваги Регламент Суду ЄСПЛ, прак-

тичні рекомендації до нього, ґрунтового наукового дослідження потребує питання, чи потрібно передбачити в процесуальних кодексах, якими встановлений порядок здійснення як господарського, так і адміністративного й цивільного судочинства право суду на самостійне, без клопотання іншої сторони, зменшення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу, якщо суд вважатиме розмір цих витрат несправедливими й неспівмірними з фактичними обставинами справи.

Розв'язання такого питання сприятиме вдосконаленню національного законодавства, яке регулює порядок здійснення судочинства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 26.04.2021).
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 26.04.2021).
3. Додаткова постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 року по справі № 755/9215/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87951334> (дата звернення: 28.04.2021).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 09 квітня 2019 року по справі № 826/2689/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/8104650302> (дата звернення: 28.04.2021).
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 грудня 2018 року по справі № 910/4881/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78650682> (дата звернення: 28.04.2021).
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 червня 2019 року по справі № 910/3929/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82568002> (дата звернення: 28.04.2021).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 листопада 2020 року по справі № 911/4242/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93072111> (дата звернення: 28.04.2021).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 травня 2018 року по справі № 923/567/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74160410> (дата звернення: 29.04.2021).
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 01 серпня 2019 року по справі № 915/237/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83412981> (дата звернення: 29.04.2021).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 02 липня 2020 року по справі № 362/3912/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90384936> (дата звернення: 29.04.2021).
11. Додаткова Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 вересня 2020 року по справі № 201/14495/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92065576> (дата звернення: 29.04.2021).
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року, ратифікований Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року (зі змінами). База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.04.2021).
13. Регламент Європейського суду з прав людини від 04 листопада 1998 року / Міжнародні суди, Рада Європи, Європейський суд з прав людини. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text (дата звернення: 29.04.2021).
14. Європейський суд з прав людини. Практична рекомендація. Вимоги щодо справедливої сатисфакції. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_UKR.pdf (дата звернення: 29.04.2021).
15. Заборовський В.В., Стойка А.В. Забезпечення доступності правосуддя через призму новацій у порядку регулювання інституту судових витрат у цивільному процесі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2018. № 52. Т. 1. 2018. С. 112–118.
16. «East / West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04) від 23 січня 2014 року / Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text (дата звернення: 29.04.2021).

17. «Боттацці проти Італії» (Bottazzi v. Italy) (Заява № 34884/97) від 28 липня 1999 року / Рада Європи, Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_378#Text (дата звернення: 29.04.2021).

18. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 03.05.2021).

19. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 03.05.2021).

20. Заборовський В.В., Стойка А.В. Забезпечення доступності правосуддя через призму новацій у порядку регулювання інституту судових витрат у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. № 52. Т. 1. 2018. С. 112–118.

21. Гелецька І.О., Скиба В.М. Судові витрати: виклики сьогодення. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 62–70.

22. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30 липня 2020 року по справі № 826/10085/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90674285> (дата звернення: 29.04.2021).

23. Костенко М.І. Верховний Суд про дискреційні повноваження. Єфімов & Партнери : вебсайт. URL: [https://yefimov-partners.com/2020/08/19/верховний-суд-про-дискреційні-повнов/#:~:text=Отже%2C%20дискреційні%20повноваження%20-%20це%20можливість,%e%20відносно%20правильними%20\(законними\)](https://yefimov-partners.com/2020/08/19/верховний-суд-про-дискреційні-повнов/#:~:text=Отже%2C%20дискреційні%20повноваження%20-%20це%20можливість,%e%20відносно%20правильними%20(законними)) (дата звернення: 05.05.2021).

24. Білоусов Ю.В., Рибчак М.Б. Поняття та ознаки дискреційних повноважень суду у цивільному процесі. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 100–108.

25. Колісник О.В. Дискреційні повноваження суду на стадії відкриття провадження в цивільній справі та єдність судової практики. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 5. Том 1. С. 64–70.

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.235

DOI <https://doi.org/10.15421/392177>

Дмитренко Д. О.,

*аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОНЯТТЯ І ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ У НІЧНИЙ ЧАС В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СКАНДИНАВСЬКОЇ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ

CONCEPT AND LEGAL REGULATION OF NIGHT WORK IN UKRAINE AND SCANDINAVIAN COUNTRIES

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу роботи в нічний час в Україні, Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії та Швеції. Конвенція № 171 про нічну працю не була ратифікована Україною та жодною з країн скандинавської правової моделі, що дає підставу зробити висновок щодо невідповідності трудового законодавства таких країн міжнародним правовим стандартам. Виключенням є Данія, яка частково ратифікувала Директиву про робочий час 2003/88/ЄС та імплементувала положення щодо надання права на проходження безоплатного медичного обстеження та консультацій щодо зменшення чи уникнення шкоди для здоров'я, пов'язаної з нічною роботою: перед призначенням працівника як такого, що працює в нічний час; періодично протягом виконання такої роботи; якщо протягом виконання такої роботи спостерігається погіршення здоров'я, спричинене факторами, пов'язаними з роботою в нічний час. Автором було визначено, що лише трудове законодавство Фінляндії містить конкретний перелік робіт і випадків, за яких може застосовуватись нічна праця. Серед досліджуваних країн залучення до будь-якої праці в нічний час неповнолітніх забороняється лише в Україні й Швеції, що є дискримінаційним щодо осіб, зайнятих у сфері культури, мистецтва, спорту чи реклами, а також тих, хто проходить навчальну практику під керівництвом повнолітньої особи. На відміну від законодавства скандинавських країн, за яким нічна робота компенсується шляхом надання додаткових періодів відпочинку, Кодекс законів про працю України закріплює лише компенсацію у вигляді підвищеної оплати праці. Зроблено висновок, що стаття 175 Кодексу законів про працю має дискримінаційний характер і суперечить статті 24 Основного закону України. Законодавство країн скандинавської правової моделі не містять жодних обмежень щодо праці жінок у нічний час, адже залучення працівників будь-якої статі дозволяється лише після їх добровільної згоди. Однак в Україні до нічних робіт за добровільною згодою можуть залучатися лише особи з інвалідністю.

Ключові слова: нічна праця, нічний працівник, неповнолітні працівники, праця жінок, робочий час.

This article is devoted to comparative legal analysis of night work in Ukraine, Denmark, Iceland, Norway, Finland, and Sweden. International Labor Organisation Convention concerning night work No 171 has not been ratified by Ukraine and any of the countries of Scandinavian legal model, and therefore, labor legislation of these countries does not comply with international legal standards. The only exception is Denmark, where provisions of Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time were partially implemented. The only exception is Denmark, where provisions of Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time were partially implemented. Denmark implemented provision concerning night workers' right to free medical examination: before the appointment of an employee to regular night shifts; periodically; and in case of health problems caused by factors relating to night work. The author determines that only Finnish labor law contains a detailed and specific list of situations where night work can be used. Ukraine and Sweden are the only countries from the list of examined countries, where any night work of young workers is prohibited, which means that those provisions are, in fact, discriminatory against persons employed in the field of culture, arts, sports or advertising, as well as those who undergo training practice under the guidance of adult. Unlike legislation of Scandinavian countries where working in night hours can be compensated by providing employees additional rest periods, Labor Code of Ukraine provides only one form of compensation in form of increased wages. It is concluded that Article 175 of the Labor Code of Ukraine is discriminatory against women and contradicts Article 24 of the Constitution of Ukraine. The legislation of the Scandinavian countries does not contain any restrictions on the night work of women, as workers of any gender can work in night time only with their voluntary consent. However, in Ukraine, only persons with disabilities can be involved in night work with voluntary consent.

Key words: night work, night worker, young workers, women's work, working hours.

Постановка проблеми. Роботу в нічний час можна розглядати як форму гнучкого регулювання робочого часу, яка надає можливість більш ефективно поєднувати виконання трудових обов'язків з іншими сторонами життя працівника – з навчанням, сімейними обов'язками й іншим. Однак нічна праця завдає суттєвої шкоди здоров'ю працівників, адже відсутність сонячного світла призводить до втрати балансу серотоніну й мелатоніну, що регулюють надходження крові у мозок. Існує чисельна кількість наукових праць та статей присвячених дослідженню впливу нічної праці на організм людини. Більшість вчених, а також Всесвітня Організація Охорони Здоров'я, схиляються до думки, що особи, які виконують свої трудові функції у нічний час мають вищий ризик захворювань ніж люди, які працюють у денний час. Порухення добової норми сну й інших психофізіологічних потреб негативно впливає на продуктивність та ефективність роботи працівника та часто призводить до нещасних випадків. Нічна праця призводить до погіршення стану здоров'я через порушення сну та харчових звичок, що в довгостроковій перспективі можуть спричинити: хронічну втому, депресію, гіпертонію, ішемічну хворобу серця, коліт, гастродуоденіт, виразкову хворобу й інше. Більшість нічних працівників натрапляють на серйозні труднощі у підтримці їх особистого, соціального та сімейного життя, що, як правило, призводить до втрати життєвої енергії та психічних розладів. На думку вчених Данії, жінки, які працюють у нічний час мають більший ризик порушення гормональних та репродуктивних функцій. Нещодавні дослідження доводять, що жінки, які працюють у нічний час понад два рази на тиждень мають високий ризик захворіти на рак молочної залози [1].

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу правового регулювання нічної праці в Україні та країнах скандинавської правової моделі.

Аналіз останніх досліджень. Питання правового регулювання роботи в нічний час досліджували у своїх працях М.І. Світенко, В.Д. Авескулов, С.М. Черноус, В.М. Андрійів, С.М. Волошина й інші. Проте окремі питання правового регулювання нічної праці у скандинавських країнах потребують додаткових досліджень.

Виклад основного матеріалу досліджень. Конвенція Міжнародної Організації Праці (далі – МОП) «Про нічну працю» № 171 визначає поняття «нічна праця» як роботу, тривалість якої становить понад сім годин у період з 00:00 до 05:00 та яка встановлюється колективними договорами або компетентним органом після консультації з організаціями роботодавців і працівників (стаття 1(a)) [2]. Стаття 1(b) Конвенції містить дефініцію поняття «нічний працівник», що означає особу, яка працює за наймом і виконує свої трудові функції та обов'язки в нічний час протягом певної кількості годин понад встановлену норму, яка визначається колективними договорами або компетентними органами після консультації з організаціями роботодавців і працівників [2].

Відповідно до Конвенції МОП «Про нічну працю жінок у промисловості» № 89, нічною вважається робота, тривалістю не менше семи послідовних годин, яка встановлюється компетентним органом у період із 22:00 до 07:00 [3].

Закон Норвегії «Про робоче середовище» визначає «нічну працю» як роботу у період з 21:00 до 06:00. Роботодавці та представники профспілок окремих підприємств на які поширюється дія колективного договору можуть погодити інший період робочого часу тривалістю принаймні 8 годин включаючи години між 00:00 і 06:00. Не вважається нічною працею у Норвегії робота у період з 06:00 до 00:00 в організаціях зі змінним графіком роботи (стаття 10-11(1)) [4].

У Фінляндії, відповідно до Закону «Про робочий час», нічною вважається будь-яка робота, яка виконується у період з 23:00 до 06:00 (стаття 8) [5].

Закон Швеції «Про робочий час» визначає поняття «нічна праця» як виконання своїх трудових функцій працівником у період з 22:00 до 06:00. Стаття 13а також наводить дефініцію поняття «нічний працівник», за якою працівник, який зазвичай працює принаймні три години робочої зміни в нічний час або третина робочого часу якого протягом року припадає на нічний час вважається нічним працівником [6].

Відповідно до статті 52 Закону Ісландії «Про робоче середовище, безпеку та охорону здоров'я працівників», нічний робочий час – це робочий час тривалістю не менше семи годин який припадає на період з 00:00 до 05:00, або

інший період часу, який встановлюється колективною угодою. Нічним працівником в Ісландії вважається:

1) працівник, який щоденно виконує свої трудові функції у нічний час щонайменше три години;

2) працівник, який за умовами колективного договору виконує частину свого річного робочого часу у нічний час [7].

У Данії за статтею 2 Акту Міністерства зайнятості № 896 «Про часткову імплементацію Директиви про робочий час 2003/88/ЕС» нічна праця – це робочий час тривалістю щонайменше семи годин у період з 00:00 до 05:00, або з 22:00 до 05:00, якщо це не передбачено колективним договором. Нічним працівником вважається особа, яка регулярно працює не менше 3 годин в нічний час, або сумарно виробляє 300 годин нічного робочого часу протягом 12 місяців [8].

Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) визначає нічним робочий час у період з 22:00 до 06:00 (стаття 54)[9]. Проект Закону України «Про працю» визначає нічного працівника як працівника, який виконує свої трудові обов'язки й функції не менше чотирьох годин щоденного робочого часу та не менше 25 відсотків річної норми робочого часу у нічний час [10].

У Норвегії нічна праця, як правило, дозволяється лише на безперервно діючих підприємствах, та інших підприємствах, характер роботи яких потребує залучення працівників до праці у нічний час. Тривалість робочого часу працівників, які регулярно працюють у нічний час понад три години робочої зміни, не повинна перевищувати 8 годин на добу протягом чотирьох тижнів. Тривалість нічної роботи з високим рівнем ризику, яка може загрожувати психоемоційному й фізичному стану працівника також не повинна перевищувати восьми годин на добу. Даним працівникам кожні три роки обов'язково надається право на безкоштовне медичне обстеження. Робітники, які за висновками медичних обстежень та показників не в змозі виконувати роботу в нічну зміну, мають бути терміново переведені на роботу у денний час. Працівник може претендувати на отримання компенсації у разі порушення роботодавцем його прав. У Норвегії також визнається нічна праця за власною

ініціативою працівника в період з 21:00 до 23:00 за умови надання ним письмової згоди на виконання даної роботи (стаття 10-11) [4].

Інші організації, виробництва і підприємства, у виключених термінових випадках та лише на обмежений період можуть залучати працівників до нічної праці лише після письмової угоди представників роботодавців та працівників з обов'язковим наданням працівникам додаткового часу відпочинку або іншим видом компенсації. Проте роботодавець може ухилитись від положень даної статті у випадку аварій на підприємстві, стихійних лих, та інших непередбачуваних ситуацій з метою виконання робіт необхідних для запобігання небезпеки та шкоди для життя людей чи псування або знищення майна виробництва (стаття 10-12) [4].

Стаття 11-3 Закону Норвегії «Про робоче середовище» забороняє залучати до праці неповнолітніх, які не досягли п'ятнадцятирічного віку та не здобули обов'язкової середньої освіти у період з 20:00 до 06:00. Неповнолітні віком з 15 до 18 років, які завершили навчання у середній школі можуть бути допущені до праці у період з 21:00 до 23:00 у виняткових випадках на підприємствах, характер яких вимагає залучення робітників до нічної праці. Однак, неповнолітні можуть працювати у нічний час при необхідності виконання роботи, яка була спричинена стихійним лихом, аварією або іншою непередбачуваною подією та направлена на усунення небезпеки чи шкоди для життя людей чи майна з обов'язковим наданням додаткових періодів відпочинку (стаття 11-3) [4].

Закон Фінляндії «Про робочий час» зазначає, що робота в нічний час може проводитися регулярно у зазначених випадках:

- 1) у разі роботи змінами;
- 2) у разі роботи з технічного обслуговування та ремонту, необхідні для підтримання регулярної діяльності роботодавця;
- 3) у разі роботи, яка не може виконуватися одночасно з регулярною роботою, що виконується на робочому місці;
- 4) у разі утримання та прибирання громадських доріг, вулиць, інших шляхів руху й аеропортів, а також транспортних засобів;
- 5) на торф'яних будівельних майданчиках під час сезону видобутку торфу й на сушильних заводах лісопильних заводів;

6) за згодою працівника в пекарні (згода на роботу між п'ятою та шостою годинами не потрібна);

7) за згодою працівника на термінових посівних і збиральних роботах, роботах, безпосередньо пов'язаних з отеленням домашніх тварин і лікуванням хвороб, та інших таких сільськогосподарських роботах, виконання яких за своїм характером не може бути відкладено;

8) в аптеці;

Для водіїв моторних транспортних засобів, які регулярно працюють принаймні чотири години з 24:00 до 07:00, не повинен перевищувати десяти годин протягом доби (стаття 8) [5].

Робота у нічний час у Фінляндії здійснюється лише після отримання роботодавцем дозволу від органу з охорони праці. Працівники на безперервно діючих підприємствах зі змінним графіком роботи, або ті, які працюють у нічний час періодично, можуть, згідно з графіком, працювати максимум п'ять змін поспіль тривалістю щонайменше три години з 23:00 до 06:00, з обов'язковою компенсацією даних робіт у вигляді надання безперервного часу відпочинку тривалістю щонайменше 24 години. Залучення працівників до додаткових двох змін поспіль дозволяються лише після їхньої попередньої добровільної згоди (стаття 8) [5].

Максимальна тривалість роботи з високим рівнем нервово-емоційного, розумового або фізичного навантаження не повинна перевищувати восьми годин у будь-який 24-годинний період включаючи нічний час. Детальний перелік даних робіт та їх тривалість визначається колективними договорами та указами уряду [5].

Відповідно до статті 7 Закону «Про працю неповнолітніх» заборонена нічна праця осіб які не досягли п'ятнадцятирічного віку. Даній категорії працівників дозволяється виконувати свої трудові функції лише у період з 06:00 до 20:00. Неповнолітні особи віком від 15 до 18 років можуть працювати з 06:00 до 22:00, проте такий період може бути продовжено до 00:00, за умови, що такі роботи були затверджені і контролюються державним органом та виконуються з метою навчання та практики (стаття 7) [11].

До 1989 року у Фінляндії була заборонена нічна праця жінок, однак, після прийняття низки нормативних актів про рівне ставлення чоловіків і жінок (нове антидискримінаційне зако-

нодавство) працівники жіночої статі, за їхньою добровільною згодою, мають право виконувати свої трудові обов'язки в нічний час.

Роботодавці Ісландії зобов'язані надавати Вищій Адміністрації з питань охорони праці детальну інформацію щодо робочого часу та кількості нічних працівників задля моніторингу застосування Закону «Про робоче середовище, безпеку та охорону здоров'я працівників» та інших нормативних актів з питань праці (стаття 58) [7]. Згідно зі статтею 56, нормальна тривалість робочого часу для нічних працівників, а також працівників, які працюють на небезпечних роботах з високим рівнем загрози для фізичного та психологічного здоров'я у нічний час, не повинна перевищувати восьми годин на добу. Перелік робіт з підвищеною небезпечкою встановлюється Вищою адміністрацією з питань охорони праці (стаття 56) [7]. У вимушених випадках та при необхідності, організації роботодавців та працівників можуть погодити та встановити більшу тривалість робочих годин у нічний час за умови, що вона не буде перевищувати 48 годин протягом чотиримісячного періоду (стаття 55). Нічні працівники, які мають проблеми зі здоров'ям та за медичним висновком не можуть виконувати роботу у період з 00:00 до 05:00 повинні бути переведені роботодавцем на підходящу роботу у денний час (стаття 57) [7].

Законодавство Ісландії забороняє працю неповнолітніх у період з 20:00 до 06:00. Виключенням особи, які досягли чотирнадцятирічного віку та проходять навчальну практику осіб під наглядом керівника або іншого повнолітнього працівника, який контролює дотримання правил безпеки та відповідає за здоров'я та життя даних осіб. Проте виконання практичних робіт неповнолітніми не повинне проводитись у період з 00:00 до 04:00. Працівники, які не досягли повноліття також можуть залучатися до нічної праці при роботах у сфері культури, мистецтва, спорту чи реклами, а також роботах у закладах охорони здоров'я. Роботодавець в даному випадку несе повну відповідальність за здоров'я та безпеку неповнолітніх працівників, а також зобов'язаний забезпечити безкоштовний медичний огляд для визначення стану здоров'я та перевірки рівня працездатності молодих працівників до

проведення даних робіт (стаття 63а) [7]. При неможливості виконання невідкладних робіт повнолітніми працівниками у разі стихійних лих, аварій, катастроф, непередбачуваних ситуацій та інших форсмажорних обставинах, неповнолітні працівники можуть тимчасово виконувати свої трудові функції для мінімізації загрози життю людей та майна у нічний час з обов'язковою компенсацією даних робіт у вигляді надання додаткових періодів відпочинку протягом трьох тижнів (стаття 63с) [7].

Нічна праця в Данії регулюється Директивою про робочий час 2003/88/ЄС. Глава 3 стаття 8 Директиви встановлює, що нормальна тривалість праці у нічний час не повинна перевищувати восьми годин на добу. Нічна робота, яка є небезпечною для життя та здоров'я працівника також не повинна тривати більше восьми годин протягом 24 годин. Перелік даних робіт встановлюється національним законодавством, колективними договорами, а також угодами між роботодавцем та працівником з обов'язковим врахуванням специфіки та небезпечності виконання трудових обов'язків у період з 22:00 до 05:00 (стаття 8) [12].

Данія як країна-член Європейського Союзу, яка імплементувала положення Директиви про робочий час 2003/88/ЄС після прийняття Акту Міністерства зайнятості № 896 «Про часткову імплементацию Директиви про робочий час 2003/88/ЄС» зобов'язана вживати необхідних заходів, щоб:

1) забезпечити нічних працівників безкоштовним медичним оглядом працівників перед зайняттям посади;

2) забезпечити працівників регулярним безкоштовним медичним оглядом;

3) перевести працівників, стан здоров'я яких погіршився внаслідок виконання трудових функцій у нічний час на подібну роботу в денний час;

4) надати передбачені національним законодавством гарантії для окремих категорій працівників, які виконують свої трудові обов'язки в нічний час;

5) контролювати виконання роботодавцями обов'язку вчасно надавати інформацію щодо стану здоров'я та тривалості робочого часу нічних працівників до відома компетентних органів;

6) забезпечити безпеку та захист здоров'я нічних працівників (статті 9-12) [12].

Роботодавці Данії, у свою чергу, зобов'язані обов'язково враховувати стан здоров'я та фізичні можливості нічних працівників та організувати роботу підприємства таким чином, щоб така категорія працівників була забезпечена належною кількістю перерв під час зміни (стаття 13) [12]. У Данії на відміну від інших країн скандинавської правової моделі суворо забороняється праця осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у період з 20:00 до 06:00 (стаття 61.-(4) [13].

Відповідно до Закону Швеції «Про робочий час», загальна тривалість робочого часу нічних працівників не повинна перевищувати 48 годин на тиждень протягом чотирьох місяців. Однак працівники, які виконують роботи з підвищеною небезпечністю та високим рівнем фізичного та психологічного навантаження не повинні працювати більше 8 годин на добу. Тривалість робочого часу може бути збільшена лише у вимушених, термінових та непередбачених роботодавцем випадках, та лише за умови надання працівникам відповідних компенсаційних періодів відпочинку (стаття 13а) [6].

Праця дітей у Швеції дозволяється лише після досягнення особою шістнадцятирічного віку й завершення навчання у закладі обов'язкової середньої освіти. У трудовому законодавстві Швеції відсутні положення щодо нічної праці неповнолітніх, що дає можливість зробити висновок, що даний вид праці є забороненим [6].

В Україні на відміну від країн скандинавської правової моделі тривалість роботи в нічний час для всіх працівників скорочується на одну годину. Виключенням є безперервні виробництва, характер роботи яких вимагає залучення працівників до виконання їх трудових функцій у нічний час протягом восьми годин на добу, а також підприємства, організації та виробництва зі змінним графіком роботи при шестиденному робочому тижні (стаття 54) [9].

Компенсація за роботу в нічний час в Україні надається у вигляді підвищеної оплати праці, розмір якої визначається галузевими угодами та колективними договорами, та розмір якої не має бути нижчим ніж 20 відсотків тарифної ставки (окладу) за кожну відпрацьовану годину у період з 22:00 до 06:00 (стаття 108) [9].

На протигагу законодавству скандинавських країн, трудове законодавство України містить

положення щодо заборони залучення певних категорій працівників до праці у нічний час. До таких категорій працівників належать:

- 1) особи з інвалідністю без їх попередньої згоди та лише за умови, що виконання даної роботи не суперечить медичним рекомендаціям (стаття 172);
- 2) жінки, які перебувають в стані вагітності й/або мають дітей віком до трьох років (стаття 176);
- 3) особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку (стаття 192);
- 4) інші категорії працівників, передбачених законодавством [9].

Не зважаючи на те, що Основний Закон України наголошує, що всі громадяни мають рівні конституційні права й свободи, дещо дискримінаційним є положення щодо обмеження праці жінок на нічних роботах. Відповідно до статті 175 Кодексу законів про працю, жінкам дозволяється працювати в нічний час лише в галузях народного господарства, та за умови, що виконання даних робіт буде мати тимчасовий характер та викликано особливою необхідністю. Проте таке обмеження не поширюється на підприємства, де працюють лише члени однієї сім'ї (стаття 175) [9].

Висновки. Порівняльний аналіз законодавства України й країн скандинавської правової сім'ї дозволяє зробити висновок, що правове регулювання роботи в нічний час

потребує подальшого вдосконалення. Автор виділяє такі пропозиції:

1. Враховуючи досвід Ісландії, стаття 192 КЗпП має бути викладена в такому вигляді: «Забороняється залучати працівників молодше вісімнадцяти років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні. За згодою одного з батьків або особи, що його замінює, неповнолітні особи можуть бути залученими до нічної праці при роботах у сфері культури, мистецтва, спорту чи реклами у період з 20:00 до 00:00».

2. Стаття 108 КЗпП передбачає лише компенсацію у вигляді підвищеної оплати праці. Стаття має також передбачати компенсацію у вигляді надання додаткових періодів відпочинку, якщо дана робота має тимчасовий характер і викликана непередбаченою, аварійною або терміновою ситуацією.

3. Трудове законодавство України на відміну від законодавства Фінляндії не має конкретизованого переліку випадків, за яких дозволяється залучення працівників до нічної праці.

4. Трудове законодавство країн скандинавської правової моделі є більш антидискримінаційним, адже дозволяє залучення жінок до нічної праці, саму тому, стаття 175 КЗпП має бути викладена в такому вигляді: «Залучення жінок до нічної праці допускається лише за їхньою попередньою згодою».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Hansen J. Risk of breast cancer after night- and shift work: current evidence and ongoing studies in Denmark. *Cancer Causes Control*. 2006 May 17. No. 4:531-7. DOI: 10.1007/s10552-005-9006-5. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16596307/>
2. Конвенція Міжнародної Організації Праці про нічну працю : Міжнародний документ № 171 від 26 червня 1990 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_033#Text
3. Конвенція Міжнародної Організації Праці про нічну працю жінок у промисловості : Міжнародний документ № 89 від 09 липня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_148#Text
4. Act (No. 62 of 2005) respecting working environment, working hours and employment protection, etc. (Working Environment Act). URL: http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=70972
5. Työaikalaki 872/2019 (Working Hours Act (872/2019)). URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2019/20190872>
6. 1982:673 Arbetstidslag (Working Hours Act (1982:673)) від 24 червня 1982 р. URL: https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_isn=10540&p_lang=en
7. Lög um aðbúnað, hollustuhætti og öryggi á vinnustöðum nr. 46/1980 від 28 травня 1980 р. URL: <https://www.government.is/library/04-Legislation/Act%20No%2046%201980%20with%20subsequent%20amendments%202018.pdf>
8. Lov om gennemførelse af dele af arbejdstidsdirektivet Beskæftigelsesministeriets lov nr. 896 від 24 серпня 2004 р. URL: <https://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2464/Act%20to%20partially%20implement%20the%20Working%20Time%20Directive.%20Danish.pdf>
9. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1050>
10. Про працю : Проект Закону України від 28 грудня 2019 р. № 2709. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833
11. Laki nuorista työntekijöistä 998/1993 (Young Workers' Act (998/1993)) URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1993/en19930998_20091571.pdf
12. Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organization of working time. *Official Journal*. L 299, 18/11/2003 P. 0009–0019// URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0088:EN:HTML>
13. Ministry of Employment Consolidated Act no. 1072 (Working Environment Act) від 07 вересня 2010 р. URL: <https://at.dk/en/regulations/working-environment-act/>

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.15421/392178>

Малюга Л. Ю.,

*доктор юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

PROBLEMS AND IMPROVEMENT AREAS OF LEGAL REGULATION OF CUSTOMS AUTHORITIES EMPLOYEES' SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE

Стаття присвячена визначенню потреб і можливостей вдосконалення правового регулювання в Україні соціального захисту працівників митних органів. Зазначається, що нинішнє правове регулювання соціального захисту працівників митної служби характеризується множинною проблемою, серед яких: відсутність належних інклюзивних підходів у кадровій політиці в митних органах, що зумовлює ризики для працівників, які є особами з інвалідністю, для вагітних працівниць тощо; формальне й фрагментарне окреслення в Митному кодексі України окремих заходів соціального захисту працівників митних органів. Не розв'язаність виокремлених проблем правового регулювання соціального захисту працівників митних органів створює додаткові соціально-правові ризики для рівня соціальної безпеки працівників митних органів, а також демотивує таких працівників, що є додатковим чинником для кадрової кризи в системі органів публічної служби. На розв'язання цих проблем автором пропонується створити й схвалити Концепцію забезпечення стандартів гідної праці й соціальної безпеки посадових осіб митних органів на період до 2030 року, що сприятиме забезпеченню інклюзивно орієнтованого підходу в кадровій політиці в зазначених державних органах, зокрема шляхом: забезпечення гендерної рівності серед працівників; створення здорового психологічного клімату в митних органах; створення умов для інтеграції в трудове життя осіб з інвалідністю та молодих працездатних громадян без досвіду роботи шляхом надання їм можливості працевлаштуватись у митних органах. Також пропонується внести низку змін до Митного Кодексу України, зокрема в частині вдосконалення правового регулювання житлового забезпечення посадових осіб митних органів, медичного забезпечення та охорони здоров'я посадових осіб митних органів і членів їхніх сімей, а також регламентування в Кодексі заходів щодо допомоги на поховання посадових осіб митних органів. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується потреба дослідження подальших перспектив правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні.

Ключові слова: *митні органи, працівники, соціальна безпека, соціальний захист, соціальні ризики, Державна митна служба України.*

The article focuses on identifying the needs and opportunities for improving the legal regulation of social protection of customs authorities employees in Ukraine. The paper highlights that today the legal regulation of social protection of customs employees is characterized by a number of problems, including the lack of appropriate inclusive approaches to personnel policy in the customs authorities, which causes risks for employees with disabilities, pregnant employees, etc.; formal and fragmentary delineation of certain measures of customs employees' social protection in the Customs Code of Ukraine. Unresolved issues of the legal regulation of customs employees' social protection create additional socio-legal risks for the level of social security of customs personnel, and demotivate the employees, which is an additional factor for the personnel crisis in the public service system. To solve these problems, the author proposes to create and approve the Conception of ensuring the standards for decent work and social security of customs officials for the period up to 2030, which will help to implement an inclusive approach to personnel policy in this government agency by means of ensuring gender equality among employees; creating a healthy psychological climate in the customs authorities; creating conditions for the integration of persons with disabilities and young able-bodied citizens without work experience into the working life by giving them the opportunity to work in the customs authorities. It is also proposed to make a number of amendments to the Customs Code of Ukraine, in particular, to improve the legal regulation of housing for customs officials, medical care and health care of customs officials and their families, including the regulation of funeral assistance for customs officials. The conclusions summarize the results of the research and emphasize the need for further analysis of the legal regulation of customs employees' social protection in Ukraine.

Key words: *customs authorities, employees, social security, social protection, social risks, the State Customs Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, мотивовані проєвропейськими прагненнями України, що за останні роки лише посилились, «стали поштовхом для нового етапу реформ, спрямованих на вдосконалення діяльності державно-правових інститутів влади» [1, с. 12]. Водночас у рамках таких трансформацій досить незначна увага держави приділяється саме потребам забезпечення соціального захисту працівників в Україні. Мало того, як зазначають вчені, в нашій країні все частіше окреслюється стала тенденція до десоціалізації України, що демонструє формальний відхід держави від ідеї розбудови України в якості соціальної держави. За таких умов «гуманістичний вияв трудового права блокується поступовим поширенням ідеї меркантицентризму, трансформуючи трудове право в право ринку праці, в межах якого виробнича функція цієї галузі права помітно переважає соціальну» [2, с. 278]. З огляду на це Е.Л. Ковалюмнус вважає, що зупинити процес десоціалізації сфери праці в Україні може пріоритезація інститутів захисту трудових і соціальних прав людини [3, с. 171]. Щонайперше, вказана проблема стосується забезпечення соціального захисту працівників:

1) які виконують важливі для належного функціонування держави службово-трудові завдання;

2) для яких у нормативно-правовій площині фрагментарно регламентовані заходи соціального захисту, що є або декларативними, або нееквівалентними:

а) соціально-правовій значимості трудової діяльності цих працівників;

б) соціальним ризикам і ризикам для життя та здоров'я цих працівників, пов'язаних з виконанням ними службово-трудових завдань.

В окресленому контексті особливої уваги заслуговують саме працівники митних органів, соціальний захист яких:

1) регламентований не на належному рівні;

2) не зазнав особливих змін у контексті його правового регулювання, попри масштабну реформу, здійснювану в фіскальній сфері в 2019 році, унаслідок якої було утворено Державну митну службу України (Держмитслужбу).

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча на сьогодні перспективи вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних орга-

нів ще не розглядалися вітчизняними ученими, слід зазначити, що над становленням актуальної наукової думки щодо сутності та проблематики соціального захисту вже активно працювали вітчизняні науковці, серед яких: О.В. Басай [4], М.І. Іншин [5], О.Л. Кучма [6], М.В. Мельник [7], С.М. Синчук [8], Д.І. Сіроха [9] та інші українські юристи-трудовики. Наукові напрацювання цих та інших вчених становитимуть теоретичне підґрунтя для визначення перспектив вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів, що і становить **мету** цієї наукової статті. Окреслена мета досягатиметься шляхом виконання наступних завдань:

1) встановити концептуально-стратегічні можливості забезпечення належного рівня соціальної безпеки працівників митних органів;

2) з'ясувати потребу та можливості вдосконалення стандартів соціального захисту працівників митних органів, встановлених у Митному кодексі України;

3) узагальнити результати наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичний аналіз митного законодавства, Положення про Держмитслужбу, Правил внутрішнього службового розпорядку апарату Держмитслужби та Кодексу етичної поведінки працівників Держмитслужби, дозволяє зробити висновок, що на сьогоднішній день удосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів доцільно здійснювати в межах таких напрямів:

1. Створення та схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції забезпечення стандартів гідної праці та соціальної безпеки посадових осіб митних органів на період до 2030 року. На сьогоднішній день будь-яка сучасна соціальна та правова держава, враховуючи Україну, повинна створювати комплекс сприятливих умов, за яких людина може реалізувати власне право на соціальну безпеку й соціальний захист, зокрема, шляхом створення відповідних концептуально-стратегічних і програмних актів, в яких окреслюватимуться перспективи мінімізації негативного впливу соціальних ризиків, що впливають на людину і громадянина. У цьому контексті вбачається потреба у створенні й схваленні пропонованої Концепції, в якій буде особливий акцент поставлено на

забезпеченні інклюзивно орієнтованого підходу в кадровій політиці в митних органах, а саме:

1) забезпечення гендерної рівності в митних органах;

2) створення здорового психологічного клімату в митних органах, в рамках якого відсутніми буде булінг, дискримінація за будь-якою ознакою (статі, релігійних поглядів, мови, національності тощо) та інша принижуюча людську гідність працівника митних органів поведінка (чи то від колег, чи то від керівництва);

3) створення умов для інтеграції в трудове життя (шляхом реалізації доступу до публічної служби в митних органах) осіб з інвалідністю;

4) розширення можливостей для залучення до трудової діяльності в митних органах молодих працездатних громадян без досвіду роботи (однак без шкоди для функціонування таких державних органів) та інше.

2. Внесення змін до Митного кодексу України у частині посилення рівня соціального захисту посадових осіб митних органів і членів їхніх сімей. Підвищення рівня соціального захисту працівників митних органів є закономірним відображенням людиноцентристської парадигми розвитку України, що має значне соціально-правове значення:

1) засвідчує євроінтеграційні прагнення нашої держави;

2) сприяє підвищенню мотивації працівників митних органів дотримуватись вимог трудової (службової) дисципліни, а отже, підвищуватиме продуктивність праці та знижуватиме толерантність цих осіб до корупції, що є суттєвою загальнодержавною проблемою [10, с. 23–25] і особливо актуальною проблемою саме для митної сфери [11, с. 224–227].

З огляду на вказане вбачається потреба у вдосконаленні правового регулювання:

1) житлового забезпечення посадових осіб митних органів. Житлове забезпечення працівників (головним чином тих, які мають статус професійних публічних службовців) українськими вченими [див., напр.: 12, с. 9; 13, с. 47] справедливо тлумачиться в якості одного з найважливіших елементів соціального захисту, зважаючи на те, що:

а) бажання працівника реалізувати право на житло, поряд із грошовим забезпеченням, є його ефективним заохочувальним стимулом до продуктивної та тривалої (в контексті реалізації

права на стабільні службово-трудова правовідносини) трудової діяльності;

б) на професійних публічних службовців поширюються різноманітні обмеження та заборони, передбаченні законодавством, що не дозволяють їм паралельно здійснювати економічну, іншу оплачувану діяльність, яка є несумісною з посадою органу публічної служби.

Додатково слід урахувати й те, що професійна публічна служба в окремих сферах (зокрема, в митній сфері) безпосередньо пов'язана із численними ризиками для життя та здоров'я службовця. Наслідком вказаного є те, що кваліфіковані працівники не можуть бути повною мірою вмотивованими реалізувати своє право на працю шляхом зайняття посади в органі публічної служби, з недостатньо конкурентним (в порівнянні з приватним сектором) розміром грошового забезпечення, з невисоким рівнем соціальної безпеки загалом та з існуючими ризиками для життя та здоров'я працівника (зокрема, працівники митних органів в рамках своїх повноважень запобігають та протидіють контрабанді, здійснюють боротьбу з порушеннями митних правил на митній території України). Результатом цього є загострення кадрової кризи органів публічної служби загалом та Держмитслужби, зокрема. Дозволяє вирішити це питання збалансування державою соціальних ризиків і соціального захисту працівників, щонайперше, житлового забезпеченням таких працівників.

У контексті питання, що нами досліджується, слід констатувати, що питання житлового забезпечення посадових осіб митних органів врегульоване ст. 586 Митного кодексу (далі – МК) України, однак, з урахуванням викладеного потребує вдосконалення. Головним чином, доцільно перше речення частини 1 вказаної статті Кодексу викласти в такій редакції: *«Посадовим особам митних органів надається службове житло в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, з урахуванням вимог цієї статті Кодексу»*. Крім того, порівнюючи рівень житлового забезпечення, передбаченого законодавцем для працівників поліції, військовослужбовців та інших працівників з особливим службово-трудова статусом, вбачається потреба в доповненні МК України відповідними нормами;

2) медичного забезпечення та охорони здоров'я посадових осіб митних органів та членів їхніх

сімей. Критично аналізуючи ст. 587 «Медичне забезпечення та охорона здоров'я посадових осіб митних органів та членів їхніх сімей» МК України крізь призму аналогічних статей чинного законодавства, в яких регламентуються відповідні гарантії для інших груп працівників, можемо дійти висновку, що працівники митних органів невикористовуються в таких гарантіях. Так, приймаючи той факт, що завдання, котрі виконуються Держмитслужбою пов'язані зі значними ризиками для життя та здоров'я посадових осіб митних органів, цілком очевидною є потреба збалансування таких ризиків доповненням гарантій медичного забезпечення та охорони здоров'я посадових осіб митних органів та членів їхніх сімей. У зв'язку із цим, пропонуємо викласти частину 1 ст. 587 МК України в такій редакції:

«Правом на безоплатне медичне обслуговування у державних та комунальних закладах охорони здоров'я можуть користуватись:

1) посадові особи митних органів та члени їхніх сімей, які проживають разом з ними;

2) посадові особи митних органів, які були звільнені з митних органів за станом здоров'я, у зв'язку із скороченням штату, та члени їхніх сімей, які проживають разом із ними (дружина (чоловік), діти до 18 років, а в разі їх навчання у вищих навчальних закладах – до 23 років);

3) члени сімей посадових осіб митних органів, які загинули (померли) під час виконання ними службових обов'язків, а саме: дружина (чоловік), якщо вона (він) не одружилися вдруге, діти до 23 років, діти з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку).

Члени сімей посадових осіб митних органів, які загинули (померли) під час виконання ними службових обов'язків, мають право на безоплатне санаторно-курортне лікування та оздоровлення один раз на два роки, а саме: дружина (чоловік), якщо вона (він) не одружилися вдруге, діти до 18 років (в разі їх навчання у вищих навчальних закладах – до 23 років), діти з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку)».

3) допомоги на поховання посадових осіб митних органів. Вітчизняний учений В.В. Андріїв цілком справедливо зазначає, що вказаний захід соціального захисту досить часто ігнорується законодавцем, а сама така допомога в силу свого специфічного характеру «майже не розглядається у наукових працях із соціального

забезпечення» [14, с. 20]. Що стосується працівників митних органів, то відповідний захід соціального захисту взагалі не згадується в МК України (хоча, наприклад, в законодавстві про прокуратуру відповідний захід безпосереднім чином регламентується на рівні законодавчого акту). З огляду на це, вбачається потреба в доповненні Кодексу ст. 590-1 такого змісту:

«Поховання посадових осіб митних органів, який загинув (помер) у зв'язку з виконанням службових обов'язків, або звільненого з посади, який помер внаслідок заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, здійснюється за рахунок коштів, що виділяються Держмитслужбі в порядку й розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України».

Висновки. Правове регулювання соціального захисту працівників митної служби в Україні натеper характеризується множинністю проблем, серед яких:

1) формальне окреслення в Митному кодексі України заходів соціального захисту працівників митних органів;

2) відсутність належних інклюзивних підходів у кадровій політиці в митних органах, що обумовлює ризики для працівників, які є особами з інвалідністю, для вагітних працівниць тощо.

Як вбачається, наявність зазначених проблем створює додаткові соціально-правові ризики для рівня соціальної безпеки працівників митних органів, що є неприпустимим для сучасної соціальної та правової держави, котрою є Україна. Викладені в науковому аналізі пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства в частині оптимізації регулювання соціального захисту працівників митних органів лише окреслює перспективні шляхи комплексного вдосконалення:

1) нормативно-правових та організаційно-правових засад трудової діяльності вказаних працівників;

2) засад забезпечення соціальної безпеки працівників митних органів принаймні на рівні регламентування соціальної безпеки інших службовців (наприклад, прокурорів, поліцейських тощо).

Отже, можемо дійти висновку, що порушене в науковій статті питання потребує подальшого, глибшого науково-практичного дослідження, котре доцільно здійснити вже в межах дисертаційного (монографічного) дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Максимович А.М. Адміністративно-правове регулювання дисциплінарної відповідальності працівників Державного бюро розслідувань : дис. ... д-ра філос. з права : 081. Київ, 2021. 210 с.
2. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 18 квітня 2019 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 278–280.
3. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2021. 246 с.
4. Басай О.В. Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2005. 199 с.
5. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальний захист в Україні: сутність, проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми соціального права*. 2016. Вип. 2. С. 14–18.
6. Андріїв В.М., Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Забезпечення пільгами як різновид соціальної функції держави : навчальний посібник. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2017. 523 с.
7. Мельник В.П. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у сфері реабілітації та праці: теоретико-правовий підхід. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 63–67.
8. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.
9. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальний захист осіб з інвалідністю в умовах правової держави: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми соціального права*. 2018. Вип. 4. С. 14–17.
10. Hladky V.V. Criminometric Analysis of Corruption Permissiveness and Conditions of Pricing in Corrupt Services. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2019. Vol. 26. № 2. P. 22–34.
11. Олійник Д.О. Методичні засади оцінювання рівня корупції та її злочинних проявів у митній сфері. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 223–228.
12. Бідюкова М.С. Житлове забезпечення як вид матеріального забезпечення працівників ОВС. *Форум права*. 2006. № 3. С. 9–15.
13. Коломоєць П.В. Шляхи удосконалення правового регулювання гарантій реалізації трудових прав поліцейських. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 44–49.
14. Андріїв В.В. Допомога на поховання як вид соціальної підтримки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35. Ч. 2. Т. 2. С. 20–23.

Таракан Ю. І.,*аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***ЩОДО ОСНОВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ****ON THE BASIC SOCIAL RIGHTS OF SELF-EMPLOYED PERSONS**

Актуальність статті полягає в тому, що правовий статус окремих осіб є складним правовим явищем, яке протягом багатьох років викликало інтенсивні наукові дискусії у вітчизняних та закордонних юридичних колах. Права як один із елементів правового статусу – ті можливості, які згідно з чинним законодавством належать даній категорії осіб, – один із важливих аспектів в процесі розкриття питання соціального забезпечення самозайнятих осіб в Україні. У цілому соціальні права людини становлять особливу групу прав – їх реалізація та забезпечення пов'язані із встановленням гармонізації між державною і суспільством. Реалізація людиною цих прав забезпечує повноцінне її існування у суспільстві. Метою статті є встановлення основних соціальних прав самозайнятих осіб. У статті проаналізовано поняття «соціальні права», які тісно пов'язані з такими, як «соціальний захист» та «соціальне право». У статті встановлено, що самозайняті особи можуть одночасно виступати суб'єктами-отримувачами соціального забезпечення та тими особами, які це забезпечення власне здійснюють. Зроблено висновок, що серед суб'єктивних прав самозайнятих осіб у сфері соціального забезпечення в цілому варто зазначити: право вимагати надання того або іншого виду забезпечення (пенсії, допомоги, компенсаційної виплати, соціальної послуги, пільги) у встановленому законом розмірі й у визначеному порядку, а також здійснення зобов'язаним суб'єктом інших дій із метою реалізації громадянином усіх наданих йому законом можливостей. Фізичні особи – підприємці, які виступають роботодавцями у сфері соціально-забезпечених відносин, мають право: надавати додаткову матеріальну компенсацію, вільно розпоряджатися різними соціальними коштами підприємства тощо. Однак якщо самозайняті особи можуть самостійно приймати рішення про заходи підтримки відповідно до власних побажань та можливостей, їм також необхідно звернути увагу на наявність юридичних обов'язків працівників із соціального забезпечення в процесі роботи. До таких обов'язків можна віднести: страхові внески у тому числі – щодо загальнообов'язкового національного пенсійного страхування, обов'язок надання відповідної інформації (про звільнених працівників; щодо стану охорони праці підприємств, установ, організацій) тощо.

Ключові слова: самозайнята особа, соціальний захист, соціальні права, працівник, роботодавець, правовий статус.

The relevance of the article is that the legal status of individuals is a complex legal phenomenon, which for many years has caused intense scientific debate in domestic and foreign legal circles. Rights as one of the elements of legal status – the opportunities that according to current legislation belong to this category of persons – is one of the important aspects in the process of disclosing the issue of social security of self-employed persons in Ukraine. In general, social human rights are a special group of rights – their implementation and enforcement are associated with the establishment of harmonization between the state and society. Man's realization of these rights ensures his full existence in society. The purpose of the article is to establish the basic social rights of self-employed persons. The relevance of the article is that the legal status of individuals is a complex legal phenomenon, which for many years has caused intense scientific debate in domestic and foreign legal circles. Rights as one of the elements of legal status – the opportunities that according to current legislation belong to this category of persons – is one of the important aspects in the process of disclosing the issue of social security of self-employed persons in Ukraine. In general, social human rights are a special group of rights – their implementation and enforcement are associated with the establishment of harmonization between the state and society. Man's realization of these rights ensures his full existence in society. The purpose of the article is to establish the basic social rights of self-employed persons. The article analyzes the concept of “social rights”, which is closely related to such as “social protection” and “social law”. The article stipulates that self-employed persons can simultaneously act as subjects-recipients of social security and those persons who actually provide this security. It is concluded that the subjective rights of self-employed persons in the field of social security in general should be noted: the right to demand the provision of one or another type of security (pension, benefits, compensation, social services, benefits) in the statutory amount and in the prescribed manner, and also implementation by the obligated subject of other actions for the purpose of realization by the citizen of all opportunities provided to it by the law. Individual entrepreneurs

who act as employers in the field of socially secure relations have the right to: provide additional material compensation, freely dispose of various social funds of the enterprise, and so on. However, if self-employed people can decide on support measures according to their own wishes and abilities, they also need to pay attention to the legal obligations of social security workers in the process of work. Such responsibilities include: insurance premiums, including – on compulsory national pension insurance, the obligation to provide relevant information (on dismissed employees; on the state of labor protection of enterprises, institutions, organizations), etc.

Key words: *self-employed person, social protection, social rights, employee, employer, legal status.*

Актуальність теми. Правовий статус окремих осіб є складним правовим явищем, яке протягом багатьох років викликало інтенсивні наукові дискусії у вітчизняних та закордонних юридичних колах. Права як один із елементів правового статусу – ті можливості, які згідно з чинним законодавством належать даній категорії осіб, – один із важливих аспектів в процесі розкриття питання соціального забезпечення самозайнятих осіб в Україні.

У цілому соціальні права людини становлять особливу групу прав – їх реалізація та забезпечення пов'язані із встановленням гармонізації між державною і суспільством. Реалізація людиною цих прав забезпечує повноцінне її існування у суспільстві.

Таким чином, **метою даної статті** є встановлення основних соціальних прав самозайнятих осіб.

Соціальні права відмінно трактуються представниками різних галузей знань.

Так, наприклад, соціологами під даною категорією пропонується розуміти права на виплати із соціального забезпечення, що існують у найбільш розвинутих суспільствах для всіх громадян [1, с. 334].

Доктором юридичних наук В.Д. Переваловим досліджувана категорія визначається як можливості індивіда, за допомогою яких забезпечуються його життя, людська гідність та свобода діяльності в усіх сферах [2].

Правник П.М. Рабінович поняття «соціальні права» тісно пов'язує з такими, як «соціальний захист» та «соціальне право». Вчений звертає увагу на те, що весь комплекс прав людини є соціальним у тому сенсі, що «дані права обумовлені соціумом, суспільством як за змістом та обсягом, так і за засобами їх здійснення». І якщо керуватися таким твердженням, то інших, несоціальних прав взагалі не існує. П.М. Рабінович визначає соціальні права як можливості людини забезпечити своє існування та розвиток із соціальних джерел завдяки соціальному утриманству, тобто

на основі застосовуваного за певних умов (при настанні так званих соціальних ризиків) державними чи недержавними організаціями соціально-аліментарного методу регулювання [3]. Цікавим є переконання вченого щодо доцільності відносити до соціальних такі права, як право власності на засоби виробництва, право на здобуття професії, вибрати та здійснювати трудову чи іншу діяльність, крім зазначених – право на сприятливі умови та справедливу оплату праці; відпочинок та дозвілля [4, с. 12].

Проблема чіткої класифікації соціальних прав донині залишається невирішеною. Так, точаться досить активні дискусії, які саме їх групи видається можливим узагальнено включати до категорії «соціальні».

Ураховуючи той факт, що у системі соціального захисту України активно розвивається порівняно нова форма – недержавне соціальне забезпечення, напрямками якої є благодійна, волонтерська діяльність, недержавне пенсійне забезпечення, соціальне забезпечення за рахунок роботодавця тощо [5, с. 107], доцільним стає виділення свіжого, сучасного підходу і стосовно прав та обов'язків суб'єктів досліджуваних правовідносин, що буде актуальним і в контексті дослідження соціальних прав самозайнятих осіб.

Так, самозайняті особи, на нашу думку, можуть одночасно виступати суб'єктами-отримувачами соціального забезпечення та тими особами, які це забезпечення власне здійснюють (або сприяють шляхом, наприклад, того, що виступають страхувальниками для найманих осіб).

Згідно із традиційним підходом, про який згадувалось вище, на роботодавця покладаються саме юридичні обов'язки. Так, наприклад, він зобов'язаний надавати працівникові у випадку тимчасової непрацездатності відповідну допомогу. Дана теза повною мірою може стосуватись самозайнятих осіб із найманими працівниками.

Розкриваючи соціальні права самозайнятих осіб, необхідно зупинитись саме на тому, якими соціальними можливостями дані особи можуть

користуватись та на які претендувати, виходячи із чинного законодавства.

Як зазначалося вище, чіткого переліку соціальних прав на сьогодні сформовано не було, залежно від ступеня їх узагальнення чи деталізації їх коло може різнитися.

Заслуговує на увагу точка зору М.М. Шумила, яким наголошується на особливому місці соціально-забезпечувальних прав серед усієї сукупності соціальних. Так, вчений говорить про те, що під соціальними правами доцільно розглядати весь комплекс прав у сфері соціального забезпечення, соціального обслуговування, виплати соціальних допомог та надання соціальних пільг [6, с. 296].

Слід розпочати з того, що на рівні теорії права соціального забезпечення допоки не було представлено певної сукупності прав, свобод та законних інтересів досліджуваної категорії суб'єктів, вичерпного переліку їх прав також не надано на рівні законодавства.

На нашу думку, до усієї сукупності соціальних прав самозайнятих осіб видається можливим включити дві умовні групи: загальні та спеціальні.

Діяльність самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення ґрунтується на основних конституційних соціально-економічних правах і свободах людини та регулюється широкою нормативною базою, що зумовлено різноманітністю видів незалежної професійної діяльності як форми самозайнятості [7, с. 80].

Т. Жовнір, досліджуючи правовий статус самозайнятих осіб, вдало звертає увагу на те, що загальні права, свободи та обов'язки самозайнятих осіб закріплені в Конституції України, серед яких вченою виокремлюються: право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, здійснювати підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї [8, с. 78], серед обов'язків – сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, дотримуватися Конституції та законів України [9].

Так, права самозайнятих осіб, закріплені на рівні Основного Закону, конкретизуються у численних галузевих нормах.

Найбільша деталізація та конкретизація прав самозайнятих осіб притаманна законодавству, яким регулюється статус та діяльність самозайнятих осіб, які провадять незалежну професійну діяльність.

Права, свободи та обов'язки самозайнятої особи в податкових правовідносинах врегульовані згідно з Податковим кодексом України, майнові та особисті немайнові права самозайнятої особи деталізуються у Цивільному кодексі України, особливості прав, що виникають у зв'язку з безпосереднім провадженням нею господарської діяльності, – у Господарському кодексі України. Окремі засади соціального захисту та забезпечення самозайнятих осіб закріплені у чинному законодавстві у сфері соціального забезпечення та соціального страхування тощо [8, с. 78], які більш детально будуть розглянуті в наступному підрозділі.

Спеціальні права самозайнятих осіб можуть мати свою специфіку, якщо такі особи використовують найману працю.

Серед суб'єктивних прав самозайнятих осіб у сфері соціального забезпечення в цілому варто зазначити: право вимагати надання того або іншого виду забезпечення (пенсії, допомоги, компенсаційної виплати, соціальної послуги, пільги) у встановленому законом розмірі й у визначеному порядку, а також здійснення зобов'язаним суб'єктом інших дій з метою реалізації громадянином усіх наданих йому законом можливостей.

Фізичні особи – підприємці, які виступають роботодавцями у сфері соціально-забезпечених відносин, мають право: надавати додаткову матеріальну компенсацію, вільно розпоряджатися різними соціальними коштами підприємства тощо. Однак якщо самозайняті особи можуть самостійно приймати рішення про заходи підтримки відповідно до власних побажань та можливостей, їм також необхідно звернути увагу на наявність юридичних обов'язків працівників із соціального забезпечення в процесі роботи. До таких обов'язків можна віднести страхові внески, у тому числі щодо загальнообов'язкового національного пенсійного страхування, обов'язок надання відповідної інформації (про звільнених працівників; щодо стану охорони праці підприємств, установ, організацій) тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джери Д. Большой толковый социологический словарь (Collisns). Москва : Вече, АСТ, 1999. 528 с.
2. Теория государства и права / Отв. ред. В.Д. Перевалов. Москва : НОРМА, 2006. С. 304.
3. Рабінович П.М. Соціальне право: деякі питання загальної теорії. *Право України*. 2003. № 1. С. 103–106.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Харків : Консум, 2002. 160 с.
5. Гудзь А.О. Система соціального захисту України та місце у ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2019. № 40. С. 106–109.
6. Шумило М.М. Динамічні та статичні соціальні права у контексті зміни парадигми соціального захисту в Україні. *Університетські наукові записки*. 2016. № 3(59). С. 291–300.
7. Жовнір Т.Л. До питання гарантій самозайнятих осіб у сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 60. С. 79–82.
8. Жовнір Т.Л. Зміст правового становища самозайнятої особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 76–81.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Чечелюк О. Ю.,
аспірант юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМІСІЇ З ТРУДОВИХ СПОРІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

THE COMMISSION ON LABOR DISPUTES FUNCTIONING: CHALLENGES AND PROSPECTS

Стаття присвячена дослідженню правового статусу комісії з трудових спорів за чинним законодавством України. Автором надано загальну характеристику ознак притаманних комісії з трудових спорів, досліджено коло питань, що підлягають розгляду комісією з трудових спорів та процедуру їх розгляду. На основі загальної характеристики правового статусу комісії з трудових спорів автором проведено аналіз проблем функціонування комісії з трудових спорів в сучасних умовах. До основних проблем функціонування комісії з трудових спорів автор відносить: недосконалість правового статусу, зокрема, повноважень комісії з трудових спорів; відсутність паритетного підходу до формування комісії з трудових спорів, врахування інтересів працівників та роботодавця; недосконалість процедури розгляду трудових спорів; недостатність чітко визначеної процедури оскарження рішення комісії з трудових спорів, питання відповідальності за нестворення комісії з трудових спорів.

Розглянуто перспективи подальшого функціонування комісії з трудових спорів як досудового способу захисту трудових прав працівників. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства, що регулює правовий статус та питання функціонування комісії з трудових спорів. Основними напрямками вдосконалення функціонування комісії з трудових спорів є: підвищення ефективності діяльності комісії з трудових спорів, враховуючи інтереси працівників та роботодавців; розвиток комісії з трудових спорів як досудового органу, що формуватиметься на паритетних засадах між працівниками та роботодавцем з метою вирішення трудових спорів; вирішення на законодавчому рівні питання, порядку створення комісії з трудових спорів та порядку її діяльності; визначення вимоги до членів комісії з трудових спорів (рівень освіти, стаж роботи, спеціалізацію, тощо); визначення єдиної системи, відповідно до якої комісії з трудових спорів прийматиме рішення; визначення відповідальності за нестворення комісії з трудових спорів.

Автором зроблено висновок про те, що за умови реформування чинного законодавства України в частині правового статусу та питань функціонування комісії з трудових спорів, діяльність останньої буде не лише доцільною в сучасних умовах, а й сприятиме ефективному вирішенню трудових індивідуальних спорів та захисту трудових прав працівників.

Ключові слова: *комісія з трудових спорів, трудовий спір, захист трудових прав працівників, національне законодавство.*

The article highlights the research issues of the legal status of the commission on labor disputes in terms of the current legislation of Ukraine. The author provides a general description of the commission on labor disputes, its features and functions, investigates the range of issues to be considered by such a commission, and describes the procedure for their consideration. Based on the general characteristics of the legal status of the commission on labor disputes, the author analyzes the challenges facing the commission in modern conditions. The main problems of the commission on labor disputes functioning include: the imperfection of the legal status of it, in particular, the powers of the commission on labor disputes; lack of a parity approach to the formation of the commission on labor disputes, taking into account both the interests of employees and the employer; the imperfection of the procedure for consideration of labor disputes; lack of a clearly defined procedure for appealing the decision of the commission on labor disputes and the liability for failure to establish a commission on labor disputes. Prospects for the commission on labor disputes further functioning as a pre-trial method of protection of labor rights of employees are suggested. The author substantiates the ways to improve the legislation governing the legal status and functioning of the commission on labor disputes. The main directions of improving this commission functioning are: increasing the efficiency of the commission activity, taking into account the interests of employees and employers; development of the commission on labor disputes as a pre-trial body, which must be formed on a parity basis, granting employees and the employer equal participation in resolving labor disputes; determination of the requirements for the commission members (level of education, work experience, specialization, etc.); introduction of a unified system in terms of which the commission on labor disputes could make legal decisions;

defining liability for failure to create a commission on labor disputes. The author concludes that if the current legislation of Ukraine is reformed in part of the legal status and functions of the commissions on labor disputes, their activities will become more efficient in modern conditions, and this will promote resolving individual labor disputes and protecting labor rights more effectively.

Key words: *commission on labor disputes, labor dispute, protection of labor rights of employees, national legislation.*

Постановка проблеми. Сучасні реалії української держави, що зумовлені світовою пандемією, внутрішніми економічними, політичними та соціальними проблемами активізували питання ефективності та доступності права на працю, пошуку дієвих механізмів захисту трудових прав працівників. Натепер, враховуючи довготривалість судового розгляду та його дороговартість, актуальним стає пошук ефективних способів досудового захисту трудових прав працівників. Одним із способів досудового захисту трудових прав, який пропонується законодавцем та визначений в главі XV Кодексу законів про працю України, є звернення працівника за захистом своїх трудових прав до комісії з трудових спорів.

З огляду на викладене, актуальним є дослідження питання функціонування комісії з трудових спорів у сучасних умовах, як можливого способу досудового захисту трудових прав працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання діяльності та функціонуванні комісії з трудових спорів як органу з розгляду індивідуальних трудових спорів присвячені праці таких науковців, як В.В. Лазор, В.В. Жернаков, В.І. Прокопенко, В.Г. Ротань, Н.М. Хуторян, Н.В. Дараганова, В.І. Прокопенко, В.С. Венедиктова, І.І. Шемелинець, Я.А. Слісаренко й інших.

Мета статті. Дослідити проблеми та перспективи функціонування комісії з трудових спорів в сучасних реаліях розвитку української держави.

Виклад основного матеріалу. Стаття 221 Кодексу законів про працю України, визначає органи, які розглядають трудові спори [2]. Одним із таких органів є комісія з трудових спорів.

Правовий статус комісії з трудових спорів закріплений в статті 224 Кодексу законів про працю України, яка визначає комісію з трудових спорів як обов'язковий первинний орган по розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях, за винятком спорів, зазначених у статтях 222, 232 цього Кодексу [2].

З викладеного вбачається, що визначаючи правовий статус комісії з трудових спорів, законодавець наділяє її ознаками «первинності» й «обов'язковості».

Необхідно враховувати те, що комісія з трудових спорів до прийняття Конституції України дійсно мала вагоме значення у вирішенні трудових спорів та була обов'язковим первинним органом, який розглядав більшість трудових спорів, проте натепер ознака «первинності» комісії з трудових спорів втратила своє значення з огляду на таке.

Так, рішенням Конституційного Суду України від 09 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини 2 статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) зазначено, що «положення частини 2 статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежено законом, іншими нормативно-правовими актами» [3].

Ця ж позиція підтримана Пленумом Верховного Суду України у постанові «Про застосування судами Конституції України» № 9 від 01 листопада 1996 р., де в пункті 8 з посиланням на частину 2 статті 124 Конституції України зазначалось: «Суд не вправі відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку» [4].

З огляду на це, ознака «первинності» комісії з трудових спорів, що закріплена в Кодексі законів про працю (далі – КЗпП) України натепер є більш теоретична, ніж практична ознака, оскільки, працівник має право вибору – звертатися до суду для захисту своїх прав чи обрати

комісію з трудових спорів (далі – КТС) як первинний орган розгляду трудових спорів.

Щодо «обов'язковості» як ознаки, що характеризує комісію з трудових спорів зазначимо наступне.

Частина 1 статті 223 КЗпП встановлює, що комісія з трудових спорів обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства, установи, організації із числом працюючих не менш як 15 осіб.

Однак натепер непоодинокими є випадки коли на підприємствах з кількістю працюючих понад 15 осіб КТС не обираються.

За не створення комісії з трудових спорів чи за її не формування в такому складі, як це вимагає Кодекс законів про працю України юридична відповідальність не передбачена.

На думку Н.В. Уварової, проблема полягає у тому, що: по-перше, у створенні КТС зацікавлений, перш за все, трудовий колектив, який на сьогодні не можливо притягнути до відповідальності за невиконання законодавчих приписів; по-друге, роботодавець, за діючим законодавством не відіграє суттєвої ролі у питанні формування КТС – його обов'язки зводяться до її організаційно-технічного забезпечення. А отже, він також не може бути відповідальним за невиконання законодавчих вказівок щодо створення даного органу [6, с. 110].

Ми погоджуємося з вищезазначеною думкою та вважаємо, що усі вимоги законодавця щодо створення комісії з трудових спорів направлені не на конкретних осіб, а на загальні збори як колективне утворення. Таким чином, ознака «обов'язковості» за відсутності на сьогодні юридичної відповідальності за не створення комісії з трудових спорів має лише формальний характер та досить часто не знаходить свій вияв в реальному житті.

Також недосконалість правового регулювання функціонування комісії з трудових спорів знаходить свій прояв і в інших положеннях КЗпП України.

Так, зі змісту частини 2 статті 223 КЗпП вбачається, що порядок обрання, чисельність, склад і строк повноважень КТС визначаються загальними зборами/конференцією трудового колективу підприємства, установи, організації. При цьому кількість робітників у складі комісії з трудових спорів підприємства повинна бути не менше половини її складу [2].

На думку Я.А. Слісаренко, норми статті 223 КЗпП не передбачають важливих положень, зокрема, щодо меж у кількісному складі комісії, вимог до членів КТС, у тому числі щодо освітнього цензу, кваліфікації, спеціалізації, досвіду роботи у відповідній сфері спору, що розглядається. Це в свою чергу, сприяє порушенню конституційних прав працівників на рівність, що виражається у створенні різних процедур діяльності комісій на різних підприємствах [5, с. 48].

Ми погоджуємося з тим, що відсутність детальної регламентації порядку та процедури діяльності комісії з трудових спорів, сприятиме неефективності відновлення порушених трудових прав працівників і, як наслідок, непопулярності такого способу досудового захисту своїх трудових прав.

Ще однією проблемою функціонування комісії з трудових спорів на нашу думку яка не знайшла свій вияв в статті 223 КЗпП України є відсутність паритетного підходу до формування комісії по трудовим спорам.

Так, частина 2 статті 223 КЗпП України, визначає, що до складу її комісії можуть входити лише працівники, при цьому кількість робітників у складі комісії з трудових спорів підприємства повинна бути не менше половини її складу [2].

Критикуючи положення статті 223 КЗпП України, Слісаренко Я.А. зазначає, що вимога, щоб до складу КТС підприємства входило не менше половини робітників є не досить обґрунтованою, адже співвідношення робітників та інженерно-технічного персоналу на різних підприємствах може бути різним, тому не завжди можна дотримуватися зазначеної норми. У самій нормі містяться ще й інші недоліки. По-перше, у вищезазначеному йдеться про робітників, яких на сучасних підприємствах може й не бути, по-друге, їх кількість не відповідає принципу паритетності, так як передбачено, що кількість робітників у складі КТС має бути не менше половини її складу, відтак їх кількість може бути необмеженою, по-третє, у зазначеному положенні КЗпП України йдеться виключно про підприємства, в установи й організації залишаються поза увагою [5, с. 48].

Крім цього, на нашу думку, зміст статті 223 КЗпП не сприяє врахуванню усіх інтересів сторін трудового спору.

Із цього приводу Н.В. Уварова зазначає про те, що формування КТС має відбуватися на паритетних засадах. На її думку, будучи представленим у комісії з трудових спорів на паритетних засадах, роботодавець, отримує реальну можливість відстоювати і доводити через даний орган правомірність своїх дій щодо найманого працівника. Тобто сам роботодавець стає зацікавленим у створенні КТС та виконання колективом законодавчих вказівок щодо створення комісії [6, с. 110].

Таким чином, конструктивною є позиція надати рівні права працівникам і роботодавцю щодо формування професійного складу комісії, застосовуючи принцип паритетності щодо формування складу КТС. Такий підхід дасть змогу стверджувати про комісію, як професійний, примирний юрисдикційний орган, який буде забезпечувати досудове врегулювання індивідуального трудового спору.

Актуальною проблемою функціонування комісії з трудових спорів залишається також питання строку розгляду комісією трудового спору.

Так, В.В. Жернаков зазначає про те, що дотримання десятиденного строку не завжди є можливим через ряд причин до яких відносить відкладення засідань комісії, відсутність кворуму тощо. Зазначає про те, що, оскільки розгляд справи здійснюється не професійними судьями, а працівниками їм необхідно значно більше часу, щоб з'ясувати суть спору та вивчити положення законодавства, які застосовуються для його вирішення [9, с. 27].

Своєю чергою В.В. Лазор наголошує на тому, що збереження 10-ти денного терміну є доцільним й надалі оскільки такий строк для розгляду індивідуального трудового спору або конфлікту в юрисдикційному органі, який діє на виробництві, є достатнім аби розібратися в суті конфлікту та правових нормах, що регулюють відносини [7, с. 226].

Ми підтримуємо думку В.В. Лазора щодо збереження 10-ти денного терміну розгляду комісією трудового спору та вважаємо, що

визначення законодавцем десятиденного строку для розгляду комісією трудового спору сприяє швидкому відновленню порушених трудових прав працівників.

Ще однією проблемою функціонування комісії з трудових спорів є нерегульованість порядку реєстрації заяв працівників, що надходять до комісії з трудових спорів згідно зі статтею 225 КЗпП України.

Так, законодавець не передбачив порядок реєстрації таких заяв, а також те, хто має здійснювати таку реєстрацію.

З огляду на вище перелічені проблеми комісія з трудових спорів потребує законодавчого вдосконалення її правового статусу та питань діяльності.

На нашу думку, основними напрямками вдосконалення функціонування комісії з трудових спорів для законодавця є: підвищення ефективності діяльності КТС, враховуючи інтереси працівників та роботодавців; розвиток КТС як досудового органу, що формуватиметься на паритетних засадах між працівниками та роботодавцем з метою вирішення трудових спорів; вирішення на законодавчому рівні питання, порядку створення КТС та порядку її діяльності; визначення вимоги до членів КТС (рівень освіти, стаж роботи, спеціалізацію, тощо); визначення відповідальності за не створення комісії з трудових спорів.

Запропоновані напрями вдосконалення функціонування комісії з трудових спорів дадуть підставу стверджувати про комісію, як цілком професійний, примирний юрисдикційний орган, який буде забезпечувати ефективно досудове врегулювання індивідуального трудового спору.

Висновки. За умови реформування чинного законодавства України в частині правового статусу та питань функціонування комісії з трудових спорів, діяльність останньої буде не лише доцільною в сучасних умовах, а й сприятиме ефективному вирішенню трудових індивідуальних спорів і захисту трудових прав працівників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. (Додаток до № 50). Ст. 21. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed20210610#Text> (дата звернення: 08.09.2021).
3. Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного

тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів). *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 4. Ст. 17.

4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду від 01 листопада 1996 р. № 9 / Верховний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (дата звернення: 08.09.2021).

5. Слісаренко Я.А. Проблемні аспекти роботи комісії з трудових спорів. *Право і Суспільство*. 2013. № 5. С. 46–51.

6. Уварова Н.В. Напрямки удосконалення вирішення індивідуальних трудових спорів комісією з трудових спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 34-2. С. 109–112.

7. Лазор В.В. Проблеми правового регулювання трудових спорів і конфліктів за умов формування ринкових відносин в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2005. 316 с.

8. Кабанець В.О. Теоретичні аспекти удосконалення розгляду трудових спорів (конфліктів) в Україні : дис. ... канд. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 189 с.

9. Трудові спори та прядок їх розгляду : навчальний посібник / П.А. Бущенко, А.М. Слюсар, Н.М. Швець ; за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків : Нац. Ун-т Юриди. Акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2013. 110 с.

10. Дараганова Н.В. Особливості розгляду індивідуальних трудових спорів у комісії з трудових спорів. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 66–73.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.922:351.811.122(477)
DOI <https://doi.org/10.15421/392181>

Битяк О. В.,

*науковий співробітник наукового сектора конституційного та адміністративного права
Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування*

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНИХ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ

SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF ENSURING ROAD SAFETY, RECORDED IN AUTOMATIC MODE

Наукова стаття присвячена дослідженню питання належного впорядкування суб'єктного складу правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі, і узгодження його правового визначення із загальними юридичними принципами й презумпціями адміністративної відповідальності. У роботі здійснено аналіз національного законодавства й надано висновки щодо доцільності й ефективності законодавчих змін такої сфери в ретроспективі, а саме з моменту запровадження відповідальності власників (співвласників) транспортних засобів до актуального впорядкування категорії осіб, які підлягають відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі. Теоретичні передумови для законодавчого закріплення відповідальності осіб, за якими зареєстровано транспортний засіб, у разі автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху були створені ще у 2008 році й розвивалися поетапно. Безпосереднє запровадження такої відповідальності пов'язане з прийняттям у 2015 році Законів України «Про Національну поліцію» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» (№ 596-VIII). Разом із тим практична реалізація нововведень розпочалася лише 1 червня 2020 року й виразилася в повторному необґрунтованому запровадженні відповідальності власників транспортних засобів, на недопустимості якої наголошував Конституційний суд України в Рішенні від 22 грудня 2010 року. Саме тому в статті зосереджено увагу на необхідності приведення положень Кодексу, які визначають коло суб'єктів порушень правил дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі, у відповідність до Конституції України, Кодексу про адміністративні правопорушення та висновків Конституційного Суду України, а також першочергового дотримання прав осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності за такий вид проступків.

Метою статті є дослідження правового статусу спеціального суб'єкта адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі; виявлення прогалин законодавчого визначення та впорядкування суб'єктного складу правопорушень у цій сфері.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, автоматична фіксація, власники транспортних засобів, презумпція невинуватості, адміністративна відповідальність.

The scientific article is devoted to the study of the issue of proper regulation of the subjective composition of offenses in the field of road safety, recorded automatically, and the harmonization of its legal definition with the general legal principles and presumptions of administrative liability. The article analyzes the national legislation and provides conclusions on the feasibility and effectiveness of legislative changes in this area in retrospect, namely – from the introduction of liability of owners (co-owners) of vehicles to the current regulation of the category of persons liable for traffic offenses, recorded automatically. Theoretical preconditions for legislative consolidation of liability of persons for whom the vehicle is registered, in the case of automatic detection of traffic violations, were created in 2008 and developed in stages. The direct introduction of such responsibility is connected with the adoption in 2015 of the Laws of Ukraine “On the National Police” and “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Regulation of Relations in the Sphere of Road Safety” (№ 596-VIII). At the same time, the practical implementation of innovations began only on June 1, 2020 and was expressed in the repeated unjustified introduction of liability of vehicle owners, the inadmissibility of which was emphasized by the Constitutional Court of Ukraine in the Decision of 22.12.2010. That is why the article focuses on the need to bring the provisions of the Code, which define the range

of subjects of traffic violations, recorded automatically, in accordance with the Constitution of Ukraine, the Code of Administrative Offenses and the conclusions of the CCU, and the primary observance of the rights of persons who are held administratively liable for this type of misdemeanors.

The purpose of the article is to study the legal status of a special subject of administrative offenses in the field of road safety, recorded automatically; identifying gaps in the legislative definition and streamlining of the subjective composition of offenses in this area.

Key words: road safety, automatic fixation, vehicle owners, presumption of innocence, administrative liability.

Оцінку ефективності нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху (далі – ПДР), зафіксовані в автоматичному режимі, у своїх працях надавали такі дослідники, як В.М. Бесчастний, Ю.П. Битяк, В.В. Білоус, А.В. Бурбій, В.В. Введенська, М.Ю. Веселов, В. Горкава, С.М. Гусаров, О.Б. Кишко-Єрлі, Ю.С. Коллер, О.Константий, В.Т. Комзюк, О.О. Кравчук, В.Є. Лук'янчикова, Р.Ю. Молчанов, О.В.Проценко, О.Ю. Салманова, А.В. Філіппов, А.В. Червінчук, В.Ю. Шепітько, Л.В. Шестак та інші. Між тим, незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених проблемним аспектам у цій галузі, існує необхідність детальнішого дослідження та удосконалення низки положень Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) у сфері забезпечення адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі.

Щодо найактуальніших питань, пов'язаних із запровадженням автоматичної фіксації порушень ПДР власниками (співвласниками) транспортних засобів, погляди вітчизняних науковців розділилися. Частина з них вважає, що запровадження засобів автоматичної фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є правомірним та не порушує прав та основоположних свобод вказаної категорії осіб. Такі висновки обґрунтовуються основною метою, яку переслідує держава – забезпеченням безпеки дорожнього руху [1, с. 89].

Інші, навпаки, вважають, що окремі положення КУпАП (які регулюють правовідносини у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) суперечать не тільки загальному змісту принципів юридичної, зокрема адміністративної відповідальності, але і конкретним положенням Конституції України, а також іншим нормам самого Кодексу [2, с. 117].

На нашу ж думку, на початковому етапі становлення адміністративної відповідальності

власників транспортних засобів (юридичних та фізичних осіб) за порушення ПДР, зафіксовані в автоматичному режимі, вирішальним у плані її реалізації стало прийняття 22.12.2010 Рішення КСУ по справі № 1-34/2010 23-рп/2010. Визнаючи положення статті 14-1 та частини 6 статті 258 КУпАП (у редакції від 2008 року) такими, що не відповідають Основному Закону, Конституційний Суд України (далі – КСУ) мотивував своє рішення дією конституційного принципу індивідуалізації юридичної відповідальності (частина друга статті 61 Конституції України); правовою доктриною; положеннями Кодексу (статті 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 27, 30, 31, 32 Загальної та Особливої частин) і своєю правовою позицією, за якою «суб'єктом адміністративної відповідальності є лише фізична особа» (абзац другого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 у справі про відповідальність юридичних осіб) [3].

Тобто, скасовуючи правову норму, яка встановлювала «презумпцію вини» власника (співвласника) транспортного засобу, КСУ, з-поміж іншого, наголосив, що суб'єктом, який підлягає адміністративній відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, є виключно фізична особа.

Саме висновки Конституційного Суду мали би стати теоретичним підґрунтям та визначити подальший вектор розвитку правового регулювання адміністративної відповідальності осіб за порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху у разі їх фіксації працюючими в автоматичному режимі спеціальними технічними засобами. Натомість спроби законодавця подолати прогалини в цій сфері не можна назвати успішними. Повторно запровадивши у 2015 році відповідальність юридичних осіб, нормотворець не врахував не лише правові позиції КСУ, а й положення чинного КУпАП, який вказує як суб'єкт проступку фізичну особу.

Наука адміністративного права однозначної позиції щодо доцільності запровадження відпо-

відальності юридичних осіб не виробила. Більшість науковців у своїх працях суб'єктом адміністративного правопорушення визначають саме фізичну особу (людину), яка досягла на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку й має певні характерні ознаки (загальні, спеціальні) [4, с. 175].

Деякі вчені-адміністративісти, навпаки, вважають існування адміністративної відповідальності юридичних осіб об'єктивною необхідністю та підтримують ідею її нормативно-правового визначення [5, с. 136]. На наш погляд, така позиція передусім має економічні передумови виникнення та є виправданою щодо правопорушень в окремих сферах антимонопольного, податкового, валютного, бюджетного законодавства, захисту прав споживачів тощо.

Але впровадження адміністративної відповідальності юридичних осіб у сферу забезпечення безпеки дорожнього руху має здійснюватися в певному порядку, на підставі процесуальних норм, що регламентують провадження у справі про порушення юридичними особами норм у цій сфері. Водночас законодавець може диференціювати строки притягнення до відповідальності, процедуру застосування заходів впливу до порушників законодавства залежно від особливостей суспільних відносин, які склалися в такій галузі [6].

Тобто, вирішенням проблеми могло би послужити прийняття окремого нормативно-правового акту, який встановлював би відповідальність юридичних осіб у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху й став би органічною частиною законодавства про адміністративну відповідальність. Натомість законодавець урегулював це питання шляхом визначення нового кола осіб, що підлягають відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Змінена диспозиція статті 14-2 КУпАП наразі передбачає, що такими суб'єктами є:

1) відповідальна особа – фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб;

2) належний користувач транспортного засобу (в разі якщо до Єдиного державного реєстру транспортних засобів внесено відомості про належного користувача відповідного транспортного засобу);

3) особа, яка виконує повноваження керівника юридичної особи (якщо в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань відсутні на момент запиту відомості про керівника юридичної особи, за якою зареєстрований транспортний засіб);

4) особа, яка ввезла такий транспортний засіб на територію України (якщо транспортний засіб зареєстровано за межами території України й такий транспортний засіб відповідно до законодавства не підлягає державній реєстрації в Україні) [7].

Між тим під час впорядкування нового суб'єктного складу та внесенні відповідних змін до статті 14-2 КУпАП, стаття 123 Кодексу, яка визначає склади адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, залишилися поза увагою. Примітка статті створює правову невизначеність, адже до теперішнього часу визначає як суб'єкт правопорушення юридичну особу.

Мало того, усуваючи труднощі, пов'язані із притягненням до відповідальності юридичних осіб, не вирішеною законодавець залишив більш нагальну проблему, яка полягає у необґрунтованому встановленні презумпції вини власників транспортних засобів. Чисельні дискусії та розбіжності у поглядах вітчизняних учених із цього приводу зумовлюють необхідність детального дослідження цієї теми.

Так, у підтримку законодавчих нововведень В.М. Бесчастний, В.В. Брянцев, А.В. Червінчук стверджують, що навіть лише факт володіння транспортним засобом породжує певні права та обов'язки осіб, за якими зареєстрований транспортний засіб. Наявність додаткових ознак, характерних для фізичної або юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб вимагає віднесення їх до спеціальних суб'єктів адміністративного правопорушення [8, с. 19].

Натомість, на думку В.О. Горкави, як суб'єкт адміністративного правопорушення у сфері дорожнього руху слід розглядати будь-яку особу, що підлягає відповідальності за передбачені законодавством у сфері дорожнього руху діяння (дії або бездіяльність), пов'язані з порушенням правил, які входять в її встановлені законом або іншим нормативним правовим актом обов'язки у сфері дорожнього руху.

Суб'єктом правопорушень може бути тільки та особа, на яку покладено обов'язок щодо виконання тих чи інших правил, які охоплюються сферою правового регулювання дорожнього руху. Як правило, такими суб'єктами виступають водії транспортних засобів (особи, що керують транспортним засобом), в окремих випадках – пішоходи, пасажери транспортного засобу [9, с. 194–195].

Вважаємо, що така позиція узгоджується із основними засадами, визначеними КУпАП, зокрема: статтею 9, яка характеризує адміністративне правопорушення (проступок) як протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, за яку законом передбачено адміністративну відповідальність; статтею 23, за якою адміністративне стягнення застосовується з метою виховання особи, яка безпосередньо вчинила адміністративне правопорушення; статтею 33, що передбачає індивідуальний характер адміністративної відповідальності; статтею 280, яка встановлює обов'язок органу (посадової особи) щодо повного та всебічного з'ясування обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Тобто нововведенні положення статті 14-2 КУпАП окрім невідповідності Основному Закону вступають у протиріччя і з вищенаведеними нормами статей 23, 33, 280 Кодексу, згідно з якими адміністративне стягнення застосовується індивідуально, з метою виховання насамперед тієї особи, яка вчинила правопорушення, із обов'язковим з'ясуванням, чи винна вона у його вчиненні.

Ми погоджуємося з поглядами А.В. Філіппова із цього приводу, який наголошує на необхідності удосконалення положень чинного КУпАП шляхом визначення гарантій дотримання прав власників транспортних засобів, в першу чергу презумпції невинуватості (для фізичних осіб), під час притягнення їх до відповідальності за порушення ПДР, зафіксовані в автоматичному режимі [10, с. 71].

Всупереч наведеному законодавець пішов зворотнім шляхом та здійснив модифікацію положень статей 33 і 280 КУпАП, які тепер містять виключення, що передбачають особливий (спрощений) порядок розгляду справ про порушення ПДР, зафіксовані в автоматичному режимі, та можливість незастосування положень статті 33 Кодексу. Вказані зміни нівелюють принцип індивідуалізації адміністративної відповідальності, та не можуть вважатися юридич-

но прийнятними, адже прямо порушують інший принцип – рівності перед законом.

Очевидно, що введенням в дію статті 14-2 Кодексу (в чинній редакції), законодавець здійснив підміну понять. Запровадивши нову правову категорію суб'єктів правопорушень у вигляді «відповідальної особи», її сутність залишив незмінно «старою неконституційною» (власників транспортних засобів). Наведене зумовлює необхідність переосмислення визначеного суб'єктного складу правопорушень, зафіксованих в автоматичному режимі, більшою мірою це стосується саме фізичних осіб.

Нововведеним суб'єктом правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі, став також «належний користувач транспортного засобу». «Порядок внесення відомостей про належного користувача транспортного засобу до Єдиного державного реєстру транспортних засобів» (далі – Порядок) містить таке його визначення – це фізична особа, яка на законних підставах користується транспортним засобом, що їй не належить, а також керівник юридичної особи – лізингоодержувача (особа, яка виконує повноваження керівника такої юридичної особи – лізингоодержувача) або працівник, визначений керівником юридичної особи, яка є власником транспортного засобу або отримала в установленний законодавством спосіб право користуватися ним, які в разі внесення щодо них відомостей до Реєстру, відповідно до статті 14-2 КУпАП несуть відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, або за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису).

На наш погляд, зазначений суб'єкт правопорушень є неоднозначним з точки зору доцільності його визначення. З одного боку, «належний користувач транспортного засобу» може стати розв'язанням проблеми необґрунтованого притягнення до відповідальності керівників юридичних осіб, адже їм наразі надана можливість визначення свого працівника, який безпосередньо використовує транспортний засіб як його належний користувач. Також позитивного значення нововведене поняття набуває і у випадках оформлення на фізичну особу нотаріально

посвідченої довіреності на право користування транспортним засобом; користування транспортним засобом на підставі договору оренди (найму, позички), договору фінансового або оперативного лізингу; тимчасового реєстраційного талона. У наведених випадках у разі внесення відомостей про належного користувача транспортного засобу до Єдиного державного реєстру транспортних засобів (далі – ЄДР ТЗ), останній стає потенційним суб'єктом правопорушення, визначеним у статті 14-2 КУпАП. З іншого боку, наведені зміни лише звужують коло ймовірних суб'єктів правопорушення, але не встановлюють у беззаперечній формі особу винну у його вчиненні. Це пояснюється тим, що в разі внесення відомостей про належного користувача до ЄДР ТЗ, як власники транспортних засобів, так і інші особи (на законних підставах) не позбавлені права керування цим транспортом.

Так, пункт 2 Загальної частини «Положень про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами» встановлює, що особи допускаються до керування транспортними засобами за наявності у них національного посвідчення водія України на право керування транспортними засобами відповідної категорії [11]. Тобто, для правомірного керування транспортним засобом особі достатньо посвідчення водія. Спеціальних вимог щодо обов'язкового внесення відомостей до ЄДР ТЗ задля цього чинне законодавство не містить.

Тобто визначений у статті 14-2 КУпАП перелік суб'єктів не є вичерпним, адже поза ним залишаються особи, які на законних підставах керували транспортним засобом у момент правопорушення, але не відповідають жодним із наведених у статті критеріям, тобто не є ані власниками ТЗ, ані користувачами, відомості про яких внесено до ЄДР ТЗ. Мало того, пункт 8 Порядку встановлює, що внесення до Реєстру одночасно відомостей щодо декількох належних користувачів стосовно одного транспортного засобу не допускається. Але поза сумнівом залишається той факт, що кількість осіб, які мають право користуватися транспортним засобом законом не обмежена.

Інакше кажучи, виникає дилема, за якої відповідальних осіб та належних користувачів не можна притягати за зафіксовані в автоматичному режимі порушення ПДР, якщо вони не керува-

ли в момент порушення транспортним засобом, а водіїв, які скоїли порушення ПДР (навіть у разі їх звернення із заявою про визнання факту порушення), не можна притягати за порушення ПДР, зафіксовані в автоматичному режимі, якщо вони не входять до кола суб'єктів правопорушень, визначених статтею 14-2 Кодексу. Вказане ще раз підтверджує недосконалість чинного впорядкування такого кола суб'єктів правопорушення, та необхідність їх визначення без співвідношення з правом власності на транспортний засіб.

Підсумовуючи зазначимо, що як і на початковому етапі впровадження адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, так і в результаті певних змін у правовому регулюванні цього інституту, основна проблема, що полягає в ототожненні суб'єкта такого виду правопорушень із власником транспортного засобу, залишилася невирішеною.

Альтернативний перелік осіб, що підлягають відповідальності, за порушення ПДР, зафіксовані в автоматичному режимі, запропонований у статті 14-2 КУпАП, лише частково виправив проблемні аспекти, викладені в Рішенні КСУ від 22 грудня 2010 року, зокрема в частині неправомірності притягнення до відповідальності юридичних осіб. Тим не менше, повторно запроваджена у статті 14-2 КУпАП презумпція вини власників транспортних засобів суперечить висновкам КСУ. Можливим способом усунення неконституційності цієї норми стало б визначення як суб'єкт порушень ПДР, зафіксованих в автоматичному режимі, водія транспортного засобу, як і в більшості інших складів правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Іншим допустимим варіантом є вдосконалення самого механізму притягнення до адміністративної відповідальності за порушення ПДР, зафіксовані в автоматичному режимі, з дотриманням гарантій забезпечення прав суб'єктів правопорушень, які визначені нормами Конституції та КУпАП.

Крім того, ми не відкидаємо варіант, за якого можливим ефективним способом розв'язання проблеми може стати використання технічних приладів фіксації правопорушення, які б дозволяли здійснювати фіксацію не лише самої події проступку, а й безпосереднього правопорушника, як це відбувається в деяких європейських країнах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Червінчук А.В. Юридичні принципи та правові презумпції адміністративної відповідальності за правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2 (60). С. 82–91.
2. Гусаров С.М., Комзюк А.Т., Салманова О.Ю. Деякі актуальні проблеми реформування інституту адміністративної відповідальності. *Forum Prava*. 2017. № 5. С. 112–119. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2017_5_17.pdf
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) : Рішення Конституційного суду України від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v023p710-10> (дата звернення: 29.06.2021).
4. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
5. Крижановська В.А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 218 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) : Рішення Конституційного суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v007p710-01> (дата звернення: 10.07.2021).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24) : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 21.07.2021).
8. Перспективи впровадження адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі / В.М. Бесчастний, В.В. Брянцев, А.В. Червінчук ; ДЮІ МВС України. Кривий Ріг, 2018. 44 с.
9. Горкава В.О. Адміністративна відповідальність у сфері дорожнього руху: теоретико-правові аспекти. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. 2017. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/43346/2/2017n865_Gorkava_V-Administrative_responsibility_190-197.pdf
10. Філіппов А.В. Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, в контексті прав людини. *Правова держава*. 2016. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Prav_2016_21_13.pdf
11. Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами : Постанова Кабінету Міністрів України від 08 травня 1993 року № 340 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/340-93-%D0%BF> (дата звернення: 13.08.2021).

УДК 342.9 (477)
DOI <https://doi.org/10.15421/392182>

Панова О. О.,
*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-3533-5076*

ЩОДО СВОЄРІДНОСТІ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

REGARDING THE ORIGINALITY OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL MAINTENANCE OF PUBLIC SECURITY

У статті визначено сутність і змістовні складові принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні. Встановлено, що ефективність та дієвість усієї системи принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки залежить від їх закріплення на рівні відповідних нормативно-правових актів (що є гарантією їх законності) та наявності механізму їх реалізації (що є умовою досягнення мети та підставою для оцінки відповідності результатів). Зважаючи на те, що система принципів забезпечення публічної безпеки не закріплена у жодному нормативно-правовому акті, наголошено на важливості розробки проекту Закону України «Про публічну безпеку», в якому має бути наведений вичерпний перелік принципів, що дозволить на належному рівні забезпечити дотримання прав і свобод громадян, законних інтересів суспільства та держави, своєчасно вжити заходи реагування у разі їх порушення. Обґрунтовано, що процес формування сфери забезпечення публічної безпеки в Україні ще остаточно не завершений, найбільш прийнятним підходом буде систематизація принципів за трьома критеріями:

1) загальні принципи, що характеризують приналежність інституту забезпечення публічної безпеки до адміністративно-правової сфери, визначають ключові засади формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки;

2) базові принципи, які розкривають сутність адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки як складової національної безпеки;

3) специфічні принципи, дотримання яких створює необхідні передумови для діяльності суб'єктів забезпечення публічної безпеки.

З'ясовано, що в умовах стрімкого зростання значущості стандартів міжнародної діяльності в процесі забезпечення публічної безпеки зміст принципу «гнучкості» полягає в своєчасному реагуванні суб'єктів забезпечення публічної безпеки на загрози, що можуть мати місце, та реалізації низки заходів щодо адаптації вітчизняних норм права до реалій сьогодення. Наголошено, що захист прав і свобод людини й громадянина залишається пріоритетним завданням будь-якого суб'єкта забезпечення публічної безпеки і розглядається як базисний для всього інституту адміністративного забезпечення.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, публічна безпека, принципи, класифікація, законність, верховенство права.

The article defines the essence and content of the principles of administrative and legal maintenance of public safety in Ukraine. It has been established that the effectiveness and efficiency of the entire system of principles of administrative and legal maintenance of public safety depends on their consolidation at the level of the relevant regulatory legal acts (which guarantee their legality) and the availability of a mechanism for their implementation (which is a condition for achieving the goal and the basis for assessing the compliance of the results). Considering that the system of principles of public safety is not enshrined in any legal acts, it has been emphasized on the importance of developing a draft Law of Ukraine "On Public Safety", which should provide an exhaustive list of principles that will ensure proper observance of rights and freedoms of citizens, the legitimate interests of society and the state, to take timely measures to respond to its violations. It has been substantiated that the process of forming the sphere of ensuring public safety in Ukraine has not yet been finally completed; the most acceptable approach would be to systematize the principles according to three criteria: 1) the general principles that characterize the affiliation of the institution of ensuring public security in the administrative and legal sphere, determine the key principles for the formation and implementation of state policy in the field of ensuring public security; 2) basic principles that reveal the essence of administrative and legal support of public security as a component of national security; 3) specific principles, the observance of which creates the necessary prerequisites for the activities of subjects of public security maintenance. It has been established that in the context of the

rapid growth of the importance of international activity standards in the process of maintenance of public security, the content of the principle of “flexibility” consists in the timely response of public security actors to threats that may occur, and the implementation of a number of measures to adapt domestic legal norms to the here and now realities. It has been noted that the protection of human and civil rights and freedoms remains a priority task for any subject of ensuring public security and is considered as basic for the entire institution of administration.

Key words: *administrative and legal support, public safety, principles, classification, legality, rule of law.*

Постановка проблеми. Становлення української державності відбувається у складні часи не лише для самої країни, а й для світової спільноти. Викликами сьогодення стали: війна на сході країни, пандемія Covid-19, загрози національній безпеці, зниження рівня суспільної моралі, кібератаки, тощо. Не є в цьому випадку винятком і відносини, що виникають під час реалізації безпекової політики держави відповідними правоохоронними органами та громадськими організаціями, зокрема у сфері забезпечення публічної безпеки. Саме стрімкий розвиток суспільства та трансформація всіх сфер життєдіяльності суспільства під вимоги сьогодення, вимагають розвитку, вдосконалення та актуалізації принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні, що за своєї метою повинно зміцнити та виробити дієвий механізм укріпленню національної безпеки держави.

Мета й завдання публікації. Метою даної статті є встановлення сутності й змісту принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні. Досягнення такої мети передбачає виконання наступних завдань: здійснення аналізу підходів учених-правознавців щодо визначення сутності категорій «принципи» та «адміністративно-правове забезпечення»; формування авторського підходу щодо розуміння сутності принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні; визначення змістовного наповнення принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, які заклала фундаментальні теоретико-методологічні засади принципів адміністративно-правового забезпечення необхідно назвати роботи В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, С.С. Алексєєва, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, О.К. Безсмертного, Ю.П. Битяка, С.М. Братуся, І.І. Веремеєнка, Б.М. Габричидзе, О.І. Галагана, І.П. Голосніченка, І.М. Даньшина, Є.В. Доді-

на, О.В. Дяченка, А.І. Єлістратова, Л.В. Ковалюк, А.Т. Комзюка, Б.П. Курашвілі, Б.М. Лазарева, О.Є. Луньова, В.М. Махоніна, Н.Р. Ніжник, В.М. Олійника, В.Ф. Опришка, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.М. Тищенко, Ю.М. Тодики, В.А. Юсупова, О.Ю. Якімова, О.М. Якуби, Ц.А. Ямпольської, О.В. Яценко й інших. Зазначені вчені внесли значний вклад в удосконалення як теоретичних засад формування принципів адміністративно-правового забезпечення, так і фактичної їх реалізації у практичній діяльності відповідних суб'єктів права. Однак, враховуючи проведення реформування правоохоронної сфери та особливого місце публічної безпеки як елементу загальної національної безпеки держави, свого перегляду потребує питання щодо принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про категорію «принципи» слід виходити з двоєдиного підходу, а саме з точки зору етимології даної категорії та окремих думок вчених адміністративістів.

Отже у відповідності до енциклопедичних норм «принципи» (від латів. *principium* – початок, основа) – основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, науки, політичного устрою, правил і норм поведінки, певних видів діяльності [1, с. 229; 2]. Що ж до вчених-адміністративістів, то вони у більшості своєму підтримують думку, що принципи – керівні засади [3, с. 21; 4, с. 63–70; 5].

Виходячи з зазначених позицій, можна стверджувати, що принципи адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки – це сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених керівних вимог (стандартів чи правил), закріплених нормами адміністративного законодавства, яких мають дотримуватися суб'єкти забезпечення публічної безпеки під час організації та здійснення цілеспрямованого організаційного регулятивного засобу впливу на дії окремих громадян, поведінку суспільства, стан і розвиток суспільних процесів у сфе-

рі забезпечення безпеки населення і держави в цілому як елементу національної безпеки України [6, с. 46].

З наведеного визначення залишається не зрозумілим які саме принципи відносяться до «принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки», тому, ми вважаємо за доцільне розглянути існуючі позиції вчених щодо класифікації принципів в адміністративному праві та на їх основі встановити принципи адміністративно-правового забезпечення притаманних сфері публічної безпеки.

Так, Ю.Н. Старілов у своєму «Курсі загального адміністративного права» виділяє конституційні принципи та організаційно-функціональні принципи адміністративного права. До конституційних принципів адміністративного права він відносить: законність; пріоритет прав і свобод людини і громадянина, єдність системи державної влади; поділ законодавчої, виконавчої та судової влади; забезпечення права громадян на участь у державному управлінні; ефективність управління; рівність громадян перед законом; гуманізм. До організаційно-функціональних принципів адміністративного права належать принципи: підконтрольності та підзвітності державних органів і державних службовців; єдності основних вимог, що пред'являються до державного управління; професіоналізму та компетентності державних службовців при здійсненні державного управління; гласності у здійсненні державного управління; відповідальності державних органів за прийняті адміністративні акти (рішення); відповідальності державних службовців за невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків; обов'язкового обліку наукових засад організації державного управління [5, с. 67]. Своєю чергою А.А. Пухтецька здійснила класифікацію принципів адміністративного права наблизивши їх до європейських принципів, зокрема вона виділяє: принцип верховенства права; інституційні принципи: принцип децентралізації; принцип централізації; принцип деконцентрації; принципи діяльності: юридична визначеність; відкритість і прозорість; відповідальність; ефективність та результативність [7, с. 11]. На наш погляд деякі з зазначених принципів вже охоплюються конституційними принципами, що й так є загальноприйнятими

в суспільстві, та не відображають специфіки конкретно заданої сфери.

А.А. Шарая звертає увагу на «подвійність» класифікації принципів адміністративного права, який можна спостерігати у авторів підручника «Адміністративне право» (Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй) [8, с. 175]. Так, зокрема вони зазначають «При характеристиці видів принципів адміністративного права, має йтися, по-перше, про внутрішні закономірності самого права як певного формальнозмістовного юридичного явища, а по-друге – про зовнішні вимоги, що ставляться до організації і функціонування адміністративного права. Формування останнього без потрібного врахування всіх цих закономірностей може призвести до серйозних негативних наслідків» [9, с. 34]. Таким чином, вони у своєму дослідженні виділяють зовнішні та внутрішні принципи адміністративного права, що на наш погляд є доречним у випадку поглибленого вивчення явища та визначення його крізь призму державного управління

З огляду на те, що процес формування сфери забезпечення публічної безпеки в Україні ще остаточно не завершений, найбільш прийнятним підходом буде систематизація принципів за трьома критеріями: 1) загальні принципи, що характеризують приналежність інституту забезпечення публічної безпеки до адміністративно-правової сфери, визначають ключові засади формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки; 2) базові принципи, які розкривають сутність адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки як складової національної безпеки; 3) специфічні принципи, дотримання яких створює необхідні передумови для діяльності суб'єктів забезпечення публічної безпеки [6, с. 50–51].

Отже, в рамках нашого дослідження надамо загальне визначення кожному з виокремлених видів принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки.

1. *Загальні принципи.* Загальні принципи права характеризуються високим рівнем узагальнення й абстракції, що дозволяє в ході правозастосування визначати їхній зміст, правові наслідки та кореспондуючі зобов'язання сторін, що виникають з договірною та звичаєвого права в контексті конкретної справи. Загальні принципи, на

противагу нормам, навіть загальним нормам права, означають, що це не є звичайна норма (в сенсі вказівки чи заборони), а положення, яке підкреслює норму та її пояснює чи надає їй обґрунтування. У разі виникнення суперечностей щодо того, яка норма має бути застосована, вирішення буде залежати від того, який принцип закладено в основу норми і який переважатиме в конкретній справі [10, с. 222]. Орієнтуючись на зазначене визначення, нами до загальних принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки, віднесено: принцип верховенства права, принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, принцип взаємної відповідальності держави і людини, принцип гуманізму і справедливості. На наш погляд, у зв'язку з їх загальною визначеністю та регламентацією на законодавчому рівні, в рамках нашого дослідження, більш детального розгляду даних перелік принципів не потребує.

2. *Базові принципи.* Даній групі принципів повинно бути притаманна сталість в незалежності від умов які складаються у суспільстві, передусім це фактори що відповідають розвитку сфери публічної безпеки та гуртуються на загальних засадах теорії управління. Виходячи з даної тези, до базових принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні слід віднести такі принципи як: гнучкість, комплексність, оптимальність, ефективність, результативність. Серед зазначеної групи принципів виокремлюються принцип «ефективності» та «результативності», адже за внутрішнім змістом направлені на отримання ефекту під час практичної реалізації завдань, що стоять перед суб'єктами забезпечення публічної безпеки. Зокрема, термін «ефективність» походить від латинського “*efficientia*” — виконання, дія, яка в перекладі означає результат, наслідок певних причин дій; ефективний — який дає визначений ефект [11, с. 97]. У сучасному тлумачному словнику української мови термін «ефективний» наводиться у двох значеннях — який дає потрібні результати, наслідки, дає найбільший ефект; який викликає ефект [12, с. 292]. Отже, принцип ефективності адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки направлений на досягнення позитивного результату, або на механізм елементів, який у своїй сукупності повинен призвести до логічного завершеного процесу.

Що ж до принципу «результативності», то під час забезпечення публічної безпеки та порядку засоби, що використовуються та застосовуються повинні відповідати меті та завданням, що стоять перед правозастосовцем, та бути спрямовані заради їх досягнення.

Науковці зазначають, що принцип результативності означає, що під час здійснення будь-яких видів діяльності слід постійно порівнювати витрати, понесені в результаті діяльності, з отриманим результатом. При цьому, результат повинен перевищувати витрати [13]. Саме такий розподіл призведе до найдієвіших наслідків реалізації адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки

3. *Специфічні принципи.* Говорячи про специфічні принципи адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки, слід погодитися з загальною класифікацією спеціальних принципів та поділом їх на правові та організаційні. Ми погоджуємось з думкою О.В. Олійник, який відносить до правових принципів: законність та пріоритет норм міжнародного права над національним законодавством, а до організаційних: об'єктивність; науковий підхід до організації публічної безпеки; комплексність; безперервність забезпечення публічної безпеки; персональна відповідальність; поєднання загальнодержавного й децентралізованого контролю [14, с. 170–172]. Такий розгляд спеціальних принципів адміністративно-правового забезпечення охоплює найважливіші елементи специфіки зазначеної сфери.

Ефективність та дієвість усієї системи принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки залежить від їх закріплення на рівні відповідних нормативно-правових актів (що є гарантією їх законності) та наявності механізму їх реалізації (що є умовою досягнення мети та підставою для оцінки відповідності результатів). Зважаючи на те, що система принципів забезпечення публічної безпеки не закріплена у жодному нормативно-правовому акті, наголошено на важливості розробки проекту Закону України «Про публічну безпеку», в якому має бути наведений вичерпний перелік вказаних принципів, що дозволить на належному рівні забезпечити дотримання прав і свобод громадян, законних інтересів суспільства та держави, своєчасно вжити заходи реагування у разі їх порушення [6, с. 65].

Висновки. Проведений аналіз принципів адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки в Україні дозволяє виокремити ряд особливостей, що вирізняють їх від ряду інших принципів адміністративного права:

– по-перше, використання того чи іншого принципу повинно відповідати умовам, що скла-

лася, наприклад при введенні військового стану чи надзвичайної ситуації, пріоритетними стає використання спеціальних принципів, а ніж загальних;

– по-друге, сфера публічної безпеки як складова національної безпеки повинна базуватися на принципах пріоритетності загальних засад національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Короткий тлумачний словник української мови / за ред. Д.Г. Гринчишина. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Рад. шк., 1988. 320 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Криворучко І.В. Визначення поняття принципів адміністративної процедури в науці державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Державне управління*. 2016. № 1. С. 20–25.
4. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х томах / за заг. ред. В.В. Галунька. Херсон : ХМТ, 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 320 с.
5. Старилів Ю.Н. Курс общего административного права. Москва : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. 728 с.
6. Панова О.О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків : ФОП Панов А.М., 2018. 510 с.
7. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 17 с.
8. Шарая А.А. Класифікація принципів адміністративного права: сучасний погляд в адміністративно-правовій доктрині. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2013. № 1. С. 174–177.
9. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
10. Юхимюк О.М. Роль загальних принципів права у здійсненні судочинства в міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 221–223.
11. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. Т. 30. Москва : Советская энциклопедия, 1978. 616 с.
12. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : Школа, 2006. 1008 с.
13. Садовська І.Б., Божидарнік Т.В., Нагірська К.Є. Бухгалтерський облік : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2013. 688 с.
14. Олійник О.В. Принципи забезпечення інформаційної безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право* / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 18. С. 170–173.

Смерницький Д. В.,
*доктор юридичних наук, старший дослідник,
заступник директора Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ВИДУ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

LEGAL PROVISION OF TECHNICAL REGULATION AS A KIND OF SCIENTIFIC ACTIVITY

У статті розглянуто правове забезпечення сфери технічного регулювання як одного з виду наукової діяльності. Встановлено, що наукова діяльність це – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, проведені з метою одержання наукового, науково-технічного (прикладного) результату визначають як наукову (науково-технічну) роботу основним видом якої є, в тому числі, науково-дослідна робота, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання. Науковий результат, одержаний в процесі прикладних наукових досліджень може бути у формі проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів. Визначено, що в сфері технічного регулювання до нормативно-правових документів відносяться переважно технічні регламенти. Технічний регламент це – нормативно-правовий акт, в якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні адміністративні положення, додержання яких є обов'язковим. До нормативних документів щодо забезпечення технічного регулювання відносять документи, що встановлюють правила, настанови чи характеристики щодо діяльності або її результатів, а саме: національні стандарти та кодекси ustalеної практики, прийняті національним органом стандартизації; стандарти, кодекси ustalеної практики та технічні умови, прийняті підприємствами, установами та організаціями, що здійснюють стандартизацію. Національні стандарти, кодекси ustalеної практики та зміни до них розробляються на основі наукових досягнень, знань і практики. Досліджено, що технічне регулювання, визначене як правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю), можна віднести загалом до виду наукової діяльності в рамках якої розробляються відповідні нормативно-правові акти та нормативні документи.

Ключові слова: *науково-технічна діяльність, науково-дослідна робота, технічні регламенти, стандарти, кодекси ustalеної практики, технічні умови.*

The article considers the legal support of technical regulation as a type of scientific activity. It is established that scientific activity is an intellectual creative activity aimed at obtaining new knowledge and (or) finding ways to apply them, the main types of which are basic and applied research. Scientific research and scientific and technical (experimental) developments conducted in order to obtain scientific, scientific and technical (applied) results are defined as scientific (scientific and technical) work, the main type of which is, including research work, as well as other work related to bringing new scientific and scientific and technical knowledge to the stage of practical use. The scientific result obtained in the process of applied scientific research may be in the form of a draft legal act, regulatory document or scientific and methodological documents. It is determined that in the field of technical regulation the normative-legal documents are mainly technical regulations. A technical regulation is a legal act that defines the characteristics of products or related processes and methods of production, including the relevant administrative provisions, compliance with which is mandatory. Regulatory documents to ensure technical regulation include documents that establish rules, guidelines or characteristics for the activity or its results, namely: national standards and codes of practice adopted by the national standardization body; standards, codes of practice and technical conditions adopted by enterprises, institutions and organizations that carry out standardization. National standards, codes of practice and changes to them are developed on the basis of scientific achievements, knowledge and practice. It is investigated that technical regulation, defined as legal regulation of relations in the field of definition

and fulfillment of obligatory requirements to product characteristics or related processes and production methods, as well as verification of their observance by conformity assessment and / or state market supervision and control non-food products or other types of state supervision (control), can be attributed in general to the type of scientific activity in which the relevant regulations and regulations are developed.

Key words: *scientific and technical activity, research work, technical regulations, standards, codes of established practice, technical conditions.*

Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до науково-технічної продукції здійснюється органами виконавчої влади, іншими державними установами та організаціями згідно зі встановленими правовими нормами щодо організації та правового забезпечення зазначеної сфери суспільних відносин [1, с. 370].

Вимоги до науково-технічної продукції можна поділити на обов'язкові та необов'язкові. Обов'язкові вимоги – це вимоги, які сформовані на основі багаторічного суспільного досвіду щодо експлуатації, використання, застосування певної технічної продукції та її впливу на суспільне життя. До обов'язкових вимог, зазвичай, належать вимоги безпеки стосовно користувача та навколишнього середовища. Також сюди можуть бути віднесені специфічні якості продукції (наприклад військової), які забезпечують її підвищену якість та надійність (тривалий експлуатаційний термін, набута якість протистояти несприятливим умовам експлуатації, економія матеріальних ресурсів та ін.) при використанні.

До не обов'язкових параметрів продукції, але бажаних можна віднести ті параметри, які теж сформувалися завдяки суспільному досвіду щодо використання однотипної продукції за багато років, але ці параметри прямо не пов'язані з безпекою продукції, а лише підвищують якість, технологічність, економію матеріальних та фінансових ресурсів при виготовленні та експлуатації продукції [2, с. 100].

Розглянемо технічне регулювання як складову наукової діяльності та її правове регулювання.

Виникненню сфери технічного регулювання ми передовсім завдячуємо саме правам людини на безпечні та якісні товари та послуги. Тобто ми вважаємо, що зазначена сфера має забезпечуватися та забезпечується державним регулюванням, а точніше – адміністративним правом. Завдяки встановленню адміністративно-правових норм і створюється система технічного регулювання, яка, відповідно, впливає, як наслідок, на госпо-

дарське право, норми якого забезпечують відносини у сфері господарської діяльності, пов'язані з розробленням, виготовленням, випуском та реалізацією продукції та послуг для задоволення споживчого попиту суспільства у відповідній сфері [2, с. 101].

У відповідності до ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» наукова діяльність це – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження [3].

Наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, проведені з метою одержання наукового, науково-технічного (прикладного) результату визначають як наукову (науково-технічну) роботу основним видом якої є, в тому числі, науково-дослідна робота, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання.

Проведення науково-дослідних робіт у загальному регламентується національним стандартом України ДСТУ 3973-2000 «Система розроблення та постановлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення» [4]. Основним завданням, що визначає зміст і характер науково-дослідної роботи, є створення наукових та науково-технічних обґрунтувань на базі ефективних досліджень для прийняття рішень стосовно розроблення стандартів, проектів настанов, нормативних і прогнозно-аналітичних документів.

Науковий результат, одержаний в процесі прикладних наукових досліджень може бути у формі проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів [3].

Отже, проекти нормативно-правових актів, нормативних документів або науково-методичних документів, які створені на базі наукових чи науково-технічних досліджень та мають наукову

складову можуть вважатися науковим результатом. Зазвичай розробка зазначених документів здійснюється в рамках проведення науково-дослідних робіт.

У сфері технічного регулювання до нормативно-правових документів відносяться переважно технічні регламенти.

Технічний регламент згідно ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» це – нормативно-правовий акт, в якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні адміністративні положення, додержання яких є обов'язковим. Він може також включати або виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування чи етикетування в тій мірі, в якій вони застосовуються до продукції, процесу або методу виробництва [5].

До нормативних документів щодо забезпечення технічного регулювання відносять, як визначено Законом України «Про стандартизацію», документи, що встановлюють правила, настанови чи характеристики щодо діяльності або її результатів, а саме: національні стандарти та кодекси ustalеної практики, прийняті національним органом стандартизації; стандарти, кодекси ustalеної практики та технічні умови, прийняті підприємствами, установами та організаціями, що здійснюють стандартизацію [6].

Стандарт визначено як нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Кодекс ustalеної практики це – нормативний документ, що містить рекомендації щодо практик чи процедур проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування або експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів.

А технічні умови – нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено, чи дотримані такі вимоги [6].

Для розробки зазначених нормативних документів в сфері технічного регулювання створюються технічні комітети стандартизації, які

є відповідно до ст. 15 Закону України «Про стандартизацію» формою співробітництва заінтересованих юридичних та фізичних осіб з метою організації і виконання робіт з міжнародної, регіональної, національної стандартизації у визначених сферах діяльності та за закріпленими об'єктами стандартизації. До роботи в технічних комітетах стандартизації залучаються представники наукових установ та навчальних закладів, науково-технічних та інженерних товариств (спілок), провідні науковці і фахівці.

Національні стандарти, кодекси ustalеної практики та зміни до них розробляються на основі наукових досягнень, знань і практики. А Національний орган стандартизації організовує та координує діяльність з проведення перевірки національних стандартів та кодексів ustalеної практики на відповідність рівню розвитку науки і техніки.

В той же час національний стандарт та кодекс ustalеної практики можуть розроблятися на продукцію, що є об'єктом стандартизації та одночасно об'єктом інтелектуальної або промислової власності, якщо Національний орган стандартизації отримав дозвіл від власника прав на продукцію в установленому законом порядку [6].

Як зазначає М.М.Пархоменко, стандартизація та сертифікація є специфічними засобами регулювання господарської діяльності й водночас складовими національної системи технічного регулювання [7, с. 19].

Отже, технічне регулювання, яке у відповідності до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [5] визначено як правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю), можна віднести загалом до виду наукової діяльності в рамках якої розробляються відповідні нормативно-правові акти та нормативні документи.

Крім того, на наш погляд, технічне регулювання було більш правильно віднести до науково-технічної діяльності, яка спрямована на одержання і використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем,

основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки [3], результатом якої теж можуть бути проекти нормативно-правових актів, нормативних документів або науково-методичних документів тощо.

Правове забезпечення технічного регулювання як виду науково-технічної діяльності регламентується законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3], «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [5],

«Про стандартизацію» [6], «Про метрологію та метрологічну діяльність» [8], іншими нормативно-правовими актами.

Також, відповідно до Угоди про технічні бар'єри в торгівлі Світової організації торгівлі [9] та прагнення України до членства в Європейському Союзі необхідно у стислі терміни привести вітчизняні нормативно-правові акти й нормативні документи у сфері технічного регулювання у відповідність до європейського законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смерницький Д.В. Адміністративно-правове регулювання науково-технічної діяльності в Україні : дис. ... док. юрид. наук. : 12.00.07. Київ, 2020. 636 с.
2. Смерницький Д.В. Обов'язкові вимоги до науково-технічної продукції: адміністративно-правове регулювання. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 1 (volume 2). С. 100–104.
3. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.
4. ДСТУ 3973-2000. Система розроблення та постановлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення: Національний стандарт України.
5. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 14. Ст. 96.
6. Про стандартизацію : Закон України від 5 червня 2014 р. № 1315-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 31. Ст. 1058.
7. Пархоменко М.М. Господарсько-правові засоби забезпечення якості продукції в Україні. *Економіка та право*. 2009. № 2. С. 19–24.
8. Про метрологію та метрологічну діяльність : Закон України від 5 червня 2014 р. № 1314-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 30. Ст. 1008.
9. Про технічні бар'єри в торгівлі Світової організації торгівлі : Угода ТБТ СОТ від 15 квітня 1994 року. Документ 981_008.

Ткачук Н. В.,

*аспірант кафедри адміністративного права та процесу Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗАКРИТТЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК НАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОПУСТИМОСТІ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

CLOSURE OF CASSATION PROCEEDINGS AS A CONSEQUENCE OF VIOLATION OF THE RULES OF ADMISSIBILITY OF A CASSATION APPEAL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

У статті визначено, що закриття касаційного провадження є особливим різновидом завершення судового розгляду адміністративної справи, який полягає у визначенні нових обставин, що суттєво змінюють ті, які існували на момент відкриття касаційного провадження і були підставою для прийняття касаційної скарги до розгляду. Аналіз правозастосовчої практики дав можливість виявити недоліки правового регулювання закриття касаційного провадження, що негативно впливає на допустимість касаційної скарги та доступ особи до правосуддя, способи усунення яких спробуємо віднайти у цьому дослідженні.

Метою статті є визначення особливостей правозастосування щодо закриття касаційного провадження.

Під час написання статті автором застосовано сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, які забезпечили комплексне, системне дослідження та отримання достовірних результатів його здійснення, а саме: діалектичний метод, метод систематизації, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи, а також техніко-юридичний метод.

У статті доведено, що обставини, які є підставами для закриття касаційного провадження, повинні перевірятись на етапі вирішення питання про відкриття касаційного провадження, а включення їх до підстав для закриття касаційного провадження є додатковим механізмом застосування до скарги касаційних фільтрів. Зроблено висновок, що існування такого механізму виправдано тим, що значна частина касаційних фільтрів стосуються змістовного аспекту касаційної скарги, а тому не завжди можуть бути ефективно застосовані до відкриття касаційного провадження. Саме підготовка справи до судового розгляду передбачає детальне дослідження її змісту судом, а тому наявність механізму застосування касаційних фільтрів також і після прийняття касаційної скарги до провадження є виправданим засобом фільтрації касаційних скарг.

За результатами дослідження судової практики прийняття рішень про закриття касаційного провадження було виявлено певні прогалини в законодавстві, які запропоновано заповнити відповідними нормами, що повинно покращити ефективність процесу визначення допустимості касаційної скарги, зокрема розширити перелік вимог до касаційної скарги та наслідків їх недотримання, доповнити підстави для закриття касаційного провадження.

Ключові слова: *касаційна скарга, касаційне провадження, закриття провадження, допустимість касаційної скарги, доступ до суду, суд касаційної інстанції.*

The article is stipulated, that the closure of cassation proceedings is a special kind of completion of the administrative proceedings, which identify new circumstances that significantly change those that existed at the time of the opening of cassation proceedings, and were the basis for accepting the cassation appeal for consideration. The analysis of law enforcement practice made it possible to identify imperfections in the legal regulation of the closure of cassation proceedings, which negatively affects the admissibility of the cassation appeal and the person's access to justice, ways to eliminate which we'll try to find in this research.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of law enforcement in closing cassation proceedings.

Writing the article, the author used a set of general scientific and special legal methods of intellection, which provided a comprehensive, systematic study and obtaining reliable results of its implementation, namely: the dialectical method, the method of systematization, comparative law and formal law methods, as well as the technical law method.

The article proves that the circumstances that are the grounds for closing the cassation proceedings should be checked at the stage of resolving the issue of initiating cassation proceedings, and their inclusion in the grounds for closing the cassation proceedings is an additional mechanism for applying cassation filters to the complaint. It is concluded that the existence of such a mechanism is justified by the fact that much of the cassation filters relate to the substantive aspect of

the cassation appeal, therefore, they cannot always be effectively applied to the opening of cassation proceedings. The preparation of the case for trial involves a detailed examination of its content by the court, and therefore the presence of a mechanism for the application of cassation filters also after the acceptance of the cassation appeal for proceedings, is a justified means of filtering cassation appeals.

According to the results of the study of judicial practice of decision-making of the closure of cassation proceedings, some gaps in the legislation were identified, which are proposed to be filled with appropriate norms, which should improve the efficiency of the process of resolving the issue of admissibility of the cassation appeal, in particular, to expand the list of requirements to the cassation appeal and the consequences of their non-compliance, to supplement the grounds for closing the cassation proceedings.

Key words: *cassation appeal, cassation proceedings, closure of proceedings, admissibility of cassation appeal, access to the court, court of cassation.*

Постановка проблеми. Закриття касаційного провадження є особливим різновидом завершення судового розгляду адміністративної справи, який полягає у визначенні нових обставин, що суттєво змінюють ті, які існували на момент відкриття касаційного провадження і були підставою для прийняття касаційної скарги до розгляду. Закриття провадження охоплює випадки, коли судом було допущено процесуальну помилку та невірно визначено підстави для відкриття провадження або ж відбулися зміни у правозастосовній практиці, які виключили подальшу доцільність касаційного провадження.

Закриття касаційного провадження відзначається тим, що касаційний розгляд припиняється після проходження скаргою касаційних фільтрів саме на підставі їх повторного застосування. Аналіз правозастосовчої практики дав можливість виявити недоліки правового регулювання закриття касаційного провадження, що негативно впливає на допустимість касаційної скарги та доступ особи до правосуддя, способи усунення яких спробуємо віднайти у цьому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дає підстави для висновку, що обрана тема є малодослідженою. Окремі аспекти процедури касаційного оскарження вивчали такі науковці, як В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, Р.О. Куйбіда, Р.С. Мельник, О.М. Пасенюк, однак саме закриття касаційного провадження залишилось практично поза увагою науковців.

Метою цього дослідження є визначення особливостей правозастосування щодо закриття касаційного провадження.

До завдань дослідження відносимо: визначення особливостей застосування правових норм, що встановлюють підстави для закриття касаційного провадження, визначення недоліків такого правозастосування та розроблення пропо-

зицій щодо їх усунення; оцінка впливу касаційних фільтрів на допустимість касаційної скарги після відкриття касаційного провадження.

Виклад основного матеріалу. Підстави для закриття касаційного провадження визначені ч. 1 ст. 339 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), а саме: 1) відмова від касаційної скарги особи, яка її подавала; 2) підписання скарги особою, яка не мала відповідних повноважень; 3) відсутність у особи, яка не була учасником провадження в адміністративній справі, права на касаційне оскарження; 4) наявність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, або відступлення від викладеного раніше висновку, та врахування його судом апеляційної інстанції при постановленні рішення; 5) висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скаржник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними [1].

Більшість із зазначених обставин повинні перевірятись на етапі вирішення питання про відкриття касаційного провадження, а включення їх до підстав для закриття касаційного провадження є додатковим механізмом застосування до скарги касаційних фільтрів. Його існування, на нашу думку, виправдано тим, що значна частина касаційних фільтрів стосуються змістовного аспекту касаційної скарги, а тому не завжди можуть бути ефективно застосовані до відкриття касаційного провадження. Натомість саме підготовка справи до судового розгляду передбачає детальне дослідження її змісту судом, а тому наявність механізму застосування касаційних фільтрів також і після прийняття касаційної скарги до провадження є виправданим засобом фільтрації касаційних скарг.

Аналіз судової практики з вирішення питань про закриття касаційного провадження на підставі поданого скаргником клопотання про відмову від касаційної скарги дозволив виділити суб'єктів звернення до суду касаційної інстанції із клопотанням про закриття касаційного провадження. Так, суб'єктом звернення із клопотанням про відмову від касаційної скарги, що має наслідком закриття касаційного провадження, є виключно скаргник, щодо подання клопотання про закриття касаційного провадження із інших підстав, визначених ч. 1 ст. 339 КАС України, то кодекс не визначає, хто має право продавати відповідне клопотання, рівно як і не містить обмеження для суду приймати таке рішення за власною ініціативою.

Розглядаючи клопотання про закриття касаційного провадження, доводи якого не знаходять свого підтвердження, Касаційний адміністративний суд не просто формально відмовляє суб'єкту його подання в задоволенні такого клопотання, але й обґрунтовує свою позицію по суті заявлених підстав для закриття провадження. Непоодинокими є випадки обґрунтування клопотань про закриття касаційного провадження, поданих процесуальними опонентами скаргника, недоведеністю підстав для касаційного провадження (наприклад, у справі 580/5238/20 позивач подав клопотання про закриття провадження, у якому зіслався на недоведеність відповідачем наявності виняткових обставин для перегляду рішень судів першої та апеляційної інстанцій у справі незначної складності при поданні касаційної скарги). Незважаючи на те, що касаційний суд перевіряє наявність підстав для касаційного оскарження та мотивує своє рішення в ухвалі про відкриття касаційного провадження, судом повторно було приведено доводи щодо наявності підстав для касаційного перегляду рішень судів попередніх інстанцій та відмовлено в задоволенні клопотання (ухвала від 10 вересня 2021 року) [2]. Зазначений підхід, можливо, не зовсім відповідає вимогам процесуальної економії, але є необхідним та доцільним з точки зору перевірки допустимості касаційної скарги та єдності судової практики.

Наступною підставою для закриття касаційного провадження є встановлення, що касаційну скаргу не підписано, подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатнос-

ті, або підписано особою, яка не має права її підписувати. Підписання касаційної скарги є одним із касаційних фільтрів, що повинні бути застосовані до касаційної скарги перед прийняттям рішення про відкриття касаційного провадження. Водночас якщо такі фільтри не були дієвими на відповідній стадії, то повторне їх застосування є підставою для закриття касаційного провадження.

У одній із справ Касаційний адміністративний суд, перевіряючи правильність застосування такого фільтру, як підписання скарги уповноваженою особою під час прийняття рішення про відкриття касаційного провадження, відмовив у його закритті. Так, не погоджуючись із доводами відповідача у справі про поновлення на посаді в органах Міністерства внутрішніх справ України, позивач зазначив, що касаційна скарга від імені відповідача підписана не уповноваженою особою. Суд, відмовляючи в задоволенні клопотання про закриття касаційного провадження, аргументував свою позицію стосовно наявності повноважень у представника органу влади – Міністерства внутрішніх справ України на вчинення відповідних дій. Окрім того, суд зазначив, що вимоги щодо форми та змісту касаційної скарги, зокрема підписання касаційної скарги уповноваженою особою відповідача, перевірені Верховним Судом під час відкриття касаційного провадження, у зв'язку з чим відсутні правові підстави для закриття касаційного провадження [3]. Отже, суд підтверджує, що при вирішенні питання про закриття касаційного провадження з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 339 КАС України, відбувається по суті повторне застосування касаційних фільтрів, однак у дослідженій справі воно як під час відкриття касаційного провадження, так і під час перевірки доводів щодо підстав його закриття було ефективним.

Існують випадки, як, наприклад, у справі № 340/341/19, провадження № К/9901/21436/19, коли касаційне провадження було відкрито за скаргою, що взагалі не підписана, саме тому важливим є наявність процесуальних механізмів виправлення судом упущених ним же недоліків при дослідженні поданих до суду документів. У зазначеній справі суд, застосувавши п. 2 ч. 1 ст. 339 КАС України, закриття касаційного провадження [4]. Отже, аналіз практики правозас-

тосування п. 2 ч. 1 ст. 339 КАС України свідчить про те, що визначений нею механізм є важливим інструментом для виправлення помилок, допущених на етапі перевірки допустимості касаційної скарги. Цей механізм може застосовуватись як за ініціативою учасника процесу, так і самостійно судом, коли недоліки касаційної скарги не були виявлені на етапі вирішення питання про прийняття її судом до провадження.

Пункт 3 ч. 1 ст. 339 КАС України визначає підставу для закриття касаційного провадження – відсутність у особи-скаржника, яка підставою для подання скарги вказала вирішення судом першої чи апеляційної інстанції питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, відповідного права на оскарження у зв'язку з встановленням, що судовим рішенням питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки не вирішувалося. По суті зазначений аспект стосується наявності в особи права на касаційне оскарження судових рішень, а отже, повинен перевірятись на етапі вирішення питання про відкриття касаційного провадження. Саме тому, на нашу думку, подання касаційної скарги особою, яка не мала такого права, повинно бути підставою для її повернення, у зв'язку із чим ч. 5 ст. 332 КАС України слід доповнити пунктом 1-1 такого змісту: «Касаційна скарга не приймається до розгляду і повертається суддею-доповідачем також, якщо: ... 1.1) касаційна скарга подана особою, яка не мала права на її подання».

У практиці Верховного Суду утвердилась правова позиція, вперше висловлена у постанові від 24 червня 2008 року у справі № 2/164-35/246, відповідно до якої судові рішення є таким, що прийняте про права та обов'язки особи, яка не була залучена до участі у справі, якщо в мотивувальній частині рішення містяться висновки суду про права та обов'язки цієї особи, або у резолютивній частині рішення суд прямо вказав про права та обов'язки таких осіб. У такому випадку рішення порушує не лише матеріальні права осіб, не залучених до участі у справі, а й їх процесуальні права, що витікають із сформульованого в пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод положення про право кожного на справедливий судовий розгляд при визначенні його цивільних прав і обов'язків [5]. Отже, для того щоб вирішити, чи наділена особа, що не брала участі

в розгляді справи, правом подання касаційної скарги, необхідно детально дослідити зміст оскаржуваних рішень, а також проаналізувати змістовну частину касаційної скарги, а не лише її формальну сторону. Водночас вирішення змістовних питань, на перший погляд, може не відповідати по суті такому формальному етапу касаційного провадження, як вирішення питання про відкриття касаційного провадження.

У контексті досліджуваного питання варто також звернути увагу на ухвалу у справі № 826/7249/18 від 26 квітня 2021 року, якою Верховний Суд залишив без руху касаційну скаргу, надавши скаржнику час на усунення недоліків. Недоліком скарги стало незазначення скаржником, яким чином оскаржувані ним рішення судів першої та апеляційної інстанції вплинули на його обов'язки, незазначення взаємозв'язку між правами та обов'язками одного з учасників провадження та скаржником [6]. На нашу думку, така позиція суду є дещо спірною, оскільки підставою для залишення касаційної скарги без руху є її оформлення всупереч вимог, встановлених ст. 330 КАС України, що визначено в ч. 2 ст. 332 КАС України. Натомість ст. 330 КАС України не містить жодного положення про необхідність обґрунтування наявності в особи, яка не брала участі в розгляді справи, права на касаційне оскарження прийнятих рішень. Саме тому формальні підстави все ж відсутні для залишення касаційної скарги без руху, а наслідком дослідження судом такої скарги мало б бути прийняття рішення про відмову у відкритті касаційного провадження. Більше того, у справі № 826/7249/18, вирішуючи питання про допустимість касаційної скарги, замість зазначення висновку про недоведеність наявності в особи права на касаційне оскарження, суд досить детально описав, чого саме «не вистачило» йому в аргументації скаржника для відкриття провадження у справі, чим, на нашу суб'єктивну думку, порушив принцип змагальності.

Водночас проаналізована справа виявила ще одну прогалину процесуального законодавства, що стосується вимог до касаційної скарги, визначених статтею 330 КАС України. Так, вважаємо, що процесуальний закон повинен містити вимогу щодо обґрунтування особою, яка не брала участі у справі, в касаційній скарзі наявності у неї права на касаційне оскарження рішень судів попередніх

інстанцій у зв'язку з вирішенням ними питання про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки такої особи.

Наступною підставою для закриття касаційного провадження є виявлення після відкриття касаційного провадження факту, що Верховним Судом було викладено правовий висновок щодо питання застосування норми права в подібних правовідносинах (відсутність якого була підставою для касаційного оскарження) або було викладено висновок про відступлення від свого висновку щодо застосування норми права (а власне необхідність відступлення була підставою для касаційного оскарження) за умови, що суд апеляційної інстанції переглянув судове рішення відповідно до такого висновку (п. 4 ч. 1 ст. 339 КАС України).

Варто зазначити, що з-поміж іншого підставами для касаційного оскарження рішень судів першої та апеляційної інстанцій є відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права або обґрунтованість скаргником необхідності відступлення від висновку Верховного Суду щодо застосування норми права, який суд апеляційної інстанції застосував при прийнятті рішення (п. 2, 3 ч. 4 ст. 328 КАС України).

Тобто якщо на момент відкриття касаційного провадження відповідного висновку чи рішення про відступлення від висновку не було прийнято, то суд касаційної інстанції зобов'язаний таку скаргу розглянути по суті, незалежно від того, що в подальшому відповідний висновок чи відступлення від висновку могло бути здійснено Верховним Судом.

Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд, розглядаючи касаційну скаргу у справі № 600/998/20-а. У вказаній справі касаційна скарга була подана з підстави відсутності правового висновку щодо питання застосування норм права у подібних правовідносинах. Після відкриття касаційного провадження та до розгляду скарги по суті такий висновок було прийнято, однак суд відмовив у закритті касаційного провадження, зазначивши таке: зі змісту процесуального закону можна висувати, що касаційне провадження підлягає закриттю у випадку, якщо до його відкриття Верховний Суд у своїй постанові вже викладав відповідний висновок. Своєю чергою, викладення такого висновку піс-

ля відкриття касаційного провадження не утворює підстав для його подальшого закриття [7].

Із зазначеною позицією Суду погоджуємося з огляду на формулювання процесуального закону, однак якщо виходити із принципу процесуальної економії, то можна дійти дещо інших висновків.

Так, якщо суд апеляційної інстанції дійшов правильних правових висновків, які в подальшому підтвердив Верховний Суд у викладеному висновку про застосування норми права, то відсутня доцільність для перегляду такого рішення в касаційному порядку, оскільки суд касаційної інстанції не може прийняти іншого рішення, окрім як залишити в силі рішення апеляційного суду та відмовити в задоволенні скарги.

Таким чином, на момент подання касаційної скарги висновок Верховного Суду про застосування норми права був відсутній. Після подання касаційної скарги Верховний Суд прийняв висновок про застосування права, і судом було з'ясовано, що саме таку позицію сформулював суд апеляційної інстанції при вирішенні справи, рішення якого оскаржує скаргник, і за таких обставин доцільно закривати касаційне провадження. Аналогічно із відступленням від правової позиції, якщо апеляційний суд у своєму рішенні відступив від висновку, викладеному у рішенні Верховного Суду, а згодом Верховний Суд дійшов аналогічних висновків та вирішив правову проблему у спосіб відступлення від свого висновку, то доцільності в подальшому розгляді такого касаційного провадження немає.

Останньою підставою для закриття касаційного провадження є з'ясування судом після відкриття провадження у справі тієї обставини, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скаргник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними – п. 5 ч. 1 ст. 339 КАС України. Зазначена підстава для закриття провадження застосовується за умови, якщо касаційне провадження було відкрито на підставі застосування судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні норми права без урахування висновку Верховного Суду, тобто на підставі п. 1 ч. 4 ст. 328 КАС України [1].

Варто відмітити, що при вирішенні питання про відкриття провадження у справі детального

дослідження потребує як сама скарга, так і матеріали справи, оскільки із однієї лише скарги не завжди можливо встановити дійсний характер спірних правовідносин та мотиви прийнятих судами першої та апеляційної інстанції рішень.

Зазначений висновок підтверджується позицією Верховного Суду, що обов'язковими умовами під час оскарження судових рішень на підставі п. 1 ч. 4 ст. 328 КАС України є зазначення в касаційній скарзі: 1) норми матеріального права, яку неправильно застосовано судами; 2) постанови Верховного Суду і який саме висновок щодо застосування цієї ж норми у ній викладено; 3) висновку судів, який суперечить позиції Верховного Суду; 4) в чому полягає подібність правовідносин у справах (у якій викладено висновок Верховного Суду і у якій подається касаційна скарга) [8]. Не маючи усіх матеріалів справи, практично неможливо дійти висновку про подібність правовідносин, оскільки такий висновок робиться не на загальній конструкції справи, схемі спірних правовідносин, а на детальних обставинах їх виникнення, зміни чи припинення, умовах, що впливали на такі правовідносини, характері поведінки суб'єктів правовідносин, що зі змісту самої лише скарги достовірно визначити неможливо.

Як зазначає Верховний Суд, подібність правовідносин означає, зокрема, тотожність суб'єктного складу учасників відносин, об'єкта та предмета правового регулювання, а також умов застосування правових норм (зокрема часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин). Зміст правовідносин із метою з'ясування їх подібності в різних рішеннях суду (судів) визначається обставинами кожної конкретної справи. При цьому обставини, які формують зміст правовідносин і впливають на застосування норм матеріального права та оцінку судами їх сукупності, не можна вважати подібністю правовідносин [8]. Основним критерієм, без якого неможливо встановити подібність правовідносин, є змістовний (права й обов'язки суб'єктів) [9]. Із зазначеного підходу слідує, що суди першої та апеляційної інстанції повинні встановити ряд фактів та обставин справи для того, аби в подальшому була можливість установити їх тотожність із іншою справою. Якщо ж певні обставини не встановлені попередніми судами, навіть якщо вони мали

місце, Верховний Суд не може їх враховувати в оцінці тотожності правовідносин та вирішенні питання про закриття касаційного провадження.

Узагальнюючи **ВИСНОВКИ** в межах цього дослідження особливості закриття касаційного провадження в контексті забезпечення допустимості касаційної скарги та ураховуючи інші підстави її обмеження, можемо визначити методику визначення допустимості касаційної скарги:

Першим етапом методики є дослідження касаційної скарги на предмет дотримання вимог процесуального закону щодо: 1) оскаржуваності рішення (рішень) суду (судів) попередньої інстанції, на які подано скаргу (зокрема, чи не подана скарга на рішення, передбачене ч. 5 ст. 328 КАС України – перелік судових рішень, що не підлягають касаційному оскарженню); 2) наявності у суб'єкта подання касаційної скарги права на її подання (ч. 1, 6 ст. 328 КАС України); 3) дотримання вимог процесуального закону щодо формальних критеріїв допустимості касаційної скарги (ст. 330 КАС України); 4) дотримання вимог процесуального закону щодо строку подання касаційної скарги (ст. 329 КАС України).

До другого етапу методики визначення допустимості касаційної скарги відносяться: 1) перевірка підстав для залишення касаційної скарги без руху (ч. 2, 3 ст. 332 КАС України); 2) перевірка підстав для повернення касаційної скарги (ч. 5 ст. 332 КАС України); 3) перевірка підстав для відмови у відкритті касаційного провадження (ч. 1-3,5 ст. 333 КАС України).

Третій етап методики визначення допустимості касаційної скарги полягає в дослідженні змістовних характеристик касаційної скарги та підстав її подання (ч. 4 ст. 328 КАС України), а саме: 1) дослідження змісту скарги та доданих до неї матеріалів; дослідження змісту рішень судів першої та апеляційної інстанції; 2) визначення суті спірних правовідносин, виокремлення їх суб'єкта, об'єкта та місту; 3) встановлення, чи мало місце при розгляді справи судом (судами) попередньої (попередніх) інстанцій неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права; 4) виокремлення підстави відкриття касаційного провадження. Якщо касаційна скарга була подана з була подана з однієї чи декількох підстав, визначених п. 1-3 ч. 4 ст. 328 КАС України, то необ-

хідно встановити: 1) чи викладався висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах; 2) чи був такий висновок застосований судом апеляційної інстанції під час перегляду рішення суду першої інстанції; 3) чи є підстави для відступлення від такого висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Узагальнюючи викладене, можемо дійти висновку, що закриття касаційного провадження, як і відмова у його відкритті, є найсуворішим за правовими наслідками рішенням, яке може прийняти суд за результатами оцінки допустимості касаційної скарги.

Визначений КАС України порядок вирішення питання про закриття касаційного провадження свідчить про необхідність глибокого змістовного

аналізу судом не лише самої касаційної скарги, але й матеріалів справи, які на етапі вирішення судом питання про відкриття касаційного провадження були у суду відсутні. Під час вирішення питання про закриття касаційного провадження фактично відбувається повторне застосування окремих касаційних фільтрів, що здійснюється з метою перевірки прийнятого під час відкриття касаційного провадження рішення про допустимість касаційної скарги.

Під час дослідження зазначеного питання було виявлено певні прогалини в законодавстві, які запропоновано заповнити відповідними нормами, що, на нашу думку, покращать ефективність процесу визначення допустимості касаційної скарги, розширити перелік вимог до касаційної скарги та наслідків їх недотримання, доповнити підстави для закриття касаційного провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.10.2021).
2. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 10.09.2021 року у справі № 580/5238/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521689> (дата звернення: 15.10.2021).
3. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 03.11.2020 року у справі № 826/12793/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92601653> (дата звернення: 15.10.2021).
4. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 11.11.2020 року у справі № 340/341/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92810828> (дата звернення: 15.10.2021).
5. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 24.06.2008 року у справі № 2/164-35/246. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/2738662> (дата звернення: 15.10.2021).
6. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 26.04.2021 року у справі № 826/7249/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96592012> (дата звернення: 15.10.2021).
7. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 16.09.2021 року у справі № 600/998/20-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99686927> (дата звернення: 15.10.2021).
8. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 04.10.2021 року у справі № 0840/2700/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100079271> (дата звернення 15.10.2021).
9. Ухвала Касаційного адміністративного суду від 28.09.2021 року у справі № 360/3464/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99976998> (дата звернення 15.10.2021).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.15421/392185>

Гончарук В. Л.,
старший науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-9627-9530

ВІДМЕЖУВАННЯ МІНІМІЗАЦІЇ (ОПТИМІЗАЦІЇ) ПОДАТКІВ ВІД ПРЕДИКАТНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СИСТЕМІ ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНИ

DISTINCTION OF MINIMIZATION (OPTIMIZATION) OF TAXES FROM PREDICATE CRIMINAL OFFENCES IN THE TAXATION SYSTEM OF UKRAINE

У статті аргументується доцільність розгляду питання про відмежування правомірної поведінки від предикатних кримінальних правопорушень з ухилення від виконання юридичних обов'язків у системі оподаткування України, які вчиняються в рамках здійснення законної господарської діяльності. Акцентується на тому, що на економіку держави завдавати негативного впливу можуть також вчинки, здійснені в спосіб, не заборонений нормами законодавства, які визначаються через категорію «мінімізація (оптимізація) податків». Відстоюється позиція, що ухилення та оптимізація за ознакою свідомого й цілеспрямованого діяння збігаються за метою – знизити податкове зобов'язання, однак саме під час ухилення особа свідомо обирає такий спосіб досягнення мети, щодо якого є пряма норма кримінально-правової заборони, і бажає настання суспільно небезпечних наслідків. Розкрито наукові положення про суб'єктивну сторону поведінки особи в разі зменшення податкового навантаження за виокремленими групами методів і способів податкового планування. Сформульовано авторське бачення щодо відмінних рис зазначених вище груп і способів за ознакою суб'єктивної сторони.

Метою дослідження виступає вироблення авторського наукового підходу до відмежування мінімізації (оптимізації) податків від предикатних кримінальних правопорушень у системі оподаткування України.

Зроблено висновок про те, що під час порівняння груп методів і способів зменшення сплати податкових зобов'язань слід враховувати, що саме в умислі втілюється усвідомлення фактичного характеру дій та їх соціального значення, тобто міри шкідливого впливу на суспільні відносини. За інтелектуальною складовою частиною умислу під час здійснення протиправних дій усвідомлення суспільної небезпечності вчиненого відбувається опосередковано через розуміння суспільної небезпеки дій із невиконання або неналежного виконання свого юридичного обов'язку. За вольовою складовою частиною умислу його предметом є не лише суспільно небезпечні дії, але й зумовлені ними відповідні негативні наслідки. Волевиявлення із застосування законних і незаконних способів і засобів досягнення мети щодо зменшення податкового навантаження мають цілеспрямований, однак різновекторний характер. За умови кваліфікації дій, спрямованих на зменшення податкового навантаження, слід враховувати, що ті чи інші волевиявлення перебувають у причинному зв'язку з психічними процесами, що відбуваються в її свідомості, а тому відмежування мінімізації (оптимізації) податків від предикатних кримінальних правопорушень у системі оподаткування України відбувається за ознакою суб'єктивної сторони.

Ключові слова: мінімізація, ухилення, предикат, розмежування, кваліфікація.

The article argues the expediency of considering the issue of distinguishing lawful conduct from predicate criminal offenses of evasion of legal obligations in the taxation system of Ukraine, which are committed in the framework of lawful economic activity. Emphasis is placed on the fact that the state's economy can be negatively affected by acts committed in a manner not prohibited by law and are determined through the category of "minimization (optimization) of taxes". It is argued that evasion and optimization on the basis of conscious and purposeful action coincide with the goal – to reduce the tax liability, and at the same time when evading a person consciously finds a way to achieve the goal for which there is a direct rule of criminal prohibition and wants socially dangerous consequences. Scientific provisions on the subjective side of a person's behavior in reducing the tax burden by selected groups of methods and techniques

of tax planning are revealed. There is emphasized the author's approach for distinguishing features of underlined previously groups and methods by the subjective side of activity.

The purpose of the study is to develop an author's scientific approach to the separation of minimization (optimization) of taxes from predicate criminal offenses in the taxation system of Ukraine.

It is concluded that when comparing groups of methods and ways to reduce the payment of tax liabilities should be borne in mind that it is the intent embodies the awareness of the actual nature of actions and awareness of their social significance, i.e. the degree of harmful effects on public relations. According to the intellectual component of intent in the commission of illegal acts, awareness of the public danger of the perpetrator occurs indirectly through the understanding of the public danger of acts of non-performance or improper performance of their legal duty. According to the volitional component of intent, its subject is not only socially dangerous actions, but also the corresponding negative consequences caused by them. The expression of will to use legal and illegal methods and means to achieve the goal of reducing the tax burden are purposeful, but different in nature. When qualifying actions aimed at reducing the tax burden should be borne in mind that certain expressions of will are causally related to mental processes occurring in her mind, and therefore the separation of minimization (optimization) of taxes from predicate criminal offenses in the taxation system of Ukraine a sign of the subjective side.

Key words: *minimization, evasion, predicate, distinction, qualification.*

Вступ. Як правило, кримінальні правопорушення, котрі передують легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, вчиняються під виглядом законної підприємницької діяльності, що дозволяє винним приховувати ухилення від виконання юридичних обов'язків в системі оподаткування України й отримувати незаконну економічну вигоду. Зазначені вище випадки використання інструментів цивільного законодавства значно ускладнюють можливості кваліфікації дій, які наносять шкоду охоронюваному законом суспільним інтересам, і, зрештою, застосовування норм Кримінального кодексу України для притягнення до відповідальності за їх вчинення.

Разом із тим норми кримінально-правової заборони щодо вказаної групи злочинів мають враховувати зазначені вище явища, а їх недоліки створюють умови до настання негативних наслідків для економіки держави. Зазначене, на нашу думку, вимагає вироблення підходів до розмежування злочинних і незлочинних дій, які вчиняються в системі оподаткування держави.

Проблематиці кваліфікації зазначених вище діянь були присвячені праці таких вчених у галузі Кримінального права України, як В.І. Антипов, Д.А. Ашин, М.І. Бадзан, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, М.І. Будзана, Л.П. Брич, Г.В. Галочка, Д.В. Каменський, В.М. Киричко, В.В. Кухаря, М.І. Мельника, А.М. Новицький, Ю.В. Оніщик, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, М.І. Ховранюк, О.О. Чаричанський і багатьох інших. Однак більшість фахівців, досліджуючи теоретичні й прикладні аспекти кваліфікації предикатних кримінальних правопорушень, лишили

поза увагою вироблення підходу до відмежування злочинної від незлочинної поведінки в системі оподаткування України, котрі передують легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом.

Постановка завдання. Метою статті є формування авторського підходу до відмежування незлочинної поведінки від предикатного злочину на основі аналізу співвідношення суб'єктивної сторони дій із мінімізації (оптимізації) податків і кримінальних правопорушень у системі оподаткування України, що передують легалізації.

Результати дослідження. Предикатні кримінальні правопорушення як умовна конструкція суспільно-небезпечних дій, за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність, як відомо, не лише враховуються, але й мають вирішальне значення в процесі кваліфікації злочинних дій, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом. А оскільки такі дії спрямовані на отримання незаконної економічної вигоди та, як правило, вчиняються в рамках здійснення законної господарської діяльності, варто сформулювати підхід до відмежування злочинної від законної в цій сфері діяльності саме для досягнення ефективності в кримінально-правовій протидії цьому негативному явищу.

Розв'язуючи це питання, слід зазначити, що є різні способи незаконного отримання такої вигоди, однак, якщо досліджувати саме ті випадки, коли незаконні доходи отримуються шляхом використанням цивільно-правових відносин, які, до речі, також застосовуються для маскуванню джерел їх походження, варто зосередити

увагу на правопорушеннях у сфері господарської діяльності, котрі передували (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом.

Таку множинність криміналізованих дій, на нашу думку, умовно можна виділити залежно від об'єкту посягання – економіка держави в цілому й господарська діяльність зокрема, бо зазначені кримінальні правопорушення, в першу чергу, наносять шкоду саме їм.

Настання негативних наслідків у такій сфері в більшості випадків пов'язується з недотриманням коштів до бюджету саме через ухилення від сплати податків та обов'язкових платежів. Унаслідок вчинення таких дій винна особа приховує доходи від контролюючих інстанцій, не сплачує необхідні відрахування до бюджету й обертає економічну вигоду на свою або користь інших осіб. Зазначені протиправні вчинки, як правило, посягають на систему оподаткування та розглядаються як злочинні саме через суттєвий рівень негативного впливу на охоронювані законом суспільні інтереси.

Окрім зазначених вище дій на господарську діяльність та економіку держави можуть завдати негативного впливу вчинки здійснені в спосіб, який заборонений нормами адміністративного законодавства, й тим самим складатимуть окремий вид деліктної поведінки. Мало того, не сплата необхідних відрахувань до бюджету може буди здійснена й у незаборонений законодавством спосіб.

У контексті законодавчого регулювання протидії зазначеним вище суспільно небезпечним явищам, які призводять до недоотримання бюджетом надходжень, як відомо, в теорії оподаткування розрізняють такі дефініції як «ухилення від оподаткування» та «мінімізація податків» (податкова оптимізація). Вважаємо, що остання категорія описує незаборонені законом способи зменшення суми податкових платежів.

Аналогічного висновку дійшов Д.В. Каменський, який, досліджуючи особливості відмежування цих понять, цілком правильно визначив суть податкової оптимізації, вказавши на те, що вона охоплює саме правомірні дії учасника податкових відносин, які не викликають несприятливих наслідків для платника податку (донарахування податків, накладення фінансових санкцій, нарахування пені, притягнення до кримінальної відповідальності) і під якою

слід розуміти зменшення розміру податкового зобов'язання шляхом цілеспрямованих правомірних дій платника податку, що містять повне використання всіх наданих законодавством пільг, податкових звільнень та інших законних переваг [1, с. 176].

За результатами проведеного аналізу законодавства США автор також вказав на те, що відмежування податкової оптимізації від податкових злочинів за федеральним законодавством відбувається за ознакою умислу, тобто суб'єктивного ставлення платника до виконання вимог податкового закону [1, с. 178]. На нашу думку, такий підхід є правильним і таким, що відповідає доктринальному підходу вітчизняного законодавства.

Однак Д.В. Каменський вважає, що різницю між ухиленням та оптимізацією за ознакою свідомого й цілеспрямованого діяння з метою заниження податкового зобов'язання встановити неможливо, оскільки обидва види податкової поведінки відповідають цій вимозі. На його думку, для їх розмежування слід виходити зі ступеню відвертості й достовірності свідчень платника податків, а також з урахуванням того, чи стали дії платника результатом порушення відомого йому юридичного обов'язку [1, с. 178].

Уважаємо наведену вище сентенцію дискусійною, оскільки Д.В. Каменський у своїй аргументації підкресливши, що ухилення та оптимізація за ознакою свідомого й цілеспрямованого діяння співпадають за метою – знизити податкове зобов'язання, на нашу думку, лишив поза увагою те, що на відміну від оптимізації під час ухилення особа свідомо обриває такий спосіб досягнення мети, щодо якого є пряма норма кримінально-правової заборони та бажає настання суспільно небезпечних наслідків. Тобто умислом особи охоплюється не лише отримання прибутку, на що вказав Д.В. Каменський, чи зменшення податкового навантаження, а й конкретні суспільно небезпечні дії, які призводять до негативних наслідків для економіки держави.

У своїх міркуваннях ми виходимо з того, що, по-перше, умисел, як форма вини, є обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, яка визначає його психологічний зміст і є необхідною умовою кримінальної відповідальності [2]; по-друге, під час вчинення злочинного діяння свідомістю особи найбільш повно

та адекватно охоплюються всі фактичні обставини щодо характеру вчинюваних ним дій та їх суспільно небезпечних наслідків, до яких вони призводять; по-третє, саме така форми вини характеризує наявність волі особи, спрямованої на досягнення в незаконний спосіб чітко визначеної мети, а також настання передбачуваних нею суспільно небезпечних наслідків.

Доречним також буде зазначити, що всі існуючі способи зменшення податкового навантаження, як правило, умовно зводяться до трьох груп методів та способів податкового планування [3, с. 197–202; 4, с. 97; 5, с. 90].

До першої групи, так званих «чорних схем», належить поведінка особи, яка передбачає вчинення саме умисних дій, що призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах. Такі дії кваліфікуються як кримінальні правопорушення, закріплені статтями 212 і 212-1 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [6].

З другою групою, так званими «сірими схемами», пов'язуються дії, щодо яких не видається за можливе з'ясувати дійсний психологічний зміст його поведінки, об'єктивним наслідком якої стало зниження сум, належних до сплати в бюджети чи цільові фонди. З'ясовуючи цей проблемний аспект, А.М. Новицький визначив їх як такі, що свідомо чи несвідомо порушують податкове законодавство, а за вчинення таких дій настає адміністративна й фінансова відповідальність [7, с. 25–26]. Підтримуємо зазначену позицію науковця, однак зазначимо, що такий висновок буде правильним за умови, коли спричинені негативні наслідки від таких дій за рівнем суспільної небезпеки не є кримінальними правопорушеннями.

Третя група методів і способів зменшення сплати податкових зобов'язань, так звані «білі схеми», вчиняються в чинному правовому полі [3, с. 197–202], у тому числі допускають використання упущень в законодавстві й інших підходів до порядку оподаткування тієї чи іншої господарської операції (застосування податкових пільг, розміщення суб'єкта господарювання в спеціальних економічних зонах, застосування офшорів тощо) [5, с. 90]. На нашу думку, вони уособлюють таку поведінку особи, котра є результатом належного інтелектуального ставлення та усвідомленого спрямування розумових

і фізичних зусиль на досягнення мети в межах чинного правового поля.

Як бачимо, вчинення всіх цих дій є свідомими для особи, а їх психологічний зміст, тобто усвідомлення фактичного характеру й суспільної значущості, вольове ставлення до них, мотиви й мета, якими керується особа під час вчинення цих дій, складають суб'єктивну сторону поведінки.

У вітчизняній теорії кримінального права сформована усталена думка про те, що саме ця ознака складу злочинного діяння має вирішальне значення не лише для правильної кваліфікації вчинку й визначення підстав до кримінальної відповідальності, у тому числі й для відмежування злочинів від інших правопорушень і встановлення ступеня суспільної небезпечності діяння і особи, що його вчинила під час призначення покарання [8].

Для порівняння зазначених вище груп дій, слід зазначити, що законодавець у диспозиціях статей 212 і 212-1 ККУ безпосередньо вказує на умисну форму вини. Такий законодавчий підхід зумовлений тим, що особа, завідомо знаючи про злочинний характер своєї дії, усвідомлює її суспільну небезпеку, передбачає відповідні негативні наслідки та бажає їх настання.

Л.П. Брич, досліджуючи проблемні аспекти розмежування складів злочинів та відмежування складів злочинів від складів адміністративних правопорушень, вказала на наявність у них спільних ознак [9]. Авторка досить слушно зазначила, що, по-перше, лише вони є такими законодавчими конструкціями, котрі закріплюють вичерпний перелік моделей деліктної поведінки, а по-друге, законодавчі моделі кримінально-каранної та переслідуваної в адміністративному порядку поведінки є елементами єдиної міжгалузевої системи законодавчих моделей деліктної поведінки [9, с. 134–135]. Ми підтримуємо наведену тезу, адже дійсно вони, у порівнянні з іншими правопорушеннями, мають чітку формалізовану структуру, що не є притаманним іншим.

Утім, у контексті розглядуваного аспекту Л.П. Брич хоча слушно звернула увагу на складність та важливість розмежування їх складів у ході кримінально-правової кваліфікації, проте відповіді з приводу зазначеного не надала, лише вказавши на доцільність дотримання принципу системності в правотворчості задля

усунення колізій в галузевому законодавстві під час формалізації протиправної поведінки [9, с.135]. На нашу думку, вчинення особою дій, які належать до «сірих схем» методів і способів зменшення сплати податкових зобов'язань, за своєю суб'єктивною стороною також вказують на умисну форму вини. Той факт, що реалізація таких дій тягне за собою адміністративну відповідальність, дає підстави вважати, що рівень їх суспільної небезпеки нижчий від кримінально караних. Відповідно, особа під час умисного вчинення своїх дій зважає на їх рівень суспільної небезпеки, що також слід враховувати під час кваліфікації як кримінальних, так і адміністративних правопорушень для їх розмежування, а також відмежування від інших видів деліктної поведінки та незлочинних дій.

Тому, у контексті розглядуваного аспекту, також слід звернути увагу на те, що для розмежування чорних і сірих схем зменшення податкового навантаження, на наш погляд, слід враховувати суб'єктивну сторону діяння щодо рівня суспільної небезпеки вчинків, котрі призводять до негативних наслідків.

Під час порівняння зазначених вище груп методів і способів зменшення сплати податкових зобов'язань саме за суб'єктивною стороною слід враховувати також і те, що саме в умислі втілюється усвідомлення фактичного характеру таких дій та усвідомлення їх соціального значення, тобто міра шкідливого впливу на суспільні відносини.

Як зазначає О.О.Чаричанський, інтелектуальні й вольові моменти умислу завжди сповнені предметного змісту, при чому перші визначають його зміст й полягають в усвідомленні особою фактичних ознак власного вчинку, які взагалі характеризують його об'єкт, предмет, об'єктивну сторону та, як наслідок – суспільну небезпечність та протиправність, другі ж – його спрямованість, і в цілому опосередковуються конкретною дією, а не суспільно небезпечними наслідками такої дії [10, с. 136–137]. Погоджуємось із думкою автора.

Під час здійснення протиправних дій, спрямованих на зменшення сплати податкових зобов'язань, зокрема за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність, у тому числі адміністративна й фінансова, поведінка особи відбиває негативний характер ставлення

до охоронюваних законом суспільних інтересів. Під час умисних дій, що призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, у свідомості особи відбиваються предмети та явища об'єктивного світу, а також зв'язки між ними. Тому в такому випадку, обираючи такий спосіб поведінки, особа усвідомлює об'єктивне середовище сфери господарської діяльності, яке є передумовою вчинення тих чи інших дій. Відповідно, особа усвідомлює, що вона свідомо обраним протиправним способом поведінки заподіює шкоду суспільним відносинам, що складаються з приводу дотримання норм податкового законодавства у сфері господарської діяльності щодо формування дохідної частини державного й місцевого бюджетів, а також державних цільових фондів [2, с. 644]. Як наслідок, вона усвідомлює, що цим порушуються норми і правила стосовно нормального функціонування сфері господарської діяльності в цілому. Слід зазначити, що таке психологічне ставлення опосередковується усвідомленням особою того факту, що вона неналежно виконує або не виконує взагалі встановлені нормами законодавства обов'язки щодо сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, котрі входять до системи оподаткування, і тим, що самим заподіюється певна шкода фінансово-економічним інтересам держави.

Слід дійти висновку, що обираючи протиправні способи зменшення податкового навантаження, зокрема чорні й сірі схеми, особа усвідомлює конкретні суспільно-небезпечні властивості своїх вчинків.

Реалізуючи так звані білі схеми, особа обирає незаборонені законом способи поведінки у сфері господарської діяльності, у тому числі використовує недоліки законодавства щодо формування дохідної частини державного та місцевого бюджетів, а також державних цільових фондів. Як наслідок, вона усвідомлює, що цим вона не порушує норми й правила стосовно нормального функціонування сфері господарської діяльності в цілому. За умови, якщо особа не вводить в оману (не імітує законну діяльність) і не приховує своїми діями допущені порушення юридичного обв'язку, її психологічне ставлення опосередковується усвідомленням того факту, що обрана схема податкового планування прямо

не заборонена законом, відповідно, вона належно виконує обов'язки платника податків і не заподіює шкоди фінансово-економічним інтересам держави. Саме тому вказані вище дії особи, хоча й за формальними ознаками, з однієї сторони, є способом отримання економічної вигоди, а з іншої, – дозволяють зменшити суми обов'язкових платежів, кваліфікуються як правомірні.

Тож у контексті порівняльного аналізу інтелектуальної складової частини умислу особи, поведінка якої спрямована на зменшення сплати податкових зобов'язань, вважаємо, що під час вчинення протиправних дій усвідомлення суспільної небезпечності вчиненого відбувається опосередковано через розуміння суспільної небезпеки не виконання або неналежного виконання своїх обов'язків зі сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, котрі входять до системи оподаткування.

Вольовий момент умислу, як і інтелектуальний, є складовою частиною психологічного акту поведінки та оцінюючи його, варто навести думку О.О. Чаричанського, котрий вказав на відмінність вольового моменту психологічного акту та вольового моменту умислу як форми вини [10, с. 141]. Автор дійшов цілком правильного висновку про те, що якщо вольовий момент психологічного акту відтворює практичну сторону свідомості взагалі й зумовлює прагнення особи вчинити ту чи іншу дію, то вольовий момент умислу припускає бажання або свідоме припущення саме злочинних наслідків вчиненого [10, с. 141].

Аналізуючи умисні дії, які призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, слід виходити з того, що такі дії кваліфікуються як кримінальні правопорушення з матеріальним складом, закріплені статтями 212 і 212-1 ККУ. Відповідно, для аналізу суб'єктивної сторони зазначених вище кримінальних правопорушень, вольовий момент умислу набуває принципового значення, адже саме ним охоплюється момент передбачення наслідків та дає можливість визначити чи бажала особа їх настання.

У вольовому акті поведінки, спрямованої на злочинне ухилення від виконання обов'язки із сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, котрі входять до системи оподаткування, відбувається попередній процес розмірковування, який, на за висновками О.О. Чаричанського,

містить усвідомлення спонукань, урахування наслідків дії, прийняття рішення, зародження намірів реалізувати рішення, а також планування його реалізації [10, с. 141–142]. Підтримуємо зазначену позицію.

Таким чином, бажання зменшити податкове навантаження в незаконний спосіб є виваженим результатом розумової діяльності особи, згідно з яким особа ігнорує законні та обирає протиправні способи й засоби, зокрема кримінально-карані, за допомогою яких цю мету можна досягти. Тож з урахуванням зазначеної характеристики вольового моменту умислу, слід констатувати, що його предметом є не лише суспільно небезпечні дії, але й зумовлені ними відповідні негативні наслідки.

Відповідно, обираючи законні способи й засоби досягнення визначеної мети зі зменшення податкового – мінімізацію податків, відповідні акти поведінки також є послідовним результатом реалізації свідомо прийнятого рішення та подальшого практичного його втілення.

На нашу думку, очевидне те, що волевиявлення із застосування законних та незаконних способів і засобів досягнення мети щодо зменшення податкового навантаження мають цілеспрямований, однак різновекторний характер. Тому, реалізуючи так звані чорні схеми зменшення податкового навантаження (ухилення від сплати обов'язкових платежів, у тому числі внесків), зокрема не сплачуючи необхідні відрахування до бюджету й обертаючи економічну вигоду на свою або користь інших осіб, особа не може не бажати вчинення цих дій, які є предикатними кримінальними правопорушеннями, а також настання спричинених ними негативних наслідків, адже такі волевиявлення перебувають у причинному зв'язку з психічними процесами, що відбуваються в її свідомості.

Висновки. Проаналізувавши суб'єктивну сторону дій зі зменшення податкового навантаження, можливо зазначити, що саме ця ознака дозволяє відмежувати незлочинну поведінку від кримінальних правопорушень, котрі передують легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом.

Зазначені волевиявлення перебувають у причинному зв'язку з психічними процесами, що відбуваються у свідомості особи, тому як мінімізація (оптимізація) податків, так і предикатні

кримінальні правопорушення в системі оподаткування України, є результатом свідомого вибору поведінки, у тому числі й щодо використання інструментів цивільного законодавства для ухилення від виконання юридичного обов'язку та отримання незаконної економічної вигоди.

На підставі теоретичного узагальнення вітчизняних доктринальних підходів науки кримінального права про вину як суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, застосувавши метод аналогії, вважаємо за можливе зазначити, що суб'єктивна сторона особи під час мінімізації (оптимізації) податків також характеризує психічне ставлення особи як до вчиненого нею діяння, так і його наслідків. Однак зазначене ставлення буде протилежним

злочинному в системі оподаткування України й полягатиме в тому, що, по-перше, особа усвідомлює межі правомірності характеру поведінки, не вводить в оману шляхом імітації законної діяльності й не приховує своїми діями допущені порушення юридичного обов'язку; по-друге, передбачає та бажає настання наслідків у вигляді зменшення сум обов'язкових платежів і веснів саме від таких дій, котрі не заборонені законодавством; по-третє, психологічне ставлення опосередковується усвідомленням того факту, що обрана схема податкового планування прямо не заборонена законом, відповідно, вона належно виконує обов'язки платника податків і не заподіює шкоди фінансово-економічним інтересам держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каменський Д.В. Податкова оптимізація та податкове ухилення у США: особливості відмежування. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 176–180.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Ховранюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
3. Антипов В.І. Співвідношення податкового планування та ухилення від сплати податків. *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. Сер.: Економіка, право*. 2008. № 2 (41). С. 197–202.
4. Оніщик Ю.В. Податкове планування і ухилення від сплати податків : сутність понять. *Мінімізація сплати податків : економіко-правовий аспект* : матеріали науково-практичного круглого столу. 2009. С. 95–98. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/415/1/373_IR.pdf (дата звернення: 05.08.2021).
5. Новицький А.М. Мінімізація, оптимізація, ухилення від оподаткування – поняття та відмінності дефініцій. *Мінімізація сплати податків : економіко-правовий аспект* : матеріали науково-практичного круглого столу. 2009. С. 90–94. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/415/1/373_IR.pdf (дата звернення: 01.08.2021).
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III (у редакції від 08 серпня 2021 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1447> (дата звернення: 12.08.2021).
7. Методи виявлення схем мінімізації податків та ухилення від оподаткування під час контрольно-перевірочної роботи, правильність їх документування та шляхи руйнування : звіт про НДР у 2 частинах. Ч. 1 / Науково-дослідний центр з проблем оподаткування Національного університету державної податкової служби України ; керіви. А.М. Новицький ; викон. : Л.Л. Тарангул, В.В. Лисенко та ін. Ірпінь, 2010. 282 с.
8. Уголовное право Украины: Общ. часть : учебник / под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. Харьков : Право, 1998. С. 126–127.
9. Брич Л.П. Середовище здійснення розмежування складів злочинів та відмежування складів злочинів від складів адміністративних правопорушень. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 2. С. 132–137.
10. Чаричанський О.О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08. Харків, 2004. 205 с.

Мирошниченко Ю. М.,
*кандидат юридичних наук,
суддя Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області
ORCID: 0000-0002-9114-1495*

СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ СУДОМ СИТУАЦІЇ «ЗАЯВА ОБВИНУВАЧЕНОГО ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАБОРОНЕНИХ МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ»

METHODS OF SOLUTION BY THE COURT OF THE SITUATION “STATEMENT OF THE ACCUSED ABOUT THE APPLICATION OF PROHIBITED METHODS OF INVESTIGATION”

У пропонованій статті розглядаються варіанти розв'язання судом ситуацій, пов'язаних із заявами підсудних про застосування недозволених методів досудового слідства, що суттєво ускладнює судове провадження. Констатуються факти тортур в українській поліції, на які неодноразово вказував Європейський суд із прав людини, наголошуючи на системності проблем, що має в своїй основі це ганебне явище. Водночас відзначається, що нерідко захист вдається до тактики подання таких заяв без достатніх підстав, маючи на меті в одних випадках підірвати довіру до результатів досудового розслідування, в інших – максимально затягнути судове провадження, тиснучи таким чином на суд, який всіяко намагається уникнути надмірної тривалості кримінального провадження. З огляду на це важливим науково-практичним завданням є, з одного боку, вдосконалення процесуальних механізмів, що унеможливають використання відомостей, одержаних у такий спосіб, а з іншого, а з іншого, – розроблення криміналістичних алгоритмів перевірки судом подібних заяв з метою належної оцінки наданих стороною обвинувачення доказів і водночас запобігання протидії встановленню істини шляхом дискредитації доказової бази по справі.

У результаті проведеного дослідження автор доходить висновку про те, що в кожній конкретній ситуації суд повинен оцінити обґрунтованість заяви сторони захисту про застосування до обвинуваченого заборонених методів слідства, щоб вирішити, чи є вона небезпідставною і лише в разі позитивної відповіді на це питання вимагати від компетентних органів проведення офіційного розслідування та очікувати його результатів, якщо від них залежить висновок суду щодо допустимості ключових доказів у справі. У такому випадку суд уникне невинного затягування розгляду справи, інакше його тривалість буде залежати від оперативності розслідування безпідставної заяви підсудного. Разом із тим наявність постанови органу досудового розслідування про закриття провадження за заявою підозрюваного (обвинуваченого) про його катування правоохоронцями не є для суду визначальною та не звільняє його від обов'язку перевірити доступними йому процесуальними засобами зазначені в ній відомості й навести свої висновки щодо них у підсумковому рішенні по справі.

Ключові слова: криміналістика, судова методика, протидія судовому провадженню, заборонені методи розслідування.

The proposed article considers options for the court to resolve situations related to the defendants' statements about the use of unauthorized methods of pretrial investigation, which significantly complicates the proceedings. The facts of torture in the Ukrainian police are stated, which have been repeatedly pointed out by the European Court of Human Rights, emphasizing the systemic nature of the problems, which is based on this shameful phenomenon. At the same time, it is noted that the defense often uses tactics to file such statements without sufficient grounds, aiming in some cases to undermine the credibility of the results of pretrial investigation, in others – to prolong the proceedings as much as possible, thus putting pressure on the court proceedings. In view of this, there are improvements in the procedural mechanisms that make it impossible to use the information obtained in this way, and on the other hand to develop algorithms for the court to verify such statements in order to properly assess the evidence provided by the prosecution and at the same time prevent are determined by the actual task of the sciences of the criminal cycle.

As a result of the study, the author concludes that in each case the court must assess the validity of the defense's statement on the application of prohibited methods of investigation to the accused to decide whether it is unfounded and only in the case of a positive answer to the competent authorities to conduct a formal investigation and expect its results if the court's decision on the admissibility of key evidence in the case depends on them. In this case, the court will avoid unjustified

delay in the case, otherwise its duration will depend on the efficiency of the investigation of the unfounded statement of the defendant. However, the presence of a decision of the pretrial investigation body to close the proceedings on the application of the suspect (accused) of his torture by law enforcement is not decisive for the court and does not release him from the obligation to check the information available to him and give his conclusions final decision on the case.

Key words: *criminalistics, judicial methodics, counteraction to court proceedings, prohibited methods of investigation.*

Постановка проблеми. Правило за яким процесуальне рішення не можуть ґрунтуватися на фактичних даних, отриманих незаконним шляхом, вимагає від суду пильної уваги до заяв осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, про самообмову внаслідок застосування недозволених методів слідства. З огляду на це актуальним завданням наук кримінального циклу є з одного боку удосконалення процесуальних механізмів, що унеможливають використання відомостей, одержаних у такий спосіб, а з іншого – розроблення криміналістичних алгоритмів перевірки судом подібних заяв з метою належної оцінки наданих стороною обвинувачення доказів і водночас запобігання протидії встановленню істини шляхом дискредитації доказової бази по справі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні періоди розвитку криміналістики форми протидії розслідуванню кримінальних правопорушень та способи її подолання досліджувалися В.П. Бахіним, Р.С. Белкіним, П.Д. Біленчуком, А.М. Васильєвим, І.Ф. Герасимовим, А.В. Дуловим, С.Ф. Здоровком, Г.О. Зоріним, Н.С. Карповим, В.П. Корж, Є.Д. Лук'янчиковим, В.К. Лисиченком, О.Р. Ратіновим, Р.Л. Степанюком, В.Ю. Шепітьком, Р.М. Шехавцовим, Б.В. Щуром, М.П. Яблоковим та іншими вітчизняними й закордонні криміналістами, завдяки зусиллям яких ця проблематика є достатньо вивченою. Натомість питання протидії судовому провадженню, поки не отримала такої уваги з боку представників криміналістичної науки. У такій області можна відзначити лише окремі праці, серед авторів яких Ш.В. Аутлев, Е.У. Бабаєва, М.Й. Вільгушинський, О.В. Головіна, П.І. Зінченко, І.І. Когутич, Г.М. Меретуков, Р.В. Мудрецький.

Метою дослідження, результати якого наводяться у пропонованій статті, було напрацювання раціональних підходів до розв'язання судом ситуацій, пов'язаних із заявою сторони захисту про застосування до особи недозволених методів досудового слідства як фактором, що суттєво ускладнює судове провадження.

Виклад основного матеріалу. Формування методики судового розгляду кримінальних справ вимагає створення науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій по боротьбі з протистоянням встановленню істини в кримінальному провадженні. Протидія судовому розгляду визначається як навмисна діяльність зацікавлених осіб, здійснювана при проведенні (підготовці) судових засідань в рамках конкретної кримінальної справи у формі дії або бездіяльності, спрямована на перешкоджання законній діяльності суду і сторін по встановленню обставин, які є предметом судового розгляду, а також ухваленню на їх основі законних та обґрунтованих процесуальних рішень [1, с. 230].

Поширеною формою протидії судовому розгляду кримінальних справ є відмова обвинувачених від показань, даних на досудовому слідстві, а також зміну ними показань з посиланням на самообмовлення чи обмовлення співучасників внаслідок фізичного впливу, психологічного тиску тощо. Показовими в цьому сенсі є результати дослідження Б.В. Щура, за даними якого в 42% проаналізованих справ про злочини, вчинені організованими злочинними групами, підсудні під час судового розгляду намагалися змінити показання, звинувачуючи органи досудового розслідування у застосовуванні заходів незаконного примусу [2, с. 77].

Звісно, нерозумно заперечувати відсутність у правоохоронних органах практики катування осіб, запідозрених у вчиненні кримінальних правопорушень. На факти тортур в українській поліції неодноразово вказував Європейський суд з прав людини, наголошуючи на системності проблем, що має в своїй основі це ганебне явище [3]. Проте, нерідко захист вдається до тактики подання таких заяв без достатніх підстав, маючи на меті в одних випадках підірвати довіру до результатів досудового розслідування, в інших – максимально затягнути судове провадження, тиснучи таким чином на суд, який всіляко намагається уникнути надмірної тривалості кримінального провадження, або керується інтересами обвинуваченого, безпосередньо не

пов'язаними з розглядуваною справою (бажанням відстрочити ухвалення остаточного рішення, довше залишатися в СІЗО тощо).

З огляду на це можливі такі загальні ситуації:

– підозрюваний скаржився на застосування до нього незаконних методів слідства на стадії досудового провадження й наведені ним відомості внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

– заява підозрюваного не була предметом окремого розслідування під час досудового провадження;

– обвинувачений в ході судового провадження вперше заявив про застосування до нього правоохоронцями тортур. У двох останніх ситуаціях судді, як правило, повідомляють про відповідну заяву органи ДБР задля перевірки її обґрунтованості слідчим шляхом і очікують за його наслідками відповідного процесуального рішення. Однак, на наш погляд, це не завжди виправдано й ось чому.

Щоразу, розглядаючи скаргу стосовно катування, Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) наголошує на тому, що коли особа висуває небезпідставну скаргу про жорстоке поводження з нею з боку органу досудового розслідування, яке було таким, що порушує статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, це повідомлення вимагає проведення ефективного офіційного розслідування, спроможного забезпечити встановлення та покарання винних осіб [4]. За такої умови Суд неодноразово зазначав, що твердження про погане поводження повинні бути підкріплені належними доказами. Водночас Суд керується критерієм доведення «поза розумним сумнівом». Таке доведення може впливати із сукупності ознак чи неспростованих презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою [5].

Тож при оцінці ефективності розслідування заяви про застосування катування суд має перевірити чи містять його матеріали переконливі докази того, яким чином підозрюваному були спричинені тілесні пошкодження. В одній з таких справ ЄСПЛ, приміром, взяв до уваги медичні докази, показання заявника, той факт, що його забирали з камери для розмов зі слідчим, не забезпечуючи при цьому присутності свідків і процесуальних гарантій, той факт, що він зізнався у вчиненні злочину в останній день

строку арешту, а також відсутність правдоподібного альтернативного пояснення стосовно походження його тілесних ушкоджень і на цій підставі констатував, що сукупність наведених обставин породжує обґрунтовану підозру щодо ймовірності завдання цих ушкоджень працівниками органу розслідування [6].

Таким чином, обов'язок національних органів проводити офіційне розслідування в таких випадках виникає лише за умови подання «небезпідставної скарги», що буде такою у разі, якщо, наприклад: не було проведено медичного обстеження підозрюваного, незважаючи на офіційне звернення його захисника з таким клопотанням наступного дня після стверджуваних подій [7]; в особи, яка під час затримання правоохоронними органами була цілком здорова, при звільненні виявлено тілесні ушкодження [6]; лікарем медико-санітарної частини слідчого ізолятора (далі – СІЗО) в особи після переведення з ізолятора тимчасового тримання (далі – ІТТ) виявлено тілесні ушкодження [4]. За таких обставин на державу покладається обов'язок дати правдоподібне пояснення, яким чином були спричинені ці ушкодження, і невиконання такого обов'язку безумовно свідчитиме про наявність питання щодо дотримання статті 3 Конвенції (див. рішення у справі «Томасі проти Франції» (Tomasí v. France) від 27 серпня 1992 року, серія А, № 241-А, с. 40–41, пп. 108–111, та справу «Сельмуні проти Франції» (Selmouni v. France), № 25803/94, п. 87, ECHR 1999-V) [6].

У подібних ситуаціях, судам необхідно дбати не тільки про те, щоб заяві про застосування незаконних методів слідства була дана належна оцінка, але й про те, щоб вона була належним чином відтворена в судовому рішенні. Посилання виключно на те, що доводи засудженого були надуманими та безпідставними, оскільки спростовуються матеріалами кримінального провадження є вочевидь недостатніми. Проте й із думкою про те, що забезпечення перевірки заяви про застосування недозволених методів шляхом проведення уповноваженим органом офіційного розслідування щодо можливих порушень прав людини, гарантованих ст. ст. 27, 28 Конституції України, є обов'язковим [8], без підтвердження такої заяви жодними об'єктивними даними, також погодитися складно.

Дійсно, заява підсудного про насильство щодо нього — це заява про вчинений злочин, який можна розслідувати лише після порушення кримінальної справи. Водночас від правдивості чи неправдивості заяви підсудного залежить оцінка доказів у справі. Тому суд не може «відмахнутися» від цієї заяви. Однак визнати, що в кожному такому випадку суд зобов'язаний дати доручення перевірити її й відкласти розгляд справи до отримання даних про результати цієї перевірки [9] означає поставити судові провадження в пряму залежність від тривалості досудового розслідування за заявою обвинуваченого про застосування до нього недозволених методів досудового розслідування.

Питання щодо того, як довго триватиме таке розслідування постає особливо гостро, коли заявник тримається під вартою. Не зайве мати на увазі й право на оскарження ним постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, та ухвали слідчого судді з цього приводу, що робить тривалість відкладення судового розгляду ще більш невизначною, чого нерідко й прагне сторона захисту вдаючись до відповідної тактики.

Тому, на наш погляд, розв'язання питання щодо необхідності проведення офіційного розслідування заяви про недозволені методи слідства в кожному випадку вимагає особливо виваженого підходу. Досить часто подібні заяви мають відверто надуманий характер і головуючому достатньо поставити обвинуваченому кілька запитань (чи мав він тілесні ушкодження, чи оскаржував дії службових осіб, чи ставив до відома захисника, чи заявляв відвід слідчому і т.п.), щоб зрозуміти абсолютну безперспективність розслідування за ними й не зволікати з розглядом справи. За необхідності суд, залежно від характеру повідомлених обвинуваченим даних, може звернутися для їх перевірки до ІТТ, СІЗО, поліції, швидкої медичної допомоги тощо.

Як приклад безпідставної заяви про застосування тортур можна навести справу, в якій заявник стверджував, що декілька працівників міліції примусили його лягти на підлогу, зв'язали ноги скотчем і душили поліетиленовим пакетом, а також застосовували електричний струм до його вух і статевих органів та погрожували «допомогти» його літній матері покінчити життя самогубством. ЄСПЛ розцінив подані заяв-

ником скарги як такі, що не є «небезпідставними» для цілей статті 3 Конвенції, у зв'язку з чим національні органи влади не були зобов'язані проводити ефективне розслідування стверджуваних подій. При цьому Суд виходив з того, що лікар медичної частини слідчого ізоляторв оглянув заявника для встановлення, чи зазнав він будь-яких тілесних ушкоджень. Згідно з його висновком заявник зазначив, що зазнав жорстокого поводження з боку працівників міліції та надав опис жорстокого поводження. Однак після огляду заявника лікар не задокументував жодних помітних тілесних ушкоджень, у тому числі на його статевих органах. З огляду на це Суд зазначив, що заявник не надав жодних медичних доказів на підтримку своїх тверджень про жорстоке поводження у той день. До того ж заявник не оскаржував доводів Уряду, що під час прийняття до ІТТ і СІЗО (тобто невдовзі після стверджуваних подій), жодних помітних тілесних ушкоджень на ньому виявлено не було і не надав жодних доказів протилежного [10].

Отже, коли заяви обвинуваченого щодо його катування в поліції не голослівні, наведені в них факти заслуговують спеціального розслідування. Проте, очікування його результатів є необхідним лише за умови, що завдяки незаконному поводженню з обвинуваченим були отримані докази, які суттєво впливають на результати розслідування. Тобто, коли висновки сторони обвинувачення ґрунтуються на фактичних даних, отриманих на підставі відомостей, наданих підозрюваним. Тому нам видається недостатньо переконливою позиція Верховного Суду, який, скасовуючи ухвалу суду апеляційної інстанції, в одній зі своїх постанов вказав, що апеляційний суд, залишаючи без задоволення апеляційні скарги особи та її захисника, формально зазначив у своєму рішенні, що суд першої інстанції правильно спростував доводи засудженого про застосування недозволених методів досудового розслідування, оскільки показань, у яких особа визнає себе винною у вбивстві, наданих нею під тиском, суд першої інстанції не досліджував і, приймаючи рішення, до уваги не брав [11].

Схоже, що в такому випадку саме Касаційний суд вдався до формального підходу. Застосування недопустимих методів слідства на його початковому етапі можуть не дати «бажаних» правоохоронцями результатів, але причетність

обвинуваченого до інкримінованого йому злочину в ході подальшого розслідування буде неспростовно доведено сукупністю доказів іншого походження. Також можлива ситуація, за якої виключення відомостей, наданих підозрюваним, не руйнує доказової бази, заснованої на системі відомостей, одержаних у встановленому законом порядку з інших джерел, не пов'язаних з показаннями підозрюваного. Очевидно, що в таких випадках розслідування за заявою обвинуваченого щодо зловживань владою з боку представників правоохоронних органів не повинна вплинути на вирішення судом основного питання кримінального провадження. Тож і очікувати його результатів не варто. Навіть, якщо факт застосування катування з метою отримання зізнання підозрюваного буде доведено, але це не позначиться на допустимості решти доказів, сукупність яких з достатньою переконливістю буде свідчити про його винуватість, суд повинен ухвалити обвинувальний вирок, а держава – відповісти за дії осіб, уповноважених нею на здійснення досудового розслідування.

Таким чином, розв'язання ситуації із заявою про застосування до підсудного заборонених методів слідства передбачає необхідність відповіді на два ключові питання: 1) чи є заява про застосування тортур небезпідставною та 2) чи було розслідування, наведених у ній відомостей ефективним? При цьому, однак, слід мати на увазі, що відповідно до національного законодавства різних держав термін «розслідування» в певному випадку може охоплювати лише якусь стадію кримінального провадження, тоді як ЄСПЛ розуміє під цим увесь процес – від моменту надходження скарги на жорстоке поводження чи виявлення ознак такого поводження – і до винесення судом рішення у справі [12, с. 17].

З огляду на це Верховний Суд, переглядаючи рішення в одній із кримінальних справ, не погодився з висновками апеляційного суду, який, спростовуючи доводи обвинуваченого щодо застосування правоохоронцями до нього заходів фізичного та психічного впливу, обмежився твердженням про наявність у справі постанов про закриття кримінальних проваджень і зазначив, що у зв'язку з тим, що ці постанови не були оскарженими заявниками та стороною захисту, відсутні підстави піддавати сумніву викладені в них обставини. При цьому Суд указав, що при повторному розгляді справи суду слід, ретельно, використовуючи усі процесуальні можливості, здійснити перевірку доводів засудженого щодо застосування до нього незаконних методів слідства з боку працівників міліції [13].

Висновки. Отже, в кожній конкретній ситуації суд повинен оцінити обґрунтованість заяви сторони захисту про застосування до обвинуваченого заборонених методів слідства, щоб вирішити, чи є вона небезпідставною і лише в разі позитивної відповіді на це питання вимагати від компетентних органів проведення офіційного розслідування та очікувати його результатів, якщо від них залежить висновок суду щодо допустимості ключових доказів у справі. В такому випадку суд уникне невинуватого затягування розгляду справи, а інакше його тривалість буде залежати від оперативності розслідування безпідставної заяви підсудного. Разом з тим наявність постанови органу досудового розслідування про закриття провадження за заявою підозрюваного (обвинуваченого) про його катування правоохоронцями не є для суду визначальною та не звільняє його від обов'язку перевірити доступними йому процесуальними засобами зазначені в ній відомості та навести свої висновки щодо них у підсумковому рішенні по справі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаева Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2006. 350 с.
2. Шур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2005. 176 с.
3. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2012 р. у справі «Каверзін проти України». База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text (дата звернення: 01.07.2021).
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2012 р. у справі «Григор'єв проти України». База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_833#n92 (дата звернення: 01.07.2021).
5. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 р. у справі «Нечипорук і Йонкало проти України». База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення: 01.07.2021).
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2009 р. у справі «Вергельський проти України». База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_460#Text (дата звернення: 01.07.2021).

7. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 червня 2008 р. у справі «Яременко проти України». База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text (дата звернення: 01.07.2021).

8. Постанова колегії суддів першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 вересня 2019 р. у справі № 185/8507/14 (провадження № 51-4040км18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/84348227> (дата звернення: 05.07.2021).

9. Маляренко В.Т. Про судові доручення в кримінальній справі. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/F0BAE8CC7A7A5DDDC325707C002D1725> (дата звернення: 05.07.2021).

10. Рішення Європейського суду з прав людини від 05 березня 2020 р. у справі «Іванко проти України». База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e80#n45 (дата звернення: 01.07.2021).

11. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13 квітня 2021 р. у справі № 752/6631/18-к (провадження № 51-1999 км 20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96465099> (дата звернення: 05.07.2021).

12. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності : науково-практичний посібник для суддів / Н.М. Ахтирська та ін. ; за заг. ред. В.Т. Маляренка. Київ : «К.І.С», 2011. 320 с.

13. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 червня 2018 р. у справі № 532/47/16-к (провадження № 51-969 км 18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/74963857> (дата звернення: 01.07.2021).

УДК 343.98
DOI <https://doi.org/10.15421/392187>

Павліченко Є. В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Привиденцев О. Г.,
*аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

INTERACTION OF INVESTIGATIVE AND OPERATIONAL SUBDIVISIONS DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

У статті надано уточнення поняття, сутності й наукові основи взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; визначено роль теоретичних положень взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; проаналізовано основу взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; розглянуто сучасні рівні, напрями, форми й види взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; розкрито процесуальні й організаційно-тактичні аспекти взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; узагальнено практичний досвід організації та здійснення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в кримінальному провадженні.

Визначено, що взаємодію слідчого й оперативних підрозділів у кримінальному провадженні треба визначати як засновану на законах і підзаконних нормативно-правових актах, а також одностайності й згоди завдань діяльність, яка завбачає ефективне застосування правових заходів, сил, форм, методів і засобів, спрямованих на ефективне розслідування.

У статті сформувано теоретичні висновки, обґрунтовано й викладено основні положення та твердження щодо поліпшення практичних засад, які асоційовані з взаємодією слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження.

На основі аналітичних досліджень нормативно-правового забезпечення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами зроблено висновок про доцільність удосконалення нормативного поля з метою належного й своєчасного виконання доручень слідчого й прокурора оперативними підрозділами.

Доведено, що під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Ключові слова: *взаємодія, досудове розслідування, доручення, кримінальне провадження, оперативні підрозділи, повноваження слідчого, процесуальні дії.*

The article clarifies the concept, essence and scientific basis of the investigator's interaction with operational units; the role of theoretical provisions of interaction of the investigator with operative divisions is defined; the basis of interaction of the investigator with operative divisions is analyzed; modern levels, directions, forms and types of interaction of the investigator with operative divisions are considered; procedural and organizational-tactical aspects of the investigator's interaction with operational units are revealed; the practical experience of organization and implementation of interaction of the investigator with operative divisions in criminal proceedings is generalized.

It is determined that interaction of investigator and operational units in criminal proceedings should be defined as based on laws and regulations, as well as unanimity and agreement of tasks, which provides for effective application of legal measures, forces, forms, methods and tools aimed at effective investigation.

The article forms theoretical conclusions, substantiates and highlights the main provisions and statements on improvement of practical principles associated with the interaction of the investigator with operational units during the criminal proceedings.

On the basis of analytical researches of normative-legal maintenance of interaction of the investigator with operative divisions the conclusion on expediency of improvement of a normative field for the purpose of proper and timely execution of instructions of the investigator and the prosecutor by operative divisions is made.

It is proved that during the execution of the instructions of the investigator, the prosecutor, the employee of the operational unit uses the powers of the investigator. Officers of operational units do not have the right to carry out procedural actions in criminal proceedings on their own initiative or to apply to the investigating judge or prosecutor.

Only purposeful and systematic work of the investigator and the operative unit during the implementation of the sections will allow to use the capabilities of both subjects in the process of verification and collection of evidence by covert means effectively. In order to improve the interaction between the investigator and the operative unit at the legislative level, it is recommended to consolidate the right of the operative unit to initiate search and other procedural actions, to improve the procedure of joint investigative actions by the investigator and the operative unit.

Key words: *interaction, pre-trial investigation, power of attorney, criminal proceedings, operational units, powers of the investigator, procedural actions.*

Актуальність напрямку дослідження.

На сьогоднішній день вирізняються різні способи вчинення кримінальних правопорушень. Це вимагає практичної реалізації раціональної протидії злочинності й захисту прав і свобод громадян. Запровадження вказаного напрямку знаходиться в безпосередній залежності від засобів, що використовується правоохоронними органами під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Подальше удосконалення кримінально-процесуальної законотворчості України спричинило потребу проведення наукового дослідження проблем спільної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами.

Загалом слід зазначити, що у врегульованні проблеми активізації ефективності роботи правоохоронних органів та їх оперативних і слідчих підрозділів неабияке значення належить теоретичним дослідженням та практичним наробкам проблем взаємодії оперативних співробітників, слідчих з іншими органами. Взагалі практика досудового розслідування злочинів є неможливою за відсутності налаштованої роботи оперативно-розшукових підрозділів та слідчих. В наслідку взаємодії слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів визначилась спроможність проведення досудового розслідування й посилання до судових органів когорти морочливих кримінальних проваджень про вчинені злочини. Усе вище означена вказує на актуальність встановленого напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням взаємодії при виявленні й розслідуванні злочинів були присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених-юристів. М.В. Багриєм вивчалися проблеми взаємодії слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність [1]. Наукові дослідження І.В. Басистої були присвячені питанням прийняття і використання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування [2].

У монографії В.Г. Дрозда вивчалися проблеми правового регулювання досудового розслідування [3]. Науковець Н.В. Гуменна визначила суттєві поняття взаємодії слідчого з іншими суб'єктами розшуку під час здійснення ним розшукової діяльності [4]. Вчена А.В. Дунаєва проводила дослідження взаємодії слідчого та оперативного підрозділу внутрішніх справ під час розшуку підозрюваного [5].

Аналогічні проблеми вивчали Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко, О.І. Марочкін, О.Г. Шило [6], В.Т. Малярєнко [7], Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко, О.М. Джу́жа, А.В. Савченко, В.В. Черней [8]. Процесуальній діяльності слідчого щодо запобігання злочинів і розслідуванню злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою присвячені наукові праці відомих науковців Д.П. Письменного, О.Є. Омельченко, В.М. Федченко [9; 10] та В.М. Тертишника [11].

Вчений В.В. Топчій дослідив взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп [12]. В.І. Фаринник встановив особливості процесуальної взаємодії органу досудового розслідування з іншими підрозділами Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) і громадськостю в кримінальному провадженні [13].

Функціональна спрямованість діяльності слідчого у кримінальному провадженні була досліджена С.І. Чернобаєвим [14].

Питанням організації взаємодії підрозділів під час проведення досудового розслідування присвячена праця Н.П. Черняка [15]. О. Яковлев визначив сутність взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих дій [16].

Значної уваги можна надати дослідженням вчених Ю.П. Аленіна, Л.І. Аркуші, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, І.М. Єфіменка, В.О. Коновалової, В.П. Корж, В.В. Лисенка, В.А. Онисьєва, А.А. Пати́ка, В.А. Рогожина, М.Б. Саакяна, В.В. Тищенко, В.В. Топчія, Г.П. Цимбал, К.О. Чаплинського,

В.М.Шевчука, В.Ю.Шепітька, Б.В.Щура, С.В.Яковчука й інших науковців.

Разом із тим наукові дослідження, що присвячені проблемам взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, відносяться лише до окремих проблем взаємодії слідчого і оперативно-розшукових підрозділів, що здійснювалась на основі вже не чинного натеper вітчизняного кримінального процесуального законодавства. У такому зв'язку специфічні форми взаємодії слідчих з підрозділами, які розв'язують сьогодні завдання оперативно-розшукової діяльності, не мають необхідного сучасного відбиття.

Отже, на даний час проблема взаємодії слідчого з оперативними підрозділами набуває особливого значення та потребує дослідження процесуальних й організаційно-тактичних форм взаємодії, їх юридичної сутності з прийняттям до уваги нових вимог кримінального, процесуального та оперативно-розшукового законодавства.

Метою дослідження є вивчення правових, теоретичних основ та особливостей організації та функціонування взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в кримінальному провадженні та розробка заходів щодо її поліпшення.

Виклад основного матеріалу. Натепер ефективність досудового розслідування знаходиться у залежності від узгодженості дій органів, що його проводять. Найперше це відноситься до органів досудового розслідування та функціонерів інших підрозділів.

Взаємодію слідчого із іншими учасниками оперативних підрозділів при проведенні кримінального провадження треба представляти як започатковану на законодавстві й однострійності зобов'язань у кримінальному судочинстві, що узгоджена з колективною діяльністю, яка включає раціональне застосування правових напрямів подальшої роботи і слідчих, що базуються на їх кваліфікації та майстерності й на формах діяльності й направлена на розслідування і попередження злочинів.

Основою взаємодії слідчого із працівниками оперативних підрозділів мають бути норми кримінально-процесуального законодавства, які регулюють спільні для них дії.

При реалізації взаємодії слідчого із працівниками оперативних підрозділів потрібно керуватись задалегідь визначеними принципами. Провідними принципами у такому напрямі

мі повинні бути: дотримання слідчого щодо негайного, оперативного, цілковитого, абсолютного справедливого, чесного розслідування кримінальних порушень; невтомне, ініціативне користування існуючих методичних настанов, науково-інноваційних і технічних досягнень у пересторозі, викритті та веденні слідства кримінальних правопорушень; найвище можливе застосування та регулювання існуючих потенційних компетенцій слідчих та оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; виконання всеосяжних підвалин кримінального провадження; підтримка та збереження таємниці інформації досудового розслідування.

Провідним і позитивним аспектом має стати розширення повноважень слідчих підрозділів у напрямку їх взаємодії із працівниками оперативних підрозділів.

Доцільно означити, що натеper слідчий може користуватися правом довірення провадження негласних слідчих дій оперативним підрозділам. Треба вказати, що запровадження до системи досудового розслідування негласних слідчих дій є досить передовим напрямом у законодавчій сфері, що направлений на її поліпшення. Ці засади утворюють шанс органам досудового розслідування на свій розсуд схвалювати й затверджувати вердикти, які дії доцільно проводити для гарантування швидкого, повного й неупередженого розслідування кримінального правопорушення. Поряд із цим із метою формування ефективної взаємодії потрібно забезпечити умову її належної організованості.

Натеper залишається актуальним питання встановлення основних видів організаційної форми взаємодії слідчих і оперативних підрозділів, а саме: надання слідчому оперативної інформації в рамках, встановлених відомчими нормативними документами; сумісне вивчення та аналіз інформації, отриманої за наслідком проведення оперативно-розшукових заходів стосовно їх адекватності для початку кримінального провадження; сумісне планування слідчих дій і тактичних операцій, направлених на встановлення доказової інформації; формування слідчо-оперативної групи за означеним кримінальним провадженням; доповнюючи один одного розмін усною та письмовою інформацією опера-

тивних працівників і слідчих з напрямів, що визначають їхню діяльність.

Зміст взаємодії оперативного підрозділу із слідчими при проведенні досудового розслідування злочинів має простиратися на засадах, що вони за визначених умов на засадах кримінального процесуального законодавства та підзаконних актів поєднують свої старання та сфери переваг з метою якісного та ефективно вирішення частину загальної задачі щодо протидії злочинності. Цілі взаємодії повинні встановлюватись задачами тактичного, організаційного, технічного характеру, рішення яких повинне забезпечувати якісне й своєчасне виявлення та розслідування злочинів, дотриманню законодавства, раціональності й ефективності оперативної та слідчої діяльності.

Треба вказати, що після введення в дію Кримінального процесуального кодексу України компетенції слідчого стали встановлюватись об'ємом прав і обов'язків, його взаємовідносин зі слідчим суддею і прокурором, керівником слідчого підрозділу, а також з оперативними підрозділами. Слідчий потягає зобов'язання дотримуватись законності й своєчасності проведення процесуальних дій та вироблення й прийняття законних та обґрунтованих поточних і підсумкових процесуальних рішень.

Провідна вага та роль для правильної організації досудового слідства має належати чіткій взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. Виконуючи настанови й доручення слідчого відповідний оперативний підрозділ повинен обов'язково оформляти документи в письмовій формі. Винятком можуть бути спільні виїзди на місце злочину.

На даний час проблемним залишається організація взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, що проявляється в неможливості здійснення останніми активної наступальної оперативно-розшукової діяльності за причини недостатності, упущення необхідного рівня її нормативно-правової регламентації. У такому зв'язку досудове розслідування злочинів, яке здійснюється поліцією, залишається малоефективним.

На сьогодні оперативні підрозділи органів внутрішніх справ у своїй практичній діяльності керуються виключно положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що докладно визначає тактику даної

діяльності не регламентує. У такому зв'язку потрібно забезпечити нормативне регулювання та методичне забезпечення цієї роботи.

Щодо припинення досудового розслідування, слід вказати, що воно повинне бути зупинене після повідомлення особі про підозру у випадку, коли підозрюваний переховується від органів слідства й суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме. Провівши всі слідчі та інші процесуальні дії, слідчий повинен виносити постанову про зупинення досудового розслідування, яка має бути узгоджена з прокурором. Стосовно оповіщення про розшук підозрюваного слідчий повинен сформувати спеціальну постанову.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих дій має здійснюватися за такими напрямками: організаційними; процесуальними; результативними. За умов їх взаємодії будь-який прояв злочинних посягань на права і свободи громадян буде своєчасно ліквідовано, що сприятиме гарантуванню безпеки людини та підвищенню довіри до правоохоронних органів.

Важливе значення належить плануванню розслідування, його треба представляти як складний процес, сутність якого має полягати у визначенні напрямів та завдань розслідування, способів та засобів їх досягнення за раціональних витрат часу, сил і засобів.

Планування тісно пов'язано з організацією розслідування в конкретному кримінальному провадженні, під яким треба розуміти комплекс заходів для створення оптимальних умов його реалізації. Планування та організація органічно зв'язані, так як перше передбачає здійснення другого. План розслідування потрібно визначити як комплекс інформаційних, тактичних, організаційно-управлінських та процесуальних рішень, який передбачає оптимальний порядок, терміни, способи, засоби й конкретних виконавців слідчих, оперативно-розшукових, інших дій і тактичних прийомів.

Сьогодні взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами дедалі активніше здійснюється на всіх можливих рівнях, зокрема міжнародному, відомчому, міжвідомчому, регіональному. Саме тому організація взаємодії при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень являє собою досить складну і комп-

лексну форму, яка передбачає реалізацію цілої низки послідовних і взаємопов'язаних процесуальних та оперативно-розшукових дій і заходів, спрямованих на максимальне досягнення завдань кримінального процесу.

Висновки. Взаємодія слідчого та працівника оперативного підрозділу залишається одним із провідних проблемних напрямів діяльності уповноважених осіб у процесі проведення негласних слідчо-розшукових дій під час досудового розслідування кримінального провадження. Взаємодію слідчого та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні треба визначати як засновану на законах та підзаконних нормативно-правових актах, а також одностайності та згоди завдань діяльність, яка завбачає ефек-

тивне застосування правових заходів, сил, форм, методів і засобів, направлених на ефективне розслідування. Тільки цілеспрямована й системна робота слідчого та співробітника оперативного підрозділу під час проведення зазначених дій дасть змогу ефективно використовувати можливості обох суб'єктів у процесі перевірки та збирання доказів негласними засобами. З метою покращення взаємодії слідчого та співробітника оперативного підрозділу на законодавчому рівні рекомендовано закріпити право співробітника оперативного підрозділу ініціювати проведення розшукових та інших процесуальних дій, удосконалити порядок спільного проведення слідчо-розшукових дій слідчим та співробітником оперативного підрозділу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багрій М.В. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 315–321.
2. Басиста І.В. Прийняття і використання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Івано-Франківськ : «Наука», 2015. 600 с.
3. Дрозд В.Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.
4. Гуменна Н.В. Поняття взаємодії слідчого з іншими суб'єктами розшуку під час здійснення ним розшукової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права* : Збірник наукових праць. 2014. Вип. 72. С. 497–503.
5. Дунаєва А.В. Взаємодія слідчого та оперативного підрозділу внутрішніх справ під час розшуку підозрюваного. *Часопис Академії адвокатури України*. 2017. № 1. С. 16–23.
6. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монографія / Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко, О.І. Марочкін та ін. ; за заг. ред. О.Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.
7. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу в Україні в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 512 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Черняка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
9. Письменний Д.П., Омельченко О.Є. Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинів : навчальний посібник. Київ, 2015. 158 с.
10. Письменний Д.П., Федченко В.М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади : монографія. Дніпропетровськ, 2014. 204 с.
11. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 18-те доповн. і перероб. Київ : Правова єдність, 2021. 824 с.
12. Топчій В.В. Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 138–143.
13. Фаринник В.І. Особливості процесуальної взаємодії органу досудового розслідування з іншими підрозділами МВС та громадськістю у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України*. 2017. № 44.С. 4–9.
14. Чернобаєв С.І. Функціональна спрямованість діяльності слідчого у кримінальному провадженні. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 31 січня – 1 лютого 2020 р. Дніпро, 2020. С. 92–96.
15. Черняк Н.П. Конспект лекцій «Організація взаємодії підрозділів під час проведення досудового розслідування» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2016. 145 с.
16. Яковлев О.В. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Науковий часопис національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 217–223.

Сидоренко Н. С.,
*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

LEGAL FRAMEWORK FOR CRIMINOLOGICAL MONITORING BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що на початку дослідження правових засад здійснення кримінологічного моніторингу органами Національної поліції України, слід зазначити, що жоден нормативно-правовий акт, який регулює діяльність поліції, не містить визначення кримінологічного моніторингу, хоча поняття моніторингу використовується, зокрема в аспекті моніторингу оперативної обстановки. У статті досліджується сучасний стан моніторингу з боку поліції. На основі дослідження намічено коло проблемних питань, пов'язаних із моніторингом поліції, та запропоновано шляхи їх вирішення. Жоден нормативно-правовий акт, що регулює діяльність поліції, не містить визначення кримінологічного моніторингу, хоча використовується поняття моніторингу, зокрема в аспекті моніторингу оперативної ситуації. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який обслуговує суспільство, забезпечуючи захист прав і свобод людини, протидіючи злочинності, підтримуючи громадську безпеку та порядок. Основними завданнями національної поліції є: забезпечення громадської безпеки та порядку; захист прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави; запобігання злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. У Законі України «Про Національну поліцію» «моніторинг» не використовується законодавцем, хоча певним чином повноваження з моніторингу відображені у змісті ст. 25 «Повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення». Таким чином, поліція здійснює інформаційно-аналітичну діяльність виключно для виконання своїх повноважень відповідно до закону. Поняття «кримінологічний моніторинг» є більш широким поняттям, ніж «моніторинг криміногенної ситуації (ситуації)». Ці поняття близькі, але не тотожні, вони відрізняються за змістом (моніторинг оперативної обстановки включає спостереження, вимірювання та оцінку не лише окремих злочинних явищ, а й інших надзвичайних ситуацій і правопорушень) та мети.

Ключові слова: моніторинг, поліція, злочинність протидія, запобігання.

The relevance of the article is that at the beginning of the study of the legal framework for criminological monitoring by the National Police of Ukraine, it should be noted that no legal act regulating police activities contains a definition of criminological monitoring, although the concept of monitoring is used, in particular in monitoring operational environment. The article examines the current state of monitoring by the police. Based on the research, the range of problematic issues related to police monitoring is outlined, and ways to solve them are suggested. No legal act regulating the activities of the police contains a definition of criminological monitoring, although the concept of monitoring is used, in particular in the aspect of monitoring the operational situation. The National Police of Ukraine is the central body of executive power that serves society by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public safety and order. The main tasks of the national police are: ensuring public safety and order; protection of human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state; crime prevention; providing, within the limits specified by law, assistance services to persons who, for personal, economic, social reasons or as a result of emergencies, need such assistance. In the Law of Ukraine “On the National Police” “monitoring” is not used by the legislator, although in some way the monitoring powers are reflected in the content of Art. 25 “Powers of the police in the field of information and analytical support”. Thus, the police carry out information and analytical activities solely to exercise their powers under the law. The concept of “criminological monitoring” is a broader concept than “monitoring of a criminogenic situation (situation)”. These concepts are close, but not identical, they differ in terms of content (monitoring of the operational situation includes observation, measurement and evaluation not only of certain criminal phenomena, but also other emergencies and offenses) and purpose.

Key words: monitoring, police, crime counteraction, prevention.

Постановка проблеми. На початку дослідження правових засад здійснення кримінологічного моніторингу органами Національної поліції України, слід зазначити, що жоден нормативно-правовий акт, який регулює діяльність поліції, не містить визначення кримінологічного моніторингу, хоча поняття моніторингу використовується, зокрема в аспекті моніторингу оперативної обстановки.

Стан дослідження. Дослідженню різних аспектів концептуальних і прикладних характеристик кримінологічного моніторингу присвячено праці О.М. Бандурки, Є.М. Блажівського, Я.І. Гілінського, В.Л. Давиденко, Ю.Б. Данильченка, О.М. Джужи, А.Е. Жалінського, О.Г. Кальмана, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова, В.А. Плешакова, А.Є. Фоменка, Д.А. Шестакова та деяких інших учених. Визнаючи досить значний внесок цих науковців у розроблення зазначеної проблематики, слід все ж таки звернути увагу на несформованість єдиних методологічних засад розуміння цієї категорії та її функціональних характеристик. Ця проблема потребує свого розв'язання. У зв'язку із цим **метою** статті є дослідження нормативних актів, які регулюють питання здійснення моніторингової діяльності органами поліції.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України (поліція) є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Основними завданнями національної поліції є: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

У Законі України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. № 580-VIII термін «моніторинг» законодавцем не використовується, хоча певним чином моніторингові повноваження відображенні у змісті ст. 25 «Повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення». Так, поліція здійснює інформаційно-аналітичну діяльність виключно для реалізації своїх повноважень, визначених законо-

давством. У рамках інформаційно-аналітичної діяльності поліція:

1) формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України;

2) користується базами (банками) даних Міністерства внутрішніх справ України й інших органів державної влади;

3) здійснює інформаційно-пошукову й інформаційно-аналітичну роботу;

4) здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав і міжнародними організаціями тощо [1].

Поряд із цим п. 41 Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 зазначається, що поліція в межах покладених на неї завдань здійснює моніторинг оперативної обстановки в державі, вивчає, аналізує і узагальнює результати та ефективність поліцейської діяльності, інформує у порядку та спосіб, які передбачені законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також громадськість про здійснення державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2].

В даному випадку видається слушною пропозиція А.Є. Фоменка перенести зміст п. 41 Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» до Закону України «Про Національну поліцію» шляхом включення п. 31 до ч. 1 ст. 23 «Основні повноваження поліції» даного законодавчого акту. Крім того, пропонується додати до п. 31 таке повноваження, як здійснення кримінологічного моніторингу. Запропоновано додати до ч. 1 ст. 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» п. 31 наступного змісту: «31) здійснює кримінологічний моніторинг, моніторинг оперативної обстановки в державі, вивчає, аналізує і узагальнює результати та ефективність поліцейської діяльності, інформує у порядку та спосіб, які передбачені законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також гро-

мадськість про здійснення державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [3, с. 173–174].

Вважаємо реалізація запропонованої законодавчої ініціативи дозволить гармонізувати діюче законодавство, яке регулює питання здійснення кримінологічного моніторингу Національною поліцією, а також підвищити ефективність в розробленні відповідних наукових засад. На нашу думку, доцільно, в Законі України «Про Національну поліцію» дати законодавче визначення поняття «моніторинг». Це дозволить усунути суперечності та дублювання повноважень різних підрозділів. Як вище зазначалося, безпосередньо Закон України «Про Національну поліцію» не містить даного поняття, однак в значній кількості пов'язаних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність окремих підрозділів поліції, цей термін зустрічається.

Так, зокрема, в Наказі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України від 27 квітня 2020 р. № 357 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви й повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України», зазначається що одним з обов'язків оперативного чергового Головного управління Національної поліції (далі – ГУНП) щодо реагування на заяви й повідомлення про правопорушення або події та оперативного інформування чергової частини вищого рівня є організація моніторингу та використання в розкритті кримінального правопорушення (установленні обставин події) інформації, що надходить до ГУНП із систем відеоспостереження, які знаходяться в місцях учинення правопорушення або події, можливого перебування правопорушників та за напрямками їх відходу тощо [4].

Наказ МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 06 липня 2017 р. № 570 закріплює одним з повноважень начальника слідчого відділу територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України, організацію та забезпечення постійного моніторингу стану оперативної обстановки на території обслуговування й реагування на її зміни, оператив-

не інформування начальника територіального (відокремленого) підрозділу поліції про стан правопорядку та боротьби зі злочинністю, наявні проблеми і пропозиції щодо їх розв'язання [5].

Подібні повноваження має й начальник підрозділу дізнання. Так, відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20 травня 2020 р. № 405 на начальника відділу (сектору) дізнання територіального підрозділу поліції покладається повноваження організувати та забезпечувати постійний моніторинг стану оперативної обстановки на території обслуговування й реагування на її зміни [6].

Відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві» від 22 січня 2016 р. № 39, основними завданнями управлінь організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування є моніторинг оперативної обстановки на території обслуговування та організація реагування на її зміни.

Також, однією з функцій зазначених підрозділів є моніторинг оперативної обстановки та організація реагування на її зміни:

1) збір, оцінка, аналіз інформації про криміногенну ситуацію на території обслуговування, кримінальні правопорушення, порушення публічної безпеки і порядку, інші надзвичайні події та заходи реагування, що вживаються підрозділами головного управління для усунення недоліків;

2) підготовка зведень про кримінальні правопорушення та інші, не пов'язані з ними, події, а також обмін інформацією стосовно них з іншими державними органами влади;

3) участь в організації діяльності оперативних штабів, ситуаційних центрів / відділів, робочих груп з координації дій та управління силами і засобами поліції під час проведення масових заходів, державних свят і надзвичайних подій;

4) участь у розробленні та контролі за реалізацією типових планів операцій спільно із заінтересованими підрозділами головних управлінь [7].

Як можемо побачити, виходячи зі змісту вищенаведених нормативно-правових актів,

в жодному з них не зустрічається формулювання «кримінологічний моніторинг». На мові законодавця використовується термін «оперативна обстановка». Науково-обґрунтованою є пропозиція А.Є. Фоменка, який зазначає, що під оперативною обстановкою слід розуміти сукупність обставин і умов у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації (події) або вчинення кримінального та адміністративного правопорушення, з урахуванням яких визначаються і уточнюються завдання для підрозділів поліції. Поряд із цим А.Є. Фоменко пропонує під кримінологічним моніторингом розуміти багатогранне явище, що являє собою спосіб пізнання, спрямований на оптимізацію системи протидії та запобігання злочинності шляхом спостереження, вимірювання та оцінки певних явищ або процесів (як в розрізі дослідження окремих видів кримінальних правопорушень, так і в цілому, дослідження причин та умов вчинення злочинів та кримінальних проступків, особи кримінального правопорушника тощо), виявлення характеру, тенденцій і закономірностей в їх розвитку та вироблення на підставі отриманих даних прогнозів й ефективних заходів реагування. Визначення вказує на кінцеву мету (оптимізація системи протидії та запобігання злочинності), проміжну мету (виявлення характеру, тенденцій та закономірностей розвитку певних явищ або процесів), зміст процесу моніторингу (спостереження, вимірювання та оцінка певних явищ або процесів) [3, с. 179].

Поняття «кримінологічний моніторинг» є більш широким поняттям, ніж «моніторинг криміногенної ситуації (обстановки)». Ці поняття є близькими, проте не тотожними, вони відрізняються в частині змісту (моніторинг оперативної обстановки включає у себе спостереження, вимірювання та оцінку не тільки певних злочинних явищ, але і інших надзвичайних подій та правопорушень) та мети.

Визначення моніторингу в аспекті повноважень спеціальних суб'єктів розкривається в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 р. № 361-ІХ (далі – Закон). Зокрема, в ст. 1 законодавець визначає державний фінансовий моніторинг як

сукупність заходів, що вживаються суб'єктами державного фінансового моніторингу і спрямовуються на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії. Далі: державний фінансовий моніторинг спеціально уповноваженого органу – сукупність заходів із збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що подається до спеціально уповноваженого органу суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму й / або фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/ або з іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів з перевірки такої інформації згідно із законодавством України та інших заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії. Далі по тексту Закон визначає державний фінансовий моніторинг інших суб'єктів державного фінансового моніторингу – сукупність заходів, що вживаються іншими суб'єктами й спрямовані на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії [8, с. 5].

Аналіз запропонованих визначень моніторингу в законодавстві дає підстави стверджувати, що законодавець під моніторингом розуміє сукупність заходів зі збору, обробки та аналізу, перевірки інформації з метою запобігання та протидії певному виду злочинності.

На наш погляд такий підхід до змісту моніторингу є дещо звуженим, оскільки не розкриває призначення та мету таких заходів та маніпуляцій з кримінологічно значущими даними. Узгаляння вищенаведених наукових поглядів на сутність та зміст кримінологічного моніторингу дозволило нам запропонувати наступне визначення досліджуваного поняття. На нашу думку, кримінологічний моніторинг органів поліції – це соціально зумовлена, науково-обґрунтована система спостереження, вимірювання та оцінки стану явищ та процесів у різні періоди, яка спрямована на оптимізацію системи протидії та запобігання злочинності, шляхом отримання повної та обґрунтованої інформації про злочинність з метою її подальшого оброблення, систематизації та використання. Наукова та при-

кладна цінність отриманої інформації полягає в її достовірності, своєчасності, об'єктивності та може бути використана як базова для здійснення прогностичної діяльності.

Таким чином, **підсумовуючи** вищевикладене, зазначимо, що сучасний стан здійснення моніторингу органами поліції потребує покращення. Вдосконалення потребує як наукове, правове забезпечення цієї діяльності, так і вдосконалення самого механізму моніторингу.

Актуальним зараз є питання якісної трансформації підходу до проведення моніторингу застарілими методами та почати здійснювати аналіз з використанням методів та здобутків інформаційної сфери та штучного інтелекту. Важливим елементом комплексного підходу до здійснення моніторингу органами поліції повинно стати використання інформації про результати діяльності громадських, молодіжних, організацій, навчальних закладів тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/>
2. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#n9>
3. Фоменко А.С. Кримінологічна діяльність Національної поліції України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ, 2020. 320 с.
4. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 27 квітня 2020 р. № 357 / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20/>
5. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06 липня 2017 р. № 570 / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>
6. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ МВС України від 20 травня 2020 р. № 405 / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text/>
7. Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві : Наказ МВС України від 22 січня 2016 р. № 39 / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-16#Text>
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 25. С. 5.

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.931

DOI <https://doi.org/10.15421/392189>

Остафійчук Л. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ПОВНЕ ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ЗМІСТ ТА ФУНКЦІЇ

COMPLETE RECORDING OF COURT BY TECHNICAL MEANS: LEGAL REGULATION, CONTENT AND FUNCTIONS

Стаття присвячена дослідженню принципу повного фіксування судового процесу технічними засобами в процесуальному законодавстві України із застосуванням міждисциплінарного підходу. З'ясовано, що, за винятком Кодексу України про адміністративні правопорушення, всі чинні процесуальні кодекси України містять положення, якими встановлюється обов'язок використання технічних засобів повного фіксування судового процесу судом, у тому числі продукту такого фіксування – запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу. У господарському, адміністративному й цивільному видах судочинства фіксування судового процесу може відбуватися не лише в судовому засіданні, але й поза судовим засіданням, а в Кримінальному процесуальному кодексі України визначено, що повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- й відеозаписувальних технічних засобів забезпечується не лише під час судового розгляду, а й у випадках, передбачених цим Кодексом, під час досудового розслідування, внаслідок чого обґрунтовано, що поняття «судовий процес» значно ширше за поняття «судове засідання», а в контексті конституційної засади правосуддя – «повноти фіксування технічними засобами» – правильно вживати поняття «судовий процес», а не «судове засідання» чи «судове провадження».

З урахуванням міжнародного досвіду проаналізовано взаємодію принципів гласності, відкритості й публічності з принципом повного фіксування судового процесу технічними засобами. Доведено, що закріплення на рівні Конституції України й процесуального законодавства України обов'язкового фіксування технічними засобами перебігу судового засідання є необхідним доповненням принципу гласності з метою забезпечення відкритості змісту судового засідання для учасників відповідного процесу й загалу. Визначено, що подальша цифровізація діяльності суду й ведення судового процесу зумовить нове прочитання традиційних принципів судового процесу.

Обґрунтовано, що повнота фіксування судового процесу технічними засобами має забезпечуватись усіма наявними засобами для найповнішого відбиття інформації про події, що фіксуються для забезпечення обізнаністю інформацією, яка важлива не лише для оцінки судом під час прийняття судових рішень, а й учасників процесу й громадськості.

Визначено, що функціями повного фіксування судового процесу технічними засобами є: закріплювальна, інформаційна, техніко-модернізаційна, виховна, попереджувальна й функція процесуальної економії.

Ключові слова: *повне фіксування, гласність, відкритість, публічність, судовий процес.*

The article is devoted to the study of the principle of full fixation of the trial by technical means in the procedural legislation of Ukraine using an interdisciplinary approach. It was found that with the exception of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, all current procedural codes of Ukraine contain provisions which establishes the obligation of means using the full recording of the trial court including those of the product of the recording – record the court hearing made by technical means. In the commercial, administrative and civil proceedings kinds trial recording can take place not only in court but also outside the court session, the Criminal Procedure Code of Ukraine stipulates that full recording of court hearings and procedural actions with the help of audio and video recording equipment is provided not only during the trial, but also in the cases provided for by this Code during the pre-trial investigation. As a result it is justified that the concept of “litigation” is much broader than the concept of “court hearing” and in the context of the constitutional principle of justice – “completeness of fixation by technical means” – to correctly use the concept of “litigation” and not “court hearing or proceedings”.

With international experience analysis of the interaction principles of transparency, openness and publicity of the principle of full trial recording by technical means. It is proved that the consolidation at the level of the Constitution of

Ukraine and the procedural legislation of Ukraine of the obligatory recording by technical means of the course of the court session is a necessary addition to the principle of publicity. In order to ensure the openness of the content of the court hearing to the participants of the relevant process and the general public. It is determined that further digitalization of court activities and litigation will lead to a new reading of the traditional principles of litigation.

It is substantiated that the completeness of recording the trial by technical means should be ensured by all available means to fully reflect information about events that are recorded to ensure awareness of information that is important for assessment not only by the court in making court decisions but also participants and the public.

It is determined that the functions of full recording of the trial by technical means are: fixing, information, technical and modernization, educational, preventive and procedural economy.

Key words: *full recording, publicity, openness, trial.*

Постановка проблеми. Справедливість судового процесу забезпечується переліком гарантій, в якому особливе значення має повне фіксування інформації про його перебіг. Повне фіксування судового процесу технічними засобами покликане закріпити всю важливу інформацію доказового характеру, а також дозволяє підтвердити здійснення чи не здійснення учасниками судового процесу тих чи інших процесуальних дій, які вплинули або могли вплинути на хід судового розгляду справи та його результат – судові рішення, а також надати оцінку дотримання судом вимог процесуального законодавства й тим самим зняти можливі спори щодо допущених під час розгляду справи порушень. Іноді точно зафіксована, на перший погляд, незначна деталь судового процесу може найістотнішим чином вплинути як на результат справи, так і на оцінку судового акта. Разом із тим із практичного боку принцип повного фіксування судового процесу технічними засобами залишається недооціненим, що підтверджується неоднозначною судовою практикою. Наявність прогалин у правовому регулюванні й розумінні значення продукту повного фіксування судового процесу свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема повного фіксування судового процесу технічними засобами досліджувалася в аспекті ширших за змістом принципів гласності, відкритості й публічності судового процесу такими вченими, як В.В. Король, В.А. Кройтор, В.О. Роботинська (у кримінальному й цивільному судочинстві), В.В. Городовенко, О.М. Пасенюк, О.О. Гаврилюк, О.А. Мілієнко (в адміністративному судочинстві). Дослідженню окремих питань повного фіксування судового процесу присвячені праці таких вчених, як І.В. Гловюка й М.М. Стоянова, В.В. Білоуса, С.О. Книженко й Т.П. Матюшкової, В.В. Березюка й інші

(у кримінальному процесі), О.М. Перунові (у цивільному процесі), О.М. Рєзнік (в адміністративному процесі). Комплексних міждисциплінарних наукових досліджень повного фіксування судового процесу технічними засобами на тепер немає.

Мета статті – дослідити нормативно-правове регулювання повного фіксування судового процесу технічними засобами в процесуальному законодавстві України й міжнародних актах, розкрити його зміст і функції.

Виклад основного матеріалу. *Повне фіксування судового процесу технічними засобами в процесуальному законодавстві України.* В юридичній літературі більшість науковців «повноту фіксування технічними засобами» розглядають у контексті «судового засідання» або «судового провадження» замість конституційного «судового процесу». Отже, дослідження повноти фіксування судового процесу розпочнемо зі з'ясування відповіді на запитання: чому слід дотримуватися формулювання, визначеного в Конституції України – у судовому «процесі», а не в судовому «засіданні» чи «провадженні»?

Згідно зі ст. 196 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), ст. 194 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС), ст. 211 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) розгляд справи відбувається в судовому засіданні. Про місце, дату й час судового засідання суд повідомляє учасників справи. Учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів. Судове засідання проводиться в спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду [1; 2; 3].

Глави 7 розділу III ГПК, розділу II КАС, розділу III ЦПК регламентують фіксування судового процесу, до якого входять: фіксування судового засідання технічними засобами (ст. 222 ГПК, ст. 229 КАС, ст. 247 ЦПК), ведення протоколу судового засідання (ст. 223 ГПК, ст. 230 КАС, ст. 248 ЦПК), складання та оформлення протоколу вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням (ст. 225 ГПК, ст. 233 КАС, ст. 250 ЦПК). Отже, фіксування судового процесу в господарському, адміністративному й цивільному видах судочинства може відбуватися не лише в судовому засіданні, але й поза судовим засіданням.

Зауважимо, що на відміну від ГПК і ЦПК у КАС наявне визначення терміну «судовий процес» як «правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства» (п. 6 ч. 1 ст. 4 КАС) [2]. Мало того, М.І. Смокович і В.М. Бевзенко адміністративний процес називають «системою, утвореною із сукупності обопільних, багатосторонніх правовідносин, які виникають, розвиваються та припиняються за участю суб'єктів із різними повноваженнями процесуальною метою, завданнями, організаційно-правовою формою», таких як адміністративний суд, сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб, органи й особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, інші учасники адміністративного процесу [4, с. 134]. Вочевидь, цю позицію вчених можна застосувати й до інших видів процесу.

Окремо слід розглянути співвідношення «судового процесу» й «судового засідання в кримінальному провадженні». Відразу виникає запитання: чому в «кримінальному провадженні», а не в «кримінальному судочинстві»? Відповідь безпосередньо знаходимо в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК). Кримінальне провадження – це досудове розслідування та судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК) [5]. Досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обви-

нувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК). Судове провадження – це кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке містить підготовче судове провадження, судовий розгляд та ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами (п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК) [5].

Таким чином, провадження в кримінальному процесі складається з двох частин: досудового й судового. Характеризуючи ці дві частини кримінального процесу, О.А. Трефілов зауважив, що романо-германський кримінальний процес, зазвичай, складається з переважно таємного, закритого, не змагального й письмового досудового провадження та з відкритого, гласного, змагального й усного розгляду справи в суді [6, с. 68]. Відзначимо, що така позиція частково слушна, оскільки сучасний кримінальний процес все ж передбачає перелік гласних і відкритих процесуальних дій і прийняття судових актів і на стадії досудового розслідування кримінальної справи.

У такому аспекті в нашому дослідженні заслуговує уваги положення п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК, який визначає, що повне фіксування технічними засобами стосується лише судового провадження [5]. У той час, як ч. 5 ст. 27 КПК встановлює, що повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- й відеозаписувальних технічних засобів забезпечується не лише під час судового розгляду, а й у випадках, передбачених цим Кодексом, під час досудового розслідування. Глава 5 КПК встановлює порядок фіксування кримінального провадження. Процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися:

1) у протоколі;

2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії;

3) у журналі судового засідання (ст. 103 КПК).

Додатками до протоколів у кримінальному провадженні можуть бути:

1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;

2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;

4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні й / або вилученні таких додатків (ст. 105 КПК) [5].

Отже, усі чинні процесуальні кодекси України містять положення, якими встановлюється використання технічних засобів повного фіксування судового процесу, в тому числі продукту такого фіксування – запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу. Винятком є існування радянського Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) 1984 р., де жодної статті не присвячено засадам судочинства у справах про адміністративні правопорушення, в тому числі й повному фіксуванню судового процесу. Через те, що згідно зі ст. ст. 221 і 221-1 КУпАП визначені цим Кодексом категорії справ про адміністративні правопорушення розглядають районні, районні в місті, міські чи міськрайонні суди (судді), місцеві господарські й адміністративні суди, апеляційні суди й Верховний Суд [7], відповідно, конституційна засада щодо повноти фіксування судового процесу застосовується судами під час розгляду справ про адміністративні правопорушення як пряма норма Основного Закону.

Таким чином, можемо зробити такі висновки:

1) фіксування судового процесу регламентовано главами 7 ГПК, КАС і ЦПК. До форм фіксування судового процесу віднесено: фіксування судового засідання технічними засобами, ведення протоколу судового засідання, складання та оформлення протоколу вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням;

2) поняття судового процесу надано лише в КАС, під яким розуміються правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства;

3) поняття «судовий процес» значно ширше за поняття «судове засідання»;

4) якщо йдеться про конституційну засаду правосуддя – «повноту фіксування технічними засобами», – то правильно вживати поняття

«судовий процес», а не «судове засідання» чи «судове провадження»;

5) у кримінальному процесі його фіксування здійснюється ще до того, як справа передається на розгляд суду, тому що кримінальне провадження складається з двох частин: досудового й судового проваджень;

6) на досудовому етапі кримінального провадження здійснюється значна частина процесуальних дій, які протоколюються (з обов'язковим додаванням аудіо- й відеофайлів фіксації процесуальних дій) і мають значення для законного, правильного, об'єктивного, неупередженого розгляду кримінальної справи в суді.

Повне фіксування судового процесу технічними засобами в міжнародних актах. У Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) фіксування судового засідання не згадується, проте воно охоплюється поняттям «публічність» і знайшло пряме чи опосередковане відтворення в рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи. Так, 28 лютого 1984 р. Комітет Міністрів Ради Європи в Рекомендації № R (84) 5 державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, зазначив: судові органи повинні мати у своєму розпорядженні найсучасніші технічні засоби для того, щоб вони могли здійснювати правосуддя найефективнішим способом, зокрема шляхом полегшення доступу до різноманітних джерел права, а також шляхом прискорення відправлення правосуддя [8].

Через десятиліття в рекомендаціях № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи від 11 вересня 1995 р. уже було чітко сформульовано основні завдання з розробки й функціонування автоматизованих систем судової практики [9].

Зважаючи на те, що інформаційні технології стали незамінним засобом у сфері здійснення правосуддя, Комітет Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28 лютого 2001 р. ухвалив рекомендацію № Rec (2001) 2 державам-членам щодо побудови й перебудови судових систем і правової інформації в економічний спосіб [10] з огляду на те, що електронні технології здатні відіграти помітну роль у сфері здійснення правосуддя та надання послуг користувачам.

У травні 2008 р. Європейська комісія в спеціальному комюніке представила стратегію європейського електронного правосуддя [11], основним пріоритетом якої визначено створення та підтримка функціонування Європейського порталу електронного правосуддя.

Згідно з рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res (2009) 1 державам-учасницям Ради Європи з електронної демократії від 18 лютого 2009 р. під електронним правосуддям розуміється використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації правосуддя всіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема для приватних осіб і підприємств. Воно містить електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру [12].

Міжнародний досвід інформатизації системи судочинства показує, що протягом останніх років у різних країнах світу активно впроваджується в практику електронне правосуддя, яке засноване на всебічному використанні інформаційно-комунікаційних технологій у процесі його відправлення. Фіксування ходу судового засідання визнається запорукою публічності судового розгляду на рівні законодавства окремих штатів США [13, с. 84–85], де ідеї про необхідність використання інформаційних технологій уперше були реалізовані ще наприкінці ХХ сторіччя. У 1988 р. федеральні суди США розпочали впровадження пробної версії системи доступу до судових актів – Public Access to Court Electronic Records (PACER, <http://www.pacer.gov>), яка забезпечувала доступ до судових документів через мережу інтернет, можливість завантаження та друкування документів, а також одночасний доступ до файлів справи кількох осіб [14], а з 1998 р. у федеральних судах США запроваджено систему «управління справами / електронний архів справ» (Case Management / Electronic Case Files (CM/ECF)) [15, с. 45].

У судах Великої Британії використання електронних систем регулюється ч. 5 та Практичними вказівками до неї (Practice Direction 5 A, 5 B, 5 C) Правил цивільного судочинства 1998 р. (Civil Procedure Rules) [16, с. 175]. Практична вказівка 5 C містить окремі положення, присвячені руху справи, інформацію про використання електронної пошти для спілкування із судом, а також

перелік документів, які можуть бути передані за її допомогою [17].

Зрозуміло, що в країнах ЄС, США, Великої Британії набагато більше можливостей, насамперед фінансових і технологічних, для впровадження сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, у тому числі й електронного правосуддя та фіксування судового процесу. Багаторічний досвід цих країн у сфері інформатизації правосуддя заслуговує на увагу.

Початок становлення та використання електронних інформаційних ресурсів у судочинстві в Україні бере відлік із запровадження на рівні Конституції України п. 7 ч. 3 ст. 129 [18], яким до основних засад судочинства було віднесено засаду «повного фіксування технічними засобами судового процесу», яка найбільше за інші пов'язана із засадою «гласності судового процесу». Однак із таким твердженням можна посперечатися, адже й інші засади судочинства (змагальність, об'єктивність, невтручання в здійснення правосуддя тощо) теж мають тісний зв'язок із принципом повного фіксування судового процесу. Гласність передбачає можливість побачити, почути, занотувати, передати інформацію іншим для обговорення, тобто зробити інформацію про діяльність тих чи інших установ, організацій, осіб доступною для відома громадськості. Під гласністю розуміється доступний для широкої громадськості, відкритий, публічний [19, с. 244]. Одночасно «гласний» означає публічний – такий, що відбувається в присутності публіки, прилюдний, гласний, відкритий [20, с. 118]. Проте ототожнювати гласність, відкритість і публічність у судовому процесі не можна, оскільки в кримінальному процесі України принцип «публічності» самостійний, існуючий поряд із гласністю та відкритістю судового провадження та повного фіксування технічними засобами судового засідання та процесуальних дій. Прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом захо-

дів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК) [5]. Це особливість кримінального процесу. Хоча в практиці ЄСПЛ публічність судового розгляду розглядається через його відкритість. Наприклад, у справі Дінне проти Франції [21] ЄСПЛ наголосив, що проведення судових засідань у відкритому режимі є основоположним принципом, втіленим у п. 1 ст. 6 Конвенції Ради Європи про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. [22].

Як бачимо, у міжнародній практиці поняття принципу публічності дещо ширше за поняття гласності судового засідання та не охоплює безпосередньо гласний судовий розгляд, а насамперед передбачає доступність для широкого загалу руху справ, сутності судових засідань і виголошення вироку, різноманітних реєстрів, ресурсів тощо.

Фіксування судового процесу технічними засобами й гласність взаємозалежні, адже «<...> реалізація принципу гласності й відкритості адміністративного судочинства забезпечується наданням можливості повного його фіксування технічними засобами», – зауважують О.О. Гаврилюк [23], В.С. Стефанюк і М.Б. Лукашова [24]. Аналізуючи співвідношення фіксування судового провадження з його гласністю в кримінальному процесі, В.В. Березюк пропонує враховувати той факт, що повне фіксування судового провадження, яке здійснюється виключно судом (офіційне фіксування), і фіксування судового провадження не судом, а іншими його учасниками (неофіційне фіксування) мають різну природу, різне функціональне призначення та зміст, а отже, по-різному співвідносяться з гласністю та відкритістю судового провадження. У зв'язку із цим дослідник вважає, що фіксування судового провадження не судом може й не мати процесуального характеру (наприклад, фіксування судового процесу представниками засобів масової інформації). А процесуальний характер такого фіксування буде мати значення для сторони кримінального провадження лише в тому випадку, коли воно не збігатиметься з офіційним записом судового провадження та лише у випадку, коли сторона отримає доступ до нього [25, с. 101]. Однак із практичного боку малоімовірно, що зафіксована судом інформація не збігатиметься з тією, що зафіксована іншими особами. Скоріше, можлива відсутність фіксації окремої інформації про судовий процес унаслі-

док технічних чи інших суб'єктивних причин. Підсумовуючи, зазначимо, що подальша цифровізація діяльності суду й ведення судового процесу зумовить нове прочитання традиційних принципів судового процесу.

Зміст принципу повного фіксування судового процесу технічними засобами. Розкриття змісту здійснення технічного фіксування судового процесу не можливе без з'ясування такої складової частини, як «повнота». Дослідження поняття «повнота» буде найбільш об'єктивним із позицій його офіційного тлумачення Конституційним Судом України [26] в рішенні у справі про фіксування судового процесу технічними засобами № 1-19/2011. Згідно із цим рішенням принцип повноти фіксування судового засідання технічними засобами не порушується в разі відсутності проведення такого фіксування у випадку неявки в судове засідання сторін, оскільки «фактично відсутній предмет фіксування технічними засобами в розумінні п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України» (абз. 3 п. 5), виходячи з того, що законодавчі положення стосовно відсутності необхідності застосування таких заходів «ґрунтуються на принципі верховенства права, зокрема на таких його складових частинах, як ефективність мети й засобів правового регулювання, розумність і логічність закону» (абз. 4 п. 5). На підставі саме такого підходу Конституційний Суд України робить висновок про конституційність положень ч. 6 ст. 12, ч. 1 ст. 41 КАС, ч. 2 ст. 197 ЦПК, ч. 8 ст. 81-1 ГПК (чинних на той час).

Таким чином, з урахуванням вищезазначеної позиції Конституційного Суду України під повнотою фіксування технічними засобами судового засідання розуміється фіксування такими засобами всіх стадій судового розгляду за виключенням випадків, коли внаслідок неявки сторін судове засідання не відбулося.

На переконання А.М. Безносюка, фіксування кримінального провадження за допомогою технічних засобів обов'язкове в суді під час судового провадження, окрім випадків, передбачених законом (ч. 4 ст. 107 КПК). Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно обов'язкове, тягне за собою невідповідності процесуальній дії та отриманих унаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків,

якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними (ч. 6 ст. 107 КПК). Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК (ч. 5 ст. 27 КПК) [27]. Зауважимо, що судова практика в українських судах із досліджуваного питання неоднозначна й суперечлива. Так, відсутність журналу судового засідання Апеляційний суд Дніпропетровської області не вважав підставою для скасування судового рішення (ухвала від 07 листопада 2016 р. у справі № 200/18239/16-к [28]). На протигагу Апеляційний суд Хмельницької області в ухвалі від 16 березня 2015 р. у справі № 688/4727/14-к указав, що без наявності в матеріалах справи технічного запису навіть одного судового засідання вирок автоматично скасовується [29].

Верховний Суд України в постанові від 24 листопада 2016 р. по справі № 5-1к(15)16, розв'язуючи питання про те, чи було порушення повноти фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу істотним і таким, що може потягнути за собою наслідки, визначені п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК, зазначив, що необхідно зважати на обсяг інформації, відсутньої на технічному носії, і значущість тих процесуальних дій, які проводились у судовому засіданні й мали стати «інформативною основою» ухваленого судового рішення, але інформація про них виявилась відсутньою на технічному носії [30]. Тому за процесуальною ознакою повноти фіксування судового засідання технічними засобами буде повним у разі, якщо воно охоплювало всі частини судового засідання, які відбулися; проте не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону у випадках, якщо таке фіксування обов'язкове, але сторони не заперечують проти визнання чинною такої дії, як «не повне фіксування судового процесу» й результатів її здійснення.

Очевидно, що таке судове рішення Верховного Суду України не відповідає конституційній zasadі судочинства, тому що в обсяг «повноти фіксування судового процесу» повинні входити повною мірою всі процесуальні заходи, які відбувалися протягом часу розгляду справи в суді. Хоча в юридичній літературі існує думка на підтримку саме наведеного судового рішення Верховного Суду України. Наприклад, О.С. Захаро-

ва, досліджуючи цивільну процесуальну форму, вважає, що, оскільки цивільна процесуальна форма встановлена законом, то її порушення завжди вказує на порушення закону та, як наслідок, може потягти за собою скасування або зміну ухваленого судом рішення. Разом із тим додержання процесуальної форми не можна зводити до формалізму. Під час здійснення правосуддя суддям не слід забувати про суть справи, не можна ігнорувати права й інтереси осіб, які беруть участь у розгляді справи. Кожна вчинена процесуальна дія повинна мати свою мотивацію та належну фіксацію у відповідному процесуальному документі. Гармонійне поєднання цих чинників буде гарантувати досягнення кінцевого результату щодо здійснення захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права [31, с. 30]. Однак заперечувати позицію О.С. Захарової не варто, тому що вже є цікаві приклади практичного поєднання вказаних вище чинників. Так, у постанові від 29 липня 2021 р. у справі № 726/959/20 Верховний Суд не визнав істотним порушенням вимог закону те, що в журналі судового засідання від 16 вересня 2020 р. відсутній підпис одного із секретарів судового засідання та не зазначено в журналі судового засідання повної назви суду, який здійснював судовий розгляд, із повними реквізитами кримінального провадження. Доводи касаційної скарги про те, що технічний запис засідання апеляційного суду від 13 січня 2021 р. неналежної якості, також було визнано безпідставними, оскільки такий запис, наявний у матеріалах кримінального провадження, достатньої якості для прослуховування та сприйняття з урахуванням відеозапису цього судового засідання. Відсутність у матеріалах кримінального провадження журналів судових засідань від 21 вересня 2020 р. і 01 жовтня 2020 р. не визнано істотним порушенням вимог КПК у розумінні ст. 412 КПК, оскільки в матеріалах провадження є технічний запис вказаних судових засідань із відповідною фіксацією та зафіксованими даними [32].

Отже, визначення поняття «повнота фіксування» виключно з позицій технічної характеристики – обсягу інформації, яка фіксується відповідними засобами, – не відбиватиме повною мірою характеристики поняття «повнота» за якісними показниками. Під повнотою на енциклопедичному рівні розуміється «вичерпна достатність,

повний склад, необхідна кількість чого-небудь; вищий ступінь чого-небудь» [33, т. 6, с. 686]. Тому, якщо суд переконується, що окремі технічні неув'язки не впливають на якість і повноту сформованої та зафіксованої технічними засобами в судовій справі інформації, підстав для скасування судового рішення немає.

З посиланням на зарубіжний досвід М.М. Сербін і К.І. Озерова наводять перелік технічних засобів фіксування судового засідання, які ефективно використовуються в розвинених країнах:

1) стенографічна техніка з подальшою розшифровкою, оформленням змісту стенограми в протоколі;

2) спеціальна стенографічна й комп'ютерна техніка, що забезпечує розшифровку (переведення) змісту стенограми в режимі реального часу;

3) аудіозапис судового засідання з використанням касетного магнітофона із чотирма чи вісьмома доріжками для запису або з використанням цифрового аудіозапису;

4) відеозапис судового засідання;

5) інші, зокрема комбіновані, засоби механічного чи електронного фіксування ходу судового засідання [37, с. 145].

Отже, поняття «повнота» має стосуватися не лише констатування відповідних складових частин судового засідання (процесуальна характеристика) протягом часу судового засідання, а й характеризувати «повноту» самого фіксування як використання її власних можливостей із метою відтворення повної інформації про події, що відбуваються під час судового процесу (технологічна характеристика).

Інформація, що є предметом фіксування під час судового процесу, характеризується за формою подання як вербальна (словесна), графічна (у вигляді зображень), предметна й наочно-образна [35, с. 215], а за формою сприйняття – як аудіальна (що сприймається на слух) і візуальна (що сприймається зором) [36]. Основними методами є вимірювання, опис і моделювання. Технічними прийомами реалізації цих методів слугують:

1) за вербальною формою фіксування – протоколювання, звукозапис;

2) за графічною – графічне зображення (схематичні й масштабні плани, креслення, рисунки, зокрема мальовані портрети);

3) за предметною – вилучення предмета в натурі та його консервація, виготовлення

матеріальних моделей (реконструкція), зокрема макетування, копіювання, одержання зліпків і відтисків;

4) за наочно-образною – фотографування, кіно- й відеозйомка.

Наголошується на доцільності комбінування форм фіксування, його методів і технічних прийомів, а також комплексного їх застосування [35, с. 215–216].

Повною мірою таку інформацію на технічному рівні можуть фіксувати спеціальні аудіо- й відеопристрої, які максимально повно з боку одержання, обробки, збереження та передавання можуть фіксувати інформацію про судовий процес.

Застосування технічних засобів фіксування судового процесу також сприятиме й об'єктивізації та оптимізації в процесі доказування. Підтвердженням значення повного фіксування судового процесу є те, що електронні інформаційні ресурси, які виступають результатами такого фіксування, зберігають у часі й просторі інформацію про характеристики об'єктивної оцінки судом достовірності доказів, що в процесуальному законодавстві називається «неупередженістю» під час дослідження всіх обставин у справі й «достовірністю» доказів. Достовірність інформації означає якісну перевіреність кожного факту в компетентних щодо цього факту джерелах [37]. На думку А.М. Безносюка, об'єктом підтвердження достовірності того, що відбувається в суді, є запис судового засідання, на основі якого суд приймає свої рішення, учасники судового провадження користуються ними для досягнення своїх законних інтересів, а вищестоящий суд – для перевірки правильності рішення, прийнятого судом першої інстанції» [27].

Отже, до змісту повноти фіксування судового процесу технічними засобами слід віднести забезпечення усіма наявними засобами для найповнішого відтворення інформації про події, що фіксуються, для забезпечення обізнаністю інформацією, важливою для оцінки не лише судом під час прийняття судових рішень, а й учасників процесу й громадськості.

Функції повного фіксування судового процесу технічними засобами. Функціональна цінність автоматичного запису, що здійснюється в судовому процесі, передбачає використання в судочинстві високотехнологічних технічних

засобів фіксації процесуальної діяльності. За їх допомогою забезпечується повне, об'єктивне й точне процесуальне оформлення всієї діяльності, що здійснюється в рамках правосуддя по всім справам.

Основною функцією фіксації судового процесу є закріплювальна. Специфіка процесуальної діяльності, що реалізується під час здійснення правосуддя, вимагає, щоб усі процесуальні дії в процесі судового розгляду були відповідним чином закріплені (зафіксовані).

Технічна фіксація процесуальної діяльності тісно пов'язана з інформаційною функцією, адже технічні засоби фіксації процесуальної інформації закріплюють і відтворюють процес розгляду справ, факти реальної дійсності, є їх відбиттям. Автоматично зафіксовані відомості про факти (інформацію) згодом використовуються для встановлення обставин, що мають значення для правильного розгляду й вирішення справи.

Наступна функція технічної фіксації судового процесу – техніко-модернізаційна, яка дозволяє замінити письмове оформлення процесуальної діяльності суду досконалішим способом фіксації процесуальних дій.

Застосування досягнень науково-технічного прогресу в судочинстві сприяє виховній і попереджувальним функціям, що визначають поведінку учасників судового процесу й дисци-

плінують їх. Можна говорити про превентивну функцію повної фіксації судового процесу.

Повне фіксування судового процесу реалізує функцію процесуальної економії, адже спрощує, полегшує і прискорює процедуру оформлення елементів процесуальної діяльності всіх учасників процесу.

Таким чином, використання сучасних засобів інформаційних технологій дозволяє економити час, попередити скарги на недостовірність чи неповноту протоколу й журналу судового засідання, підвищити рівень обґрунтованості судових рішень, підвищити культуру правосуддя, зберегти інформацію про розглянуту справу в електронному архіві.

Висновки. Повне, на належному технічному рівні фіксування технічними засобами судового процесу здатне відтворювати повну інформацію про його порядок та обставин перебігу в текстовому й / або аудіовізуальному форматі. Фіксування судового процесу зобов'язує поєднувати класичну форму фіксування судового процесу у вигляді протоколу судового засідання (слідчої дії), журналу судового засідання та порівняно нову – технічну – фіксацію судового процесу звукозаписувальними технічними засобами. Лише в поєднанні цих інструментів можна досягти виконання конституційного припису повноти фіксування судового процесу технічними засобами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
4. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія, практика : підручник / заг. ред. д. ю. н., проф. В.М. Бевзенка ; пер. з нім. і адапт. Г.В. Рижкова. Видання друге, змінене, доповнене і перероблене. Київ : ВД «Дакор», 2021. 1204 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Трефилов А.А. «Объем» уголовного дела и его влияние на достижение целей судопроизводства. *Всерос. журн. науч. publ.* 2011. № 5. С. 68–70.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>
8. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи : Міжнародний документ від 28 лютого 1984 р. *Вища кваліфікаційна комісія суддів України* : вебсайт. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rc=tj&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiGjNedrJfcAhWziaYKHcBkAokQFggoMAA&url=https%3A%2F%2Fvkksu.gov.ua%2Fuserfiles%2Fdoc%2Fperelik-dokumentiv%2Frek-84.doc&usq=AOvVaw07vbDJTICqrmY2WA05em6c>
9. Рекомендация R (95) 11 Комитета министров государствам-членам относительно отбора, обработки, представления та архивации судебных решений в правовых информационно-поисковых системах : Международный документ от 11 сентября 1995 г. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_129
10. Рекомендация Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб [неофіційний переклад] : Міжнародний документ від 28 лютого 2001 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

11. European e-Justice Strategy. *EUR-Lex* : web-site. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_civil_matters/jl0007_en.htm
12. Рекомендації Комітета міністрів Совета Європы CM/Rec (2009)1 государствам-участникам Совета Європы по електронній демократії от 18 февраля 2009 г. *idemocracy.ru* : веб-сайт. URL: <http://idemocracy.ru/projects/стандарты/42-ec2009edem.html>
13. Богданов Л.О. Технічна фіксація судових процесів : системний підхід до розвитку комп'ютерних технологій та інформаційних ресурсів. *Юрид. журн.* 2002. № 2. С. 84–85.
14. A Guide to Public Access, Sealing & Expungement of District Court Records Revised April, 2009. *Mass.gov* : web-site. URL: <http://www.mass.gov/courts/docs/courts-and-judges/courts/district-court/pubaccesscourtreports.pdf>
15. Ізарова І.О. Перспективи запровадження електронного правосуддя в цивільному судочинстві в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 44–47.
16. Кудрявцева Е.В. Тенденції розвитку англійського громадянського процесуального права после прийняття Правил громадянського судопроизводства. *Вестник гражданского процесса.* 2012. № 2. С. 173–185.
17. Practice Direction 5A, 5B, 5C Civil Procedure Rules. *Justice* : web-site. URL: http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part05/pd_part05c
18. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628/para0554#o554>
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 : [А–Я] / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1719 с.
20. Великий тлумачний словник української мови : близько 40 000 сл. / упоряд. Т.В. Ковальова. Харків : ФОЛІО, 2005. 766 с.
21. Case of Diennet v. Francea 26.09.1995 № 325-A. *HUDOC. European Court of Human Rights* : web-site. URL: <http://cmiskp.echr.coe.int>
22. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР / Верховна Рада України. *Офіц. вісн. України.* 1998. № 13. С. 268–302.
23. Гаврилюк О.О. Процесуальне значення і реалізація принципу гласності та відкритості адміністративного судочинства. *Право і Безпека*, 2011. № 3. С. 132–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_3_31
24. Стефанюк В.С. Гласність судового процесу та його повна фіксація. *Закон і бізнес.* 2001. 11–16 берез.
25. Березюк В.В. Співвідношення засад гласності та фіксування судового провадження. *Питання боротьби зі злочинністю* : збірник наукових праць / редкол. : В.І. Борисов та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 40. 156 с.
26. Бакірова І.О. Офіційне тлумачення Конституції та законів України як одна із форм забезпечення судового захисту прав людини і громадянина Конституційним Судом України. *Міністерство юстиції України* : офіц. вебсайт. URL: <http://www.minjust.gov.ua/17870>
27. Безносюк А.М. Щодо форм фіксування кримінального провадження за новим КПК України. *Юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. Секція № 5.* URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=558%3A150513-01&catid=70%3A5-0513&Itemid=86&lang=ru
28. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 07 листопада 2016 р. у справі № 200/18239/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62558543>
29. Ухвала Апеляційного суду Хмельницької області від 16 березня 2015 р. у справі № 688/4727/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43109925>
30. Постанова Верховного Суду України від 24 листопада 2016 р. у справі № 5-1кк(15)16. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/86C4B449B7309125C225808800475227](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/86C4B449B7309125C225808800475227)
31. Захарова О.С. До питання про цивільну процесуальну форму. *Вісник академії адвокатури України.* 2009. № 2 (15). С. 27–30.
32. Постанова Верховного Суду від 01 липня 2021 р. у справі № 726/959/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98083589>
33. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І.К. Білодід (голова) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 6. 832 с.
34. Сербін М.М. Використання технічних засобів при розгляді справ в суді. *Вісник Запоріж. юрид. ін.-ту.* 2009. № 2. С. 142–148.
35. Білоус В.В. Вербальне та наочно-образне фіксування доказової інформації технічними засобами у законодавстві України. *Право і суспільство.* 2018. № 2. С. 214–220.
36. Партыко З.В. Современная парадигма науки об информации – информологии. *НТИ. Серия 2. Информационные процессы и системы.* 2009. № 11. С. 1–9.
37. Головенко Р.О. Як Українські ЗМІ порушують стандарт достовірності. *MediaSapiens* : спецпроект. 2013. 8 січня. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/14672>

УДК 343.163
DOI <https://doi.org/10.15421/392190>

Попадинець Г. О.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ СУДОВОЇ ВЛАДИ

ESSENCE, CONTENT AND MAIN FEATURES OF THE JUDICIARY

У статті розглянуто сутність, зміст та основні ознаки судової влади. Проаналізовано різні підходи вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення поняття та змісту судової влади. Визначено, що судова влада в демократичній правовій державі, за своєю суттю, належить до системи народовладдя. Вона забезпечує реалізацію найважливіших конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав спільнот і народу в цілому. Демократичні основи організації та функціонування судової влади (наявність присяжних, незалежність суддів, змагальність сторін) дають можливість розглядати її як особливу форму реалізації влади народу. Конституція України, поряд із закріпленням ознак державності для судової влади, своїми нормами більш детально впроваджує принцип первинності народовладдя в реалізації судової влади.

Зазначено, що такі поняття як «судова влада», «судова система», «правосуддя» не є тотожними.

Встановлено, що судова влада за своїм призначенням та функціями має особливу перевагу між іншими гілками влади, оскільки не існує такої діяльності держави, яка не підлягала б судовому контролю. Юрисдикція суду поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. У системі противаг судова влада наділена юридичною можливістю впливати на рішення та дії законодавчої і виконавчої влади, «врівноважувати» їх. Ці повноваження у повному обсязі використовуються судами при здійсненні правосуддя.

Визначено основні сутнісні ознаки судової влади якими є виключність, самостійність, повнота, підзаконність, єдність, незалежність, закріплені на конституційно-правовому рівні й взаємопов'язані та взаємозалежні.

Зазначено, що конституційна модернізація судової влади в Україні, яка сьогодні ще не завершена, має ґрунтуватися на розумінні її сутності та змісту, для удосконалення судового механізму захисту громадян, ролі в процесі розвитку правової та демократичної державності. Створення динамічної і ефективної судової влади є передумовою стабілізації всієї державної системи, успішної інтеграції нашої держави в правове поле цивілізованих країн світу, запорукою її поступу.

Ключові слова: правосуддя, судоустрій, судова реформа, народовладдя, судова система, соціальні конфлікти.

The article considers the essence, content and main features of the judiciary. Different approaches of domestic and foreign scholars to the definition of the concept and content of the judiciary are analyzed. It is determined that the judiciary in a democratic state governed by the rule of law, in essence, belongs to the system of democracy. It ensures the realization of the most important constitutional rights and freedoms of man and citizen, the rights of communities and the people as a whole. The democratic foundations of the organization and functioning of the judiciary (the presence of juries, the independence of judges, the adversarial nature of the parties) make it possible to consider it as a “special channel for the exercise of people’s power”. The Constitution of Ukraine, along with the consolidation of the signs of statehood for the judiciary, with its norms introduces in more detail the principle of the primacy of democracy in the exercise of judicial power.

It is noted that such concepts as “judiciary”, “judicial system”, “justice” are related, but not identical.

It has been established that the judiciary, by its purpose and functions, has a special advantage among other branches of government, as there is no such activity of the state that would not be subject to judicial control. The jurisdiction of the court extends to all legal relations arising in the state. In the system of counterbalances, the judiciary is endowed with a legal opportunity to influence the decisions and actions of the legislature and the executive, to “balance” them. These powers are fully exercised by the courts in the administration of justice.

The main features of the judiciary are identified, which are exclusivity, independence, completeness, subordination, unity, independence, enshrined at the constitutional and legal level and interconnected and interdependent.

It is noted that the constitutional modernization of the judiciary in Ukraine, which is not yet complete, should be based on understanding its essence and content, to improve the judicial mechanism of protection of citizens, the role in the development of legal and democratic statehood. The creation of a dynamic and effective judiciary is a prerequisite for the stabilization of the entire state system, the successful integration of our state into the legal field of civilized countries, the key to its progress.

Key words: justice, judiciary, judicial reform, democracy, judicial system, social conflicts.

Постановка проблеми. Досвід європейських країн показує, що рівень демократії в суспільстві визначається місцем суду в системі органів державної влади, його спроможністю об'єктивно і неупереджено приймати судові рішення виключно на основі норм права. З часу проголошення незалежності, Україна стала на шлях побудови правової, демократичної держави з розвиненим громадянським суспільством, де належне місце відведено судовій владі. Конституція України 1996 р. закріпила визнаний світом демократичний принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Проте реалії сучасного державотворення, євроінтеграційний курс України, незавершена судова реформа, вимагають подальшого вивчення сутності, змісту та основних ознак судової влади для удосконалення судового механізму захисту прав і свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень. Питання судової влади досліджували в різних аспектах такі вітчизняні вчені як М. Баранець, А. Борко, М. Василевич, Л. Григор'єва, А. Заєць, І. Камінська, В. Кривенко, І. Марочкіна, С. Прилуцький, Ю. Ремескова, О. Свида, В. Смородинський, В. Стефанюк, С. Штогун. Незважаючи на значну кількість праць вітчизняних вчених, присвячених судовій владі, багато проблемних питань залишаються дискусійними.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковою умовою формування і розвитку правової держави є розвинена сильна і розгалужена система органів судової влади, яка стала об'єктом самостійного наукового дослідження лише в рамках теорії поділу влади.

У науковій літературі існує декілька підходів до визначення поняття «судова влада».

Відповідно до першого судову владу характеризують як сукупність судових установ, як владу державного органу – суду. Так, на думку Г. Мурашина судова влада є системою незалежних державних органів – судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти [1, с. 68]. Проте К. Гуценко й М. Ковалев справедливо зазначають, що «<...> є помилковим зводити владу до суду як установи, державного органу. Владою треба вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть і спроможні зробити. Фактично це повноваження,

функція, але не її виконавець» [2, с. 44]. Мало того, суд є лише органом, що виражає судову владу, її опосередковує.

Зарубіжні дослідники, вважають, що судова влада є публічно-правовим утворенням, що являє собою систему спеціальних державних і муніципальних органів, наділених передбаченими законом владними повноваженнями, які спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення спорів і покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються [3, с. 48]. Зазначимо, що таке визначення судової влади міститься у Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 р.: «Судова влада – система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. Суди мають владні повноваження для поновлення порушеного права й справедливості» [4].

У правовій державі з розвиненим громадянським суспільством судова влада, за своєю суттю, є системою народовладдя, яка забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав спільнот і народу в цілому. Організація на демократичних засадах та функціонування судової влади з наявністю присяжних, незалежністю суддів, змагальністю сторін тощо характеризують її як особливу форму реалізації влади народу. У ст. 124 Конституції України та ч. 3 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII визначено, що «Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних» [5; 6].

Інший підхід щодо визначення судової влади виражається через форму судової діяльності або специфіку владних повноважень органів судової влади.

У такому контексті В. Бринцев зазначає, що судова влада є законною діяльністю усіх ланок судової системи із забезпечення та реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного й цивільного правосуддя [7, с. 25–36]. Натомість В. Лазарева зауважує, що «<...> виходячи із сучасних уявлень про правосуддя як про вирішення соціально-політичних конфліктів у суспільстві та про суд як орган, що здійснює в специфічній процесуальній формі функцію соціально-політичного арбітражу, судову владу можна визначити і як виключне

повноваження суду з вирішення соціальних конфліктів правового характеру» [8, с. 27]. Вважаємо такий «функціональний» підхід спірним, оскільки не можна ототожнювати судову владу з правосуддям. Судова влада є поняттям змістовно ширшим, правосуддя ж є виключною компетенцією судової влади.

Здійснення правосуддя є правозастосовною діяльністю суду з розгляду й вирішення, у встановленому законом процесуальному порядку, віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ з метою охорони прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [9, с. 697].

Нова редакція Закону України «Про судoustрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII у ст. 1 визначає, що «судова влада в Україні, відповідно до конституційних засад поділу влади, здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом. Судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі й присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур» [6].

Отже, правосуддя є однією з функцій судової влади, діяльністю судових органів (судів). У свою чергу, судова влада, відповідно до теорії й практики розподілу влади, є незалежною самостійною сферою публічної влади, яка створена для вирішення, соціальних конфліктів, покликана забезпечувати захист прав і свобод людини й громадянина. Тому такі поняття, як «судова влада», «судова система», «правосуддя», не є тотожними.

Поняття судової влади характеризується її основними сутнісними ознаками.

Такими ознаками є:

- судова влада реалізується виключно спеціальними державними органами – судами;
- суди в Україні складають єдину судову систему;
- єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, єдиним статусом суддів, обов'язковими для всіх судів правилами судочинства, єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності суддів, фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України, вирішенням питань внутрішньої діяльності суддів органами суддівського самоврядування;

- судова влада є самостійною та незалежною;
- для реалізації судової влади закон наділяє суди усіма необхідними повноваженнями;

– головними завданнями усіх судів є захист гарантованих Конституцією України й законами прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави;

– юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини у державі;

– вирішення судом справи означає, що суд застосовує норми матеріального права до конкретних правовідносин, які були предметом розгляду в судовому засіданні, та виносить на їх основі мотивоване рішення;

– судова влада здійснюється на основі та в чіткій відповідності з вимогами процесуального закону;

– судові рішення є обов'язковими на всій території України;

– повноваження суду мають владний характер;

– виконання вимог суду й виконання його рішень забезпечується силою держави [10].

Отже, основними сутнісними ознаками судової влади є виключність, самостійність, повнота, підзаконність, єдність, незалежність, закріплені на конституційно-правовому рівні й взаємопов'язані та взаємозалежні.

Підсумовуючи, можна вважати, що до основних ознак судової влади відносять:

– соціальний характер влади;

– структуру владовідносин;

– цілеспрямованість влади;

– вольовий характер;

– регулююче й організаційне призначення влади [11].

Соціальний характер судової влади проявляється в соціальних відносинах. Акти судової влади мають обов'язковий характер та забезпечуються засобами примусового виконання. Примус, який застосовує судова влада, має завжди конкретний і персоніфікований характер, а не загальний як законодавча та виконавча гілки влади.

Суд є органом влади з владними повноваженнями, який у взаємовідносинах із суб'єктами судочинства впливає на їхню поведінку. Громадяни України, іноземці та особи без громадянства з різних підстав стають учасниками судового розгляду справи, набуваючи при цьо-

му, з власної ініціативи чи вимушено, певного процесуального статусу. Владовідносини виникають лише тоді, коли необхідно здійснити певний цілеспрямований вплив владного суб'єкта на підлеглий об'єкт, щоб змінити його поведінку. Тому судова влада покликана розв'язувати правові конфлікти, сприяти поновленню порушеного права, допомагати суб'єктам права в реалізації їхніх прав, усувати соціальну напругу та відновлювати правопорядок у суспільстві.

Такі ознаки судової влади, як об'єктивність, легітимність, нормативність, самостійність, незалежність закріплені на конституційно-правовому рівні і взаємопов'язані між собою.

Так об'єктивність проявляється в обов'язковій аргументації рішення суду у відповідності до правової норми. Легітимність свідчить про ступінь довіри суспільства до судової влади, готовність виконувати її рішення. До чинників, які впливають на рівень легітимності судової влади науковці називають:

- незалежність і безсторонність суду під час розв'язання юридичних справ (ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [6];
- об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату;
- справедливість у матеріально-правовому (відповідність діянню і покарання за нього) і процесуально-правовому (надання сторонам рівних

можливостей для відстоювання своїх інтересів) аспектах (ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [6];

– законність (відповідність дій і рішень суду правовим нормам) [11].

На підставі визначення основних сутнісних ознак судової влади можна сформулювати її поняття.

Судова влада – це незалежна, самостійна, специфічна гілка державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо здійснення правосуддя, розгляду юридично важливих справ, які реалізуються виключно судами в межах закону та спеціальних судових процедур, що мають правові наслідки, покликана забезпечувати захист прав та свобод людини й громадянина, створена для вирішення соціальних конфліктів.

Висновки. Конституційна модернізація судової влади в Україні, яка сьогодні відбувається, має ґрунтуватись на розумінні її сутності, змісту та ролі в процесі розвитку правової та демократичної державності. Створення динамічної і ефективної судової влади є передумовою стабілізації всієї державної системи, успішної інтеграції нашої держави в правове поле цивілізованих країн світу. Ефективна організація діяльності судової влади є не лише необхідною умовою існування демократичної правової держави, а й запорукою її поступу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мурашин Г.О. До питання реформування судової влади. *Правова держава*. Київ, 1997. Вип. 7. С. 68–75.
2. Гупенко К.Ф. Правоохранительные органы. Москва : БЕКД. 1995. 320 с.
3. Дмитриев Ю.А. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека. *Государство и право*. 1997. № 8. С. 48–53.
4. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР (у редакції від 21 лютого 2019р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
7. Бринцев В.Д. Судебная власть. Правосудие: пути реформирования в Украине. Харьков : Ксилон, 1998. 186 с.
8. Лазарева В.А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара : Самарский государственный университет, 1999. 136 с.
9. Малярченко В.Т. Правосуддя. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. 992 с.
10. Гриценко І.С., Погорецький М.А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27.
11. Сорока С.О., Коваль М.М., Несімко О.Д., Канцір В.С. Організація судових та правоохоронних органів : конспект лекцій. Львів : В-тво «Львівської політехніки», 2021. 196 с.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Наджафлі Емін

ПОНЯТТЯ «ДИГІТАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ»

ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ..... 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Марчук М. І.

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ ІЗ ПАРЛАМЕНТОМ..... 13

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Фетько І. І.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАННЯ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА..... 18

Худолій Т. І.

ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ В СИСТЕМІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА..... 25

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Рябов Д. С.

ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 31

ТРУДОВЕ ПРАВО

Дмитренко Д. О.

ПОНЯТТЯ І ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ У НІЧНИЙ ЧАС

В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СКАНДИНАВСЬКОЇ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ..... 39

Малюга Л. Ю.

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ..... 45

Таракан Ю. І.

ЩОДО ОСНОВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ..... 50

Чечелюк О. Ю.

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМІСІЇ З ТРУДОВИХ СПОРІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 54

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Битяк О. В.

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНИХ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ..... 59

Панова О. О.

ЩОДО СВОЄРІДНОСТІ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ..... 65

Смерницький Д. В.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ЯК ВИДУ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 70

Ткачук Н. В.

ЗАКРИТТЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК НАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ

ПРАВИЛ ДОПУСТИМОСТІ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 74

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Гончарук В. Л.

ВІДМЕЖУВАННЯ МІНІМІЗАЦІЇ (ОПТИМІЗАЦІЇ) ПОДАТКІВ
ВІД ПРЕДИКАТНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
В СИСТЕМІ ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНИ 81

Мирошниченко Ю. М.

СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ СУДОМ СИТУАЦІЇ «ЗАЯВА ОБВИНУВАЧЕНОГО
ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАБОРОНЕНИХ МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ»..... 88

Павліченко Є. В., Привиденцев О. Г.

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 94

Сидоренко Н. С.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ
ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 99

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Остафійчук Л. А.

ПОВНЕ ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ:
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ЗМІСТ ТА ФУНКЦІЇ 104

Попадинець Г. О.

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ СУДОВОЇ ВЛАДИ 114

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Nadzhafli Emin

THE CONCEPT OF “DIGITALIZATION OF STATE POWER”
AS THE BASIS OF THE CONCEPT OF THE DIGITAL STATE.....3

CONSTITUTIONAL LAW

Marchuk M. I.

THE PRESIDENT’S POWERS OF THE REPUBLIC OF POLAND
IN RELATIONS WITH THE PARLIAMENT.....13

CIVIL LAW AND PROCESS

Fetko I. I.

LEGAL BASIS OF ESTABLISHMENT
OF THE EUROREGIONAL COOPERATION GROUPING.....18

Khudolii T. I.

PERSONAL DATA IN THE SYSTEM OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS
OF INDIVIDUALS ON THE INTERNET: A GENERAL DESCRIPTION..... 25

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Riabov D. S.

ON THE REDUCTION OF LEGAL EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE
IN ECONOMIC PROCEEDINGS..... 31

LABOR LAW

Dmytrenko D. O.

CONCEPT AND LEGAL REGULATION OF NIGHT WORK
IN UKRAINE AND SCANDINAVIAN COUNTRIES..... 39

Maliuha L. Yu.

PROBLEMS AND IMPROVEMENT AREAS
OF LEGAL REGULATION OF CUSTOMS AUTHORITIES
EMPLOYEES’ SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE..... 45

Tarakan Yu. I.

ON THE BASIC SOCIAL RIGHTS OF SELF-EMPLOYED PERSONS..... 50

Checheliuk O. Yu.

THE COMMISSION ON LABOR DISPUTES FUNCTIONING:
CHALLENGES AND PROSPECTS.....54

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bytiak O. V.

SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD
OF ENSURING ROAD SAFETY, RECORDED IN AUTOMATIC MODE..... 59

Panova O. O.

REGARDING THE ORIGINALITY OF THE PRINCIPLES
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL MAINTENANCE OF PUBLIC SECURITY.....65

Smernytskyi D. V.

LEGAL PROVISION OF TECHNICAL REGULATION AS A KIND
OF SCIENTIFIC ACTIVITY..... 70

Tkachuk N. V.

CLOSURE OF CASSATION PROCEEDINGS AS A CONSEQUENCE
OF VIOLATION OF THE RULES OF ADMISSIBILITY OF A CASSATION APPEAL
IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....74

CRIMINAL LAW AND PROCESS

Honcharuk V. L.

DISTINCTION OF MINIMIZATION (OPTIMIZATION) OF TAXES
FROM PREDICATE CRIMINAL OFFENCES
IN THE TAXATION SYSTEM OF UKRAINE.....81

Myroshnychenko Yu. M.

METHODS OF SOLUTION BY THE COURT OF THE SITUATION
“STATEMENT OF THE ACCUSED ABOUT THE APPLICATION
OF PROHIBITED METHODS OF INVESTIGATION”.....88

Pavlichenko Ye. V., Pryvydentsev O. H.

INTERACTION OF INVESTIGATIVE AND OPERATIONAL SUBDIVISIONS DURING
THE PRE-TRIAL INVESTIGATION.....94

Sydorenko N. S.

LEGAL FRAMEWORK FOR CRIMINOLOGICAL MONITORING
BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....99

JUDICIARY, PROSECUTION AND ADVOCACY

Ostafiichuk L. A.

COMPLETE RECORDING OF COURT BY TECHNICAL MEANS:
LEGAL REGULATION, CONTENT AND FUNCTIONS104

Popadynets H. O.

ESSENCE, CONTENT AND MAIN FEATURES OF THE JUDICIARY.....114

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Коректура – Н.В. Пирог, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – А.О. Литвиненко

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 14,10, ум. друк. арк. 14,30.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 1121/417.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.